

ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები

№5

სინური მრავალთავი 864 წლისა და მისი მნიშვნელობა ქართული ენის
ისტორიისათვის

[სინური მრავალთავი 864 წლისა და მისი მნიშვნელობა ქართული ენის
ისტორიისათვის]

აკაკი შანიძე

#287

I. აღწერილობანი და გამოცემანი

1. ცნობები ხელნაწერის შესახებ. სინური მრავალთავი, რომლის ტექსტი ამ წიგნშია დაბეჭდილი მთლიანად, წარმოადგენს პირველ ქართულ თარიღიან ხელნაწერს, რომელიც 864 წელსაა გადაწერილი იერუსალიმში, საბაწმიდის ლავრაში. სინური ეწოდება მას იმიტომ, რომ დაწერისთანავე სინას მთას შესწირეს და ამჟამად იქ არის დაცული, წმ. ეკატერინეს მონასტერში.

პირველი ცნობა ამ ხელნაწერის შესახებ გამოაქვეყნა პროფესორმა ალექსანდრე ცაგარელმა, რომელიც 1883 წელს ქართულ ხელნაწერთა და სხვა ქართულ სიძველეთა აღწერას ალწერის მიზნით პეტერბურგიდან აღმოსავლეთს გაემგზავრა, მოვლო სინას მთა, იერუსალიმი, შემდეგ ათონის მთაც და დაბეჭდა იქ მოგზაურობისა და მეცნიერული მუშაობის ანგარიში¹.

¹ А. Цагарели, Памятники грузинской старины в Святой Земле и на Синае: православный палестинский сборник, т. IV, вып. первый, СПб 1888: ამ წიგნის შესავალი ოთხი თავისაგან შედგება: I. Путь в Святую Землю и на Синай (გვ. 1—27). II. Исторический очерк сношений Грузии с Святою Землею и Синаем (გვ. 27—88). III. Описание Грузинских памятников в Святой Земле и на Синае (გვ. 89—140). IV. Грузинские колонисты в Палестине (გვ. 140—142). მოსდევს დამატებანი: Приложение I. Каталог грузинских рукописей монастыря св. Креста, близ Иерусалима (გვ. 143—192). Приложение II. Каталог грузинских рукописей Синайского монастыря (გვ. 193—240). Приложение III. Палестинские надписи (გვ. 241—252). Приложение IV. Письмо царя Ираклия II (გვ. 252—253). ბოლოს დართული აქვს Указатель собственных имен (გვ. 225-297), Указатель рукописей по времени их написания (გვ. 299-305), Указатель мест написания рукописей (გვ. 305). ახლავს 11 ტაბულა, ჩართული შიგადაშიგ. ამათგან ყველა დანართი და სამიბელო უცვლელად არის შესული ა. ცაგარელისავე წიგნში: Сведения о памятниках грузинской письменности. Выпуск второй СПб 1889, გვ. 1-119 (ოღონდ აქ მარტო ხელნაწერთა სურათებია ჩართული). როგორც ჩანს, დანართების ტექსტი ერთსა და იმავე დროს დაიბეჭდა ორივე გამოცემისთვის, მაგრამ სხვადასხვა პაგინაციით: 1/143, 2/144, 3/145 და ასე ბოლომდის (პირველი ციფრი Сведения-ს უჭვენებს, მეორე — Памятники-ს. დანართებად აღნიშნულია ისინი მხოლოდ Памятники-ში).

ა. ცაგარელი სინას მთაზე იყო 1883 წ. თებერვალში. აქ მან სამიოდე დღის განმავლობაში მეტად მძიმე პირობებში აწერა 93 ქართული ხელნაწერი და მათ შორის მრავალთავი, რომელიც მას 83 ნომრად აქვს აღნიშნული. ა. ცაგარელი 208 ფურცელს თვლიდა ხელნაწერში, რომელიც მისი აზრით ორი არა-თანაბარი ნაწილისაგან შედგებოდა. რომ არსებობდა მესამე ნაწილი, ეს მას ვერ შეუნიშნავს, თუმცა კი უნახავს და აუწერია კიდეც ცალკე ნომრად (№86)².

#288

იმავე სინას მთაზე ხელნაწერთა აღწერის მიზნით 1902 წელს იყვნენ ნ. მარი და ი. ჯავახიშვილი³. 864 წლის მრავალთავის აღწერა წილად ჰხვდომია ნ. მარს, რომლის სინას მთის ხელნაწერთა აღწერილობა დაიბეჭდა მისი სიკვდილის შემდეგ პირდაპირ ისე, როგორც მას სინას მთაზე შეუდგენია, სხვა ახსნა-განმარტების გარეშე⁴.

ნ. მარმა მრავალთავის ორი ნაწილი (№№ 32, 33) ერთად აწერა⁵, მესამე კი — ცალკე⁶ (№ 57, ცაგ. № 86), მაგრამ აღნიშნა, რომ მრავალთავის დაკლებული ფურცლების ერთი ნაწილი № 57 ხელნაწერში აღმოჩნდა⁷. ცაგარლისაგან განსხვავებით ნ. მარმა თავის აღწერილობაში მოიყვანა ნაწყვეტები ხელნაწერიდან: სათაურები და დასაწყის-დასასრული ცალკეული თავებისა. მარის წიგნს ახლავს სურათები, რაც ბევრს ჰმატებს აღწერილობის ღირსებას. სურათზე წარმოდგენილია: ყდა (ზედა და ქვედა, ტაბ. I, II), ერთი საფარველი ფურცელი (სირიული ტექსტით), რომელიც ყდაზე ყოფილა დაკრული (ტაბ. VI), გვერდები 59 v და 60 r (ტაბ. XVI), გვ. 273 v (მარით 213, ტაბ. XVII) და ქრონიკონიანი გვერდი 274 r (მარით ფ. 214, ტაბ. XVIII).

მოკლე ცნობა სინური მრავალთავის შესახებ ნ. მარს მოეპოვება კიდეც მის მიერ გამოცემულ სვინაქსარში⁸.

ათონის მთის ქართ. ხელნაწერების აღწერილობა კი ცაგარელმა ორი წლით ადრე დაბეჭდა წიგნში: Сведения о памятниках груз. письменности. Выпуск первый. Спб 1886, გვ. 69-96.

² ა. ცაგარლის შეცდომა ხელნაწერის ფურცლების სათვალავში ადვილი გასაგებია იმ მძიმე პირობების გამო, რომლებშიც მას უხდებოდა ხელნაწერების აღწერა: ოთახებს არ ათბობდნენ, ციოდა, ქარი ქროდა და თოვლი მოდიოდა.

³ Н. Марр, Предварительный отчет работах на Синае, веденных в сотрудничестве с И. А. Джаваховым, и в Иерусалиме, в поездки 1902 года (апрель-ноябрь): Сообщения И. Православного палестинского общества, т. XIV ч. II (1903). სინური მრავალთავის შესახებ აქ საუბარია 50-ე გვერდზე.

⁴ Н. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря. М. - Л. 1940.

⁵ Описание, გვ. 1-26.

⁶ იქვე, გვ. 93-97.

⁷ იქვე, გვ. 2.

⁸ Le synaxaire géorgien. Rédaction ancienne de l'union arméno-géorgienne. Publié et traduit d'après le manuscrit du couvent Iviron du mont Athos par N. Marr. Patr. Or., t. XIX, f. 5, Paris 1926.

ყველაზე საფუძვლიანი აღწერილობა სინური 864 წლის მრავალთავისა მოეპოვება ლუვენის უნივერსიტეტის პროფესორს ჟერარ გარიტს (Gerard Garitte). იგი მონაწილე იყო სამეცნიერო ექსპედიციისა, რომელმაც 1950 წ. მიკროფილმზე გადაიღო სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტერში დაცული სხვადასხვა ენაზე დაწერილი ხელნაწერები და, მათ შორის, ქართულებიც⁹. ჟ. გარიტმა, რომელიც ხელმძღვანელობდა ქართული ხელნაწერების მიკროფილმზე გადაღების საქმეს სინას მთაზე, 1956 წელს გამოსცა სინას მთის სალიტერატურო ჟანრის ქართულ ხელნაწერთა ვრცელი აღწერილობა¹⁰, სადაც სინურ მრავალთავს უჭირავს გვ. 72-97. აქ უკვე გამოვლენილია, რომ ა. ცაგარლისა და ნ. მარის მიერ ცალკე ნომრად აწერილი ერთი ხელნაწერი

#289

(ცაგ. 86, მარით 57) შუა ნაწილია მრავალთავისა, და იგი სხვა ნაწილებთან არის განხილული. ჟ. გარიტს მოყვანილი აქვს თავების სათაურები, მათი დასაწყის-დასასრული, ყველა ეს ნათარგმნია ლათინურად და დართული აქვს ბიბლიოგრაფიული ცნობები თვითნაწილის თხზულების შესახებ, რომლებიც მრავალთავში მოიპოვება.

მე-17 თავი, რომელსაც წინ აკლია (გვ. 90-93), ჟ. გარიტს ტიმოთე იერუსალიმელის თხზულება ჰგონებია,¹¹ მაგრამ ილია აბულაძემ გამოარკვია, რომ ეს ნაკლული თხზულება ეკუთვნის ევსუქი იერუსალიმელს.

2.მრავალთავის რაობა და შიგ შესული თხზულებანი. სინური მრავალთავის ბოლოს დართულ ანდერძში ნათქვამია: „მე, მაკარი ლეთელი, ძმ გიორგი გრძელისად, ცოდვილი ფრიად, ღირს მყო ღმერთმან შესაქმედ წმიდისა ამის წიგნისა მრავალთავისა თანა-შეწევნითა ძმისა ჩუენისა სულიერად პიმენ კახისადთა და კელთ-წერითა დედის ძმის წულისა ჩემისა ამონა ვახთანგ მოძარღულისა მისადთა“. აქედან ჩანს, რომ წიგნს ეწოდება „მრავალთავი“, რომელიც ნიშნავს, რომ იგი მრავალი თავისგან, ე. ი. მრავალი ნაწარმოებისაგან არის შემდგარი. შინაარსით იგი წარმოადგენს დღესასწაულთა შემკობას, როგორც

⁹ მოკლე სარჩევი ამ მიკროფილმებისა, ექსპედიციის საქმიანობის მოთხრობით, მოცემულია წიგნში: Checklist of Manuscripts in St. Catherine's Monastery, Mount Sinai, microfilmed for the Library of Congress, 1950. Prepared under the Direction of Kenneth W. Clark, General Editor of the Mount Sinai Expedition 1949-50. Washington 1952.

¹⁰ G. Garitte, Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï (CSCO, vol. 165). Louvain 1956).

¹¹ მარიც ასევე ვარაუდობდა: „Слово, повидимому, Тимофея Иерусалимского (без начала)“: описание, 93.

ეს ნათქვამია ცოტა ქვემოთ: „ამას შინა არს შემკობად წელიწდისა დღესასწაულთა ყოველთად, თქუმილი წმიდათა მოძღუართად“.

რადგანაც ხელნაწერს ამჟამად ბევრი აკლია, ამიტომ „ყველა დღესასწაული“ შემკობა აღარ მოიპოვება შიგ, მაგრამ, რაც დარჩა და მოიპოვება, დიდი განძია ქართული ენის ისტორიისათვის.

„მრავალთავ“ ტერმინის შესახებ კ. კეკელიძე წერდა: „მრავალთავი წმიდათა მარტვილობა-ცხოვრების კრებულს ეწოდება. ასეთი სახელი იმიტომ ჰქვია ამ კრებულს, რომ იმაში არა ერთი ცხოვრება და შესხმაა, არამედ მრავალი¹²“. ი. ქსიფილინოსის ცნობით, (XI ს.), ზოგ პირს მრავალთავად მიაჩნდა კიმენური რედაქციის წმიდათა ცხოვრება-წამებანი¹³.

ცნობილია რამდენიმე ძველი (IX-XI ს.-თა) მრავალთავი, რომელთაგანაც ოთხი საქართველოს მუზეუმშია დაცული: გურიის უდაბნოსი (A 1109), ე. წ. „სვანური“ (A 19), პარხლისა (A 95) და A 144. ამას გარდა, ათონის მთაზე დაცულია ერთი მრავალთავი, (№ 11 ბლეიკის აღწერილობით)¹⁴.

ძველად, X-XI საუკუნეებში, მრავალთავი მეტად საჭირო წიგნი იყო და იგი ყოველ მონასტერსა და დიდ საეპისკოპოსო საყდარს უნდა ჰქონოდა. მელქისედეკ კათალიკოზს შეუწირავს სვეტიცხოვლისათვის „სათანადო მრავალთავი¹⁵“. გრიგოლ ბაკურიანის ძემ მის მიერ დაარსებულს პეტრიწონის მონასტერს შესწირა სხვადასხვა წიგნი და მათ შორის მრავალთავიც: „სხუად ერთი წიგნი მრავალთავი“ (თ. 34 A, მუხლი 31).

#290

მრავალთავის ცალკეული თავები საკითხავებად იყო განკუთვნილი ამა თუ იმ დღესასწაულისთვის. ეს კიდევაც აღნიშნულია სათაურებში ბევრგან, მაგ.: საკითხავნი სახარებისანი (გვ. 3, სამი საკითხავი); საკითხავი წმ. ღმრთის მშობელისათვის და ზაქარიაჲს დადუმებისა (გვ. 24), საკითხავნი წმ. შობისანი (გვ. 31, სამი საკითხავი), წმ. იაკობ მოციქულისა და ძმისა უფლისა საკითხავი (გვ. 55), საკითხავნი წმ. განცხადებისანი (გვ. 74, ოთხი საკითხავი), საკითხავნი წმ. მარხვათანი (გვ. 100, ორი საკითხავი), საკითხავნი წმ. ლაზარწსნი (გვ. 124), საკითხავნი ახალკვრიაკისანი (გვ. 171) და სხვ¹⁶.

¹² ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები. ნაწ. პირველი. კიმენი, ტ. I (1918), გვ. XI.

¹³ კ. კეკელიძე; Иоанн Ксифилин: XB I, 1912, 340-341; 343.

¹⁴ R. P. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la Bibliothèque de la Laure d'Iviron au mont Athos (სათანადო ნომერი ცაგარლით იქნება: 57).

¹⁵ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძვ. ქართ. ლიტ.-ის ისტორიიდან, I, 247.

¹⁶ ნახეთ შინაარსი (გვ. 05-09).

როგორც აღნიშნული აქვს ჟ. გარიტსაც¹⁷, სინური მრავალთავის შემონახულ ნაწილში „შემკობილია“ შემდეგი დღესასწაულები (უძრავი და მოძრავი): ხარება (25 მარტს, №№ 1-4), შობა (25 დეკემბერს, №№ 5-7), წმ. იაკობისი (26 დეკ. №8), წმ. სტეფანესი (27 დეკ. №№ 9-10); წმ. ბასილი (1 იანვ., №№ 11-12), განცხადება (6 იანვ., №№ 13-16), მირქმა (2 თებერვ., №№ 17-18), მარხვანი (№№19-20), ორმოცთა მოწამეთა (9 მარტს, №21), ბზობის ორშაბათი (№22), ბზობა (№№23-25), დიდი ორშაბათი (№26) [აქ აკლია 75 ფურცელი]; აღვსება (№№27—28), ახალკვირიაკე (№№29—30), ამაღლება (№31), მარტვილია (№№32—33), იოვანე ნათლის-მცემლის შობა (24 ივნისს, მარტივი ხსენება), ფერისცვალება (6 აგვისტოს, №34), მიძინება (15 აგვისტოს, №№ 35—36), იოვანე ნათლის-მცემლის თავის კვეთა (29 აგვისტოს, №№37—38), ღვთის-მშობლის შობა (8 სექტემბერს, მარტივი ხსენება), სატფურება (13 სექტემბერს, №№ 39—40), ჯვართ ამაღლება (14 სექტემბერს, №№41 — 43), წამება პეტრესი და პავლესი (28 დეკემბერს¹⁸, №№ 44 — 45), შესვენებულთა დღესასწაული (პირველ კვირას მარტვილიის შემდეგ?) №№ 46 — 49), სინა-რაითის მამათა მოსრვა (13 იანვარს¹⁹, №50).

ის გარემოება, რომ ხარება უსწრებს შობას, ქართული მრავალთავის თავისებურებაა სათანადო ბერძნულ წიგნებთან შედარებით, სხვა მხრივ კი იგი ასე თუ ისე ბერძნული მრავალთავების C ტიპს მისდევს, ამბობს ჟ. გარიტი²⁰.

აღსანიშნავია მაინც, რომ სამი უკანასკნელი დღესასწაული, რომელთაც 7 საკითხავი აქვთ განკუთვნილი (№№ 44—50), არღვევს დღესასწაულთა საწელიწდო რიგს²¹.

291

სინურ მრავალთავში მოთავსებულ თხზულებათა ავტორები ცნობილი პირებია, რომლებიც საეკლესიო და სამწერლო ასპარეზზე მოღვაწეობდნენ III-V საუკუნეებში²²: ამონიოს (IV ს.), ათანასი ალექსანდრიელი (†373 წ.), ანთიპატროს

¹⁷ Catalogue, pp. 92-93.

¹⁸ პეტრე და პავლეს წამებას მრავალთავები A 19 და A 95 დეკემბერს დასდებენ ჟ. გარიტი 8 მაისს უჩვენებს.

¹⁹ სინელთა და რაითელთა მოწყვედა იოვანე-ზოსიმეს კალენდრით დადებულია 13 იანვარს (ჟ. გარიტი 14 იანვარს უჩვენებს).

²⁰ C ტიპად იგულისხმება ერთი სამ ტიპთაგან, რომლებიც დაუდგენია A. Erhard-ს ამგვარი ბერძნული შესხმითი კრებულების მიმოხილვისას: A. Erhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Erster Teil. Die Überlieferung . 3 Bde (Texte u. Unters. 50, 51, 52). Leipzig 1937, 1938, 1943-52, II, 65—91. (ვიმოწმებ ჟ. გარიტის ცნობის მიხედვით: Catalogue, p. 93).

²¹ ჟ. გარიტი, იქვე, გვ. 93.

²² წამებაჲ სტეფანჳსი A 95-ით მიეწერება ლუკა მახარებელს (I ს.), მაგრამ, რა თქმა უნდა, ცნობა მეტად საეჭვოა. ალბათ, არჩეულია ლუკიანე და ლუკა.

ბოსტრელი (V ს.), ბასილი კესარია კაპადუკიელი (†349), გრიგოლ ნეოკესარიელი (†270-275), ევსები კესარიელი (†339-340), ევსუქი იერუსალიმელი (V ს.), ეპიფანე კვპრელი (†403), ეფრემ ასური (†373), იოვანე ოქროპირი (†407), კირილე იერუსალიმელი (†386), ლუკიანე (V ს.), მელეტი ანტიოქიელი (IV ს.), პროკლე კონსტანტინოპოლელი (†446) სევერიანე გაბალონელი (†408)²³.

შემოწმებას მოითხოვს საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად სწორია ცალკეულ თხზულებათა სათაურებში ნაჩვენები ცნობა, რომ „თქმული“ ამა და ამ ავტორისააო. შეიძლება ავიღოთ ერთი მაგალითი, რომელიც მეტად დამახასიათებელია. საშობაო საკითხავი, რომელიც ასე იწყება: „საიდუმლოსა უცხოსა და დიდებულსა ვხედავ“ (გვ. 31—39), ჩვენი ხელნაწერის მიხედვით ათანასი ალექსანდრიელს მიეწერება. ამავე პირს ასახელებს იმავე თხზულების ავტორად აგრეთვე „სვანური“ მრავალთავიც (A 19, გვ. 41—52) და პარხლისაც (A 95, გვ. 46 — 58), როგორც ეს აღნიშნულიც აქვს კ. კეკელიძეს²⁴. მაგრამ ამავე თხზულების რუსული თარგმანი დაბეჭდა პროფ. ნ. საგარდამ გრიგოლ ნეოკესარიელის თხზულებათა შორის იმ ტექსტის მიხედვით, რომელიც სომხურიდან ლათინურად ეთარგმნათ (J. Pitra, *Analecta sacra*, t. IV. 386—387)²⁵, თანაც აღინიშნა, რომ ამ თხზულების დედანი ბერძნულ ენაზე დაკარგულად ითვლებოდაო; მე კი გამოვარკვეო, რომ იგი ბერძნულად დიდი ხანია ცნობილია და იბეჭდება კიდევ, ოღონდ იოანე ოქროპირის საეჭო თხზულებათა შორისო“ (მაგ., PG. t. LVI, col. 385 — 394, რუს. თარგმანი შესრ. პეტერბ. სას. აკადემიის მიერ, ტ. VI, გვ. 692—699)²⁶.

ამგვარად, ზემოთ დასახელებული თხზულება მიეწერება სამ ავტორს: ათანასი ალექსანდრიელს, გრიგოლ ნეოკესარიელს და იოანე ოქროპირს, მაგრამ, თუ რომელი მათგანისაა ნამდვილად, ამ საკითხის კვლევა პატროლოგიის სპეციალისტებისთვის მიგვინდია. ჩვენს მრავალთავებში, კერძოდ სინურში, იგი ათანასის თხზულებადაა მიჩნეული და ამ ჩვენებას ჩვენ ხელუხლებლად ვტოვებთ. შეიძლება ავტორობის საკითხი წამოიჭრას ზოგიერთ

292

²³ ცნობები ამ ავტორთა ცხოვრებისა და გარდაცვალების წლების შესახებ ამოკრეფილია კ. კეკელიძის წერილიდან: „უცხო ავტორები ძველ ქართულ მწერლობაში“ (ქართ. ლიტ. ისტორია, I, 1941, გვ. 569—676; ეტიუდები ძველი ქართ. ლიტერატურის ისტორიიდან, V, 1957, 8-114) და შედარებულია ალთანერის წიგნის ცნობებთან: B. Altaner, *Patrologie*. 1958.

²⁴ კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტერატურის ისტორია, I (1941), გვ. 571; ეტიუდები ძველი ქართ. ლიტერატურის ისტორიიდან, V (1957), გვ. 9.

²⁵ Творения св. Григория Чудотворца, епископа неокесарийского. Перевел профессор Николай Сагарда. Петроград, 1916, стр. 156-171.

²⁶ სხენ. თხზულების წინასიტყვაობა, გვ. IV-V.

სხვა თხზულებათა შესახებაც, რომლებიც სინურ მრავალთავშია შესული, მაგრამ ამგვარი საკითხი ამ გამოცემის ფარგლებს სცილდება.

3. ტექსტის გამოცემანი. სინური მრავალთავის ტექსტი აქ მთლიანად არის გამოცემული, მაგრამ ნაწილობრივ იგი ცნობილი იყო აქამდეც:

ა) სინა - რაითის მამათა მოსრვის ამბავი (გვ. 266 – 279) მთლიანად დაბეჭდა კ. კეკელიძემ 1918 წ. (ქართ. ჰაგიოგრაფიული ძეგლები. ტ. I, კიმენი. გვ. 28-44). გამოცემას საფუძვლად უდევს სინური ხელნაწერის ტექსტი (ნ. მარის გადმოწერის მიხედვით), ხოლო ვარიანტები მოყვანილია ათონზე დაცული მრავალთავიდან (ფოტოსურათების მიხედვით).

აქედან ერთი ნაწყვეტი მე გადავიღე ჩემს „ძველი ქართულის ქრესტომათიაში“ (1935, გვ. 36 — 39), ხოლო მთლად გადაბეჭდა ივანე იმნაიშვილმა თავის „ქართ. ენის ისტორიულ ქრესტომათიაში“ (I გამოც. 1949, გვ. 204 — 220; II გამოც. 1953, გვ. 202 — 218).

ბ) პოვნაჲ წმ. სტეფანწის (გვ. 63 — 69) გამოაქვეყნა ნ. მარმა ფრანგული თარგმანითურთ: *Le synaxaire géorgien*, pp. 657 — 670. გამოცემულია ორი ხელნაწერის მიხედვით: ათონის მრავალთავისა (ცაგ. № 57, ბლეიკ. №11) და სინურისა.

გ) წამებაჲ პეტრე მოციქულისაჲ ჰრომეს შინა (გვ. 245 — 250). ამ თხზულების ნაწყვეტი გადავბეჭდე ჩემს „ძვ. ქართულის ქრესტომათიაში“ (1935, გვ. 39 — 40) ფოტოსურათის მიხედვით, რომელიც ახლავს ა. გენკოს წერილს ჟურნალში: *Тексты и разыскания по кавказской филологии*, т. I (Ленинград 1925). ეს ნაწყვეტია, რომელიც სინურ ხელნაწერში მოთავსებულია ორ გვერდზე: 234 v — 235 r (ამ გამოცემაში: 245, 21 — 246, 18).

სინურ მრავალთავში შესული ტექსტები რამდენადმე ცნობილია ბეჭდურად სხვა ხელნაწერების მიხედვით:

დ) ათანასი ალექსანდრიელის ქრისტეს შობის საკითხავი (გვ. 31—39) დაბეჭდა ილია აბულაძემ (ენიმკის მოამბე, XIV, 1944, გვ. 279—288). ტექსტი დაბეჭდილია A 19 და A 95 ხელნაწერთა მიხედვით.

ე) ეპიფანე კვიპრელის „წმ. მარადის ქალწულისა მარიამისთვის“ (გვ. 46—54). ამ თხზულების ნაწყვეტი დაბეჭდა ილია აბულაძემ (ენიმკის მოამბე, XIV, 1944, გვ. 260—261); ნაწყვეტი უდრის ამ გამოცემის 46-ე გვერდზე დაბეჭდილ ტექსტს ორი უკანასკნელი სტრიქონის გამოკლებით. ტექსტი გადმოულია A 19-დან.

ვ) იაკობ მოციქულის საკითხავი (გვ. 55 — 57) გამოსცა კ. კეკელიძემ: ქართ. აგიოგრაფ. ძეგლები, ნაწ. პირველი. კიმენი, ტ. II (1946), გვ. 98—100. გამოცემულია A 19 და A 95 ხელნაწერთა მიხედვით. იგივე ტექსტი გადაბეჭდა ი. იმნაიშვილმა თავის „ქართ. ენის ისტორიულ ქრესტომათიაში“ A 19 ხელნაწერის მიხედვით (I გამოც. 1949, გვ. 293 — 297; II გამოც. 1953, გვ. 287—289).

ზ) წამებად წმ. სტეფანწსი (გვ. 58 — 62) გამოსცა ი. იმნაიშვილმა („ქართ. ენის ისტ. ქრესტომათია“, I გამოც. 1949, გვ. 293—297, II გამოც. 1953, გვ. 290 — 294) იმავე A 19 ხელნაწერის მიხედვით.

წ) პოვნად წმ. სტეფანწსი (გვ. 63—69) გამოსცა ნ. მარმა და დაურთო ფრანგული თარგმანი: *Le synaxaire géorgien*, pp. 657—670. მან იგი დაბეჭდა ორი ხელნაწერის მიხედვით: ათონური მრავალთავისა (ცაგ. №57, ბლეიკ. № 11) და სინური მრავალთავისა. იგივე ტექსტი გამოსცა ი. იმნაიშვილმა („ქართ. ენის ისტ. ქრესტომათია“, I გამ. 1949, 298 — 305; II გამ. 1953, გვ. 294—301) A 19 ხელნაწერის მიხედვით.

თ) გამოჩინებად ჯუარისად (გვ. 237—243). ეს თავი დავბეჭდე ჩემს „ძველი ქართულის ქრესტომათიაში“ (1935, გვ. 45—52) უდაბნოს მრავალთავის მიხედვით (A 1109).

ი) პოვნად სამსკუალთად (გვ. 243—244) დაბეჭდა იოსებ ყიფშიძემ (*Древнегрузинская хрестоматия с словарем*. Петроград, 1918) და გადაბეჭდეს ნ. მარმა და მ. ბრიერმა (N. Marret M. Brière. *La langue géorgienne*. Paris 1931, pp. 567—569). მეც დავბეჭდე იგი უდაბნოს მრავალთავის მიხედვით (A 1109) („ძველი ქართულის ქრესტომათია“, 1935, გვ. 52—54).

ია) წამებად წმ. პეტრე მოციქულისად (გვ. 245—250) დაბეჭდა ნ. მარმა ფრანგული თარგმანითურთ ათონის მრავალთავის მიხედვით: *Le synaxaire géorgien*, pp. 715—725.

იბ) წამებად წმ. პავლე მოციქულისად (გვ. 250—254) დაბეჭდა ნ. მარმა ფრანგული თარგმანითურთ ათონის მრავალთავის მიხედვით (ცაგ. №57, ბლეიკ. №11): *Ib.*, pp. 725—733.

დასასრულ, აღსანიშნავია, რომ სინური მრავალთავის ტექსტების ნაწყვეტები რამდენადმე ცნობილი იყო ხანმეტი მრავალთავიდანაც, რომლებიც მე 1927 წელს გამოვაქვეყნე (ხანმეტი მრავალთავი: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VII) და გადაბეჭდა ი. მოლიტორმა²⁷. ასეთებია:

იგ) ერთი ნაწყვეტი იოვანე ოქროპირის ერთი მესამე სანათლისდებო სიტყვიდან (აქ დაბეჭდილის მიხედვით: 81, 3 — 82, 21): ტუმ VII, გვ. 129—131; J. Molitor, *Monumenta iberica*, pp. 69—71.

²⁷ J. Molitor. *Monumenta iberica antiquiora. Textus chanmeti et haemeti ex incryptinibus*, S. Bibliis et patribus collegit et in lingnam latinam convertit addito glossario Joseph Molitor (CSCO, vol. 166). Louvain 1956.

იდ) იოვანე ოქროპირის საკითხავიდან „შესლვასა უფლისასა იერუსალემდ“ (141 და შემდგომი) ხანმეტ მრავალთავში გადარჩენილია მცირე ნაწყვეტი, რომელიც უდრის აქ დაბეჭდილ ტექსტს: 142, 18 — 143, 6 (ტუმ. VII, 133 — 134; J. Molitor, *Monumenta iberica*, pp. 73—74. ხანმეტი მრავალთავის ფურცელი, რომელზედაც მოთავსებულია ეს ტექსტი, ჩამოჭრილია შუას ქვემოთ, რის გამოც ტექსტი სამგანაა გაწყვეტილი: პირველი გვერდის ორსავე სვეტში და მეორე გვერდის პირველ სვეტში.

#294

იე) სინურმა მრავალთავმა გამოაჩინა, რომ ხანმეტ მრავალთავში მოთავსებულ ოთხ უცნობ ნაწყვეტთაგან ორია სევერიანე გაბალონელის თქმულიდან „შესხმისათჳს ყრმათაჲსა და დაჯდომისათჳს უფლისა კიცჴსა ზედა შესლვასა მისსა იერუსალემდ“ (გვ. 132—140)²⁸. აქედან ხანმეტ მრავალთავში მოიპოვება შემდეგი ნაწყვეტები: ა)... „უსწავლელთა ყრმათა, რასა ხუმეტესსა ღაღადებენ“, ვიდრე: „ჩუენ ზედა-გუაც სიტყჴს გებაჲ და მოგსენებაჲ წერილისაჲ, რ~ლ“ (გვ. 135, 15 — 34=ტუმ. VII, 149—150, J. Molitor, *Monumenta iberica*, 88. ბ). ... „არს და გონიერ ყვნის ჩჩჴლნი“, ვიდრე: „აწ, მმანო, გულისხმა-ყავთ, რ~ წინაწარმეტყუელნი ქრისტესა ქადაგებენ, მეუფესა იერუსალემისასა, რ~ ხიტყჴს“ (137,11—34=ტუმ. VII, 145—146; J. Molitor, *Monumenta iberica*, 84).

ივ) სინურმა მრავალთავმა ცხადყო აგრეთვე, რომ წინათ უცნობი ერთი ხანმეტი ტექსტის ნაწყვეტი ეკუთვნის ანთიპატროს ბოსტრელს²⁹, რომლის თქმული „წმ. ღმრთისმშობელისათჳს და ზაქარიაჲს დადუმებისათჳს“ აქ მოთავსებულია 24—30 გვერდებზე. ხანმეტი ნაწყვეტი („ხესმა, იწრაფა და შევიდა სახლსა ზაქარიაჲსსა“, ვიდრე: „და ვითარ გამოჴდა უდაბნოჲსაგან“) უდრის აქ დაბეჭდილ ტექსტს: 29, 5 — 30 და J. Molitor, *Monumenta iberica*, 86.

II. ხელნაწერის შექმნა და დღევანდელი ვითარება

1.წიგნის შექმნის ინიციატორი და მიზანი. სინური მრავალთავი პალესტინური წარმოშობისაა: იგი დაუწერიათ საბაწმიდის ლავრაში და შეუწირავთ სინას მთისთვის. დაწერის ადგილი და დრო იშვიათი ზედმიწევნითობით არის

²⁸ ა. შანიძე, ახალი ცნობა ხანმეტი მრავალთავის შესახებ: სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 67, გვ. 299.

²⁹ ა. შანიძე, ახალი ცნობა ხანმეტი მრავალთავის შესახებ, იქვე, გვ. 300.

აღნიშნული: „დაიწერა ესე წიგნი იერუსალემს ლავრასა დიდსა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა საბაძსა დღეთა ღმრთის მოყუარისა თევდოსი პატრეაქისათა და საბაწმიდას პატიოსნისა და სანატრელისა სოლომონ მამასახლისისათა³⁰. და დაიწერა წმიდად ესე წიგნი დასაბამითგანთა წელთა³¹ ხვამ (6468), ქრონიკონი იყო პდ (84)“.

იერუსალიმის პატრიარქად თევდოსი ჩანს 862—878 წლებში³². დაწერის წელი ორი სათვალავით არის აღნიშნული: დასაბამითგანით (ხვამ 6468) და 532-წლიანი კვიკლოსით (ქრონიკონსა პ დ 84). ორივე სათვალავი ქართული სისტემით არის მოცემული და ორივე ერთსა და იმავე წელს გვაძლევს: 6468-5604=864; 780+84=864.

#295

წიგნის „შექმნა“ განუზრახავს და სისრულეში მოუყვანია მაკარი ლეთელს, გიორგი (გ~) გრძელის ძეს, რომელსაც წიგნი სინას მთისთვის შეუწირავს. მაკარი ლეთელს ამ საქმეში დაჰხმარებია („თანა შეწევნითა“-ო, ნათქვამია ანდერძში) სულიერი ძმა პიმენ კახი და მისი (მაკარის) დედის ძმისწული ამონა, რომელიც ყოფილა ძე ვახტანგ მოძარღულისა.

ვინ არის ეს მაკარი ლეთელი? ლეთეთი ამჟამად სოფელია ქარელის სამხრეთით 7-ოდე კილომეტრის მანძილზე და ზემო ლეთეთისა და ქვემო ლეთეთის სახელწოდებით შედის ქარელის სასოფლო საბჭოში, რომელიც შემდეგი სოფლებისგან შედგება: ქარელი, აფნისი, ბებნისი, გომბორი, ზემო ლეთეთი, ქვემო ლეთეთი, ქვემო ხვედურეთი³³. ჩვენი მაკარი ამ ლეთეთიდან იყო თუ სხვა ლეთეთიდან, ამის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით; აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ იგი უნდა ყოფილიყო გრიგოლ ხანძთელის მოწაფე. გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებაში“ იკითხება: „მას ჟამსა შინა იყვნეს ვინმე იერუსალემს მოწაფენი ნეტარისა გრიგოლისნი, კაცნი შუენიერნი, კეთილნი მონაზონნი, სრულნი სიბრძნითა და სასწაულთა მოქმედნი, მეძიებელნი სასუფეველისანი და მეოტნი დიდებისაგან ამის სოფლისადასა, მღდელნი ღირსნი, შვილნი დიდებულთა აზნაურთანი, ტომნი დიდისა ეფრემ მაწყურელ ეპისკოპოსისანი“. ამ მოწაფეებს წერილი („წიგნი“) მოუწერიათ თავისი მოძღვრისთვის და გამოუტანებიათ საქართველოდან იერუსალიმს ჩასული მოსე მღვდლისთვის („მო-ვინმე-ვიდა მანდათ კაცი, მონად ღმრთისად, მღდელი ბრძენი“-ო), რომელსაც გრიგოლი ენახა ხანძთაში და მისი ამბავი ჩაეტანა მოწაფეებისთვის იერუსალიმში. ეს წერილი („წიგნი“) მთლიანად ჩაურთავს გიორგი

³⁰ ამ მამასახლისის სახელს ა. ცაგარელი შეცდომით სიმეონად აცხადებს: Каталог рукописей Синайского монастыря, გვ. 93/ 235.

³¹ ხელნაწერში შეცდომით სწერია „წერთა“.

³² საქ. ეკლესიის კალენდარი 1950 წლისათვის, გვ. 123.

³³ საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1949 წლის 1 სექტემბრისათვის. სახელგამი, თბილისი 1949, გვ. 89.

მერჩულეს გრიგოლის „ცხოვრებაში“³⁴ და იქიდან ვტყობილობთ, რომ ეს მოწაფეებია „უკმარი არსენი და მაკარი უძლური“. არსენის შესახებ არსად არავითარი ცნობა არ მოიპოვება სინური მრავალთავის ანდერძში, ან მინაწერში, „მაკარი უძლური“ კი უთუოდ ის მაკარი ლეთელია, რომელსაც „შეუქმნია“ მრავალთავი სამი წლის შემდეგ გრიგოლ ხანძთელის გარდაცვალებიდან: გრიგოლი გარდაიცვალა 81 ქრონიკონს (ე. ი. 861 წელს: „იყო გარდაცვალება ნეტარისა მამისა გრიგოლისი რიცხუსა წელიწადთა მისთასა ას და მეორესა წელსა ქრონიკონსა ოთხმეოცდა ერთსა“³⁵), ხოლო საბაწმიდაში მრავალთავი სინას მთისთვის დაწერეს 84 ქრონიკონს (ე. ი. 864 წ.).

რომ მაკარი ლეთელი გრ. ხანძთელის მოწაფე უნდა იყოს, ეს აზრი პირველად ნ. მარსა აქვს გამოთქმული. თუ აზრი სწორია (და მე მგონია, რომ სწორია), მაშინ ცხადია, რომ მაკარი ლეთელი ყოფილა დიდებულ აზნაურთაგანი, ნათესავი ეფრემ მაწყვერლისა³⁶.

#296

2. ფურცელთა რაოდენობა და სხვა³⁷. სინური მრავალთავი დაწერილია საშუალო ხარისხის ეტრატზე, რომლის ფურცლები ხშირი ხმარებისაგან გაჭუჭყიანებულია, განსაკუთრებით გარე აშიებზე, რომლებიც გაშავებულან ქვემო ნაწილის ნაპირებზე.

ხელნაწერი, ერთ დროს მთლიანი, დღეს სამი ნაწილისაგან შედგება, რომელთაც თავ-თავისი ნომერი აქვთ (32, 57, 33). ეს ნომრები არ ემთხვევა ა. ცაგარლის ნაჩვენებ ნომრებს³⁸ და დასმული უნდა იყოს მარ-ჯავახიშვილის ექსპედიციის დროს 1902 წელს.

პირველ ნაწილში 84 ფურცელია (ფ. 1—84), მეორეში - 60 (ფფ. 85—144) და მესამეში — 131 (ფფ. 145-275). ამჟამად სამივე ნაწილის ფურცლები ერთიანი სათვალავით არის აღნუსხული 1-დან 275-მდე. ეს ახალი ნომრები სხედს ფურცლის წინა გვერდის ზედა აშიაზე მარჯვენა მხარეს, მეორე სვეტის პირველი სტრიქონის უკანასკნელი ასოების თავზე. პირველ ნაწილს (ფფ. 1—84) სხვა პაგინაცია ფურცლობრივ არა აქვს, მაგრამ მეორისა და მესამე ნაწილის ფურცლებს დასმული აქვს (მგონია, ნ. მარის ხელით და ფანქრით) ძველი ნუმერაცია, რომელიც მეორე ნაწილს ცალკე წიგნად ვარაუდობს (ფფ. 1—60), ხოლო მესამე ნაწილს — პირველის

³⁴ ცხობრებად გრიგოლ ხანძთელისად (ნ. მარის გამოცემით: Георгий Мерчул, Жизнь Григория Хандзтийского. TP VII, СПб. 1911), გვ. 48—49.

³⁵ იქვე, გვ. 3.

³⁶ იქვე, გვ. XVIII.

³⁷ ეს აღწერილობა შედგენილია ფოტოსურათების მიხედვით. ამასთანავე გამოყენებულია ნ. მარისა და ქ. გარითის ცნობები.

³⁸ ცაგ. 83=მარ. 32—33; ცაგ. 86=მარ. 57.

გაგრძელებად. ამიტომ მეორე ნაწილში ახალი ნომრები 84-ით მეტია ძველზე, მესამეში კი — 60-ით. ორმაგი ნუმერაცია ასეთია: 1/85, 2/86, 3/87... 59/143, 60/144; 85/145, 86/146... 213/273, 214/274.

ჟ. გართის შეუნიშნავს, რომ ფფ. 4 და 5 გადასმულია ერთიმეორის ადგილას, მაგრამ ტექსტის შესწავლამ გამოარკვია, რომ გადასმულია აგრეთვე 32-ე რვეულის ოთხი ფურცელი: 172, 173, 174, 175. ეს არეული ფურცლები ასე უნდა მისდევდნენ ერთმანეთს: 173/172, 175/174 და ჩვენც ტექსტი ასეთი თანმიმდევრობით დავბეჭდეთ.

რვეულები საზოგადოდ რვა-რვა ფურცლისაგანაა შემდგარი, გარდა უკანასკნელისა, რომელიც ათ-ფურცლიანია (ფფ. 266—275). წიგნის დაწერისას (84 ქრონიკონს) რვეულები დაუნომრავთ ქართ. ასოებით; ნომრები სხედს რვეულის თავსა და ბოლოში, თავში — პირველი ფურცლის წინა გვერდის ზედა აშიაზე შუაში, ბოლოში — უკანასკნელი (მერვე) ფურცლის უკანა გვერდის ქვედა აშიაზე, აგრეთვე შუაში. წინა ნომრები ყველა მოიპოვება (რა თქმა უნდა, თუ მოღწეულია რვეულის პირველი ფურცელი); რაც შეეხება უკანა ნომერს, იგი არა აქვს შემდეგ რვეულებს (რამდენადაც უკანასკნელი ფურცელი არის): **ბ** (ფ. 14 v), **თ** (ფ. 70 v), **იბ** (ფ. 92 v), **იგ** (ფ. 100 v), **იე** (ფ. 116 v), **ლბ** (ფ. 177 v), **ლზ** (ფ. 217 v) და **მდ**. ამას გარდა, ორ ფურცელს არა აქვს (**ა** და **ჟ**) უკანა ნომრები ზედა აშიაზე აქვს და არა ქვედაზე, როგორც სხვებს.

ხელნაწერი ნაკლულია. 1-ლ რვეულს აკლია ორი ფურცელი წინ, მე-11 რვეულს აკლია აგრეთვე ორი ფურცელი, მაგრამ ბოლოში, რის გამოც ხელნაწერში

#297

აღარ მოიპოვება კირილე იერუსალიმელის სანათლისღებო საკითხავის ბოლო და ევსუქი იერუსალიმელის „ტამრად მიყვანებისათჳს“ თქმულის დასაწყისი. შემდეგ სრულად არის მოღწეული შვიდი რვეული (რვ. 12—18, ფფ. 85—141), მაგრამ მე-10 რვეულისა გადარჩენილია მხოლოდ პირველი ნახევარი (ფფ. 142-145), მეორე ახევარი კი დაკარგულია. შემდეგ მთლად დაღუპულია რვა რვეული (რვ. 20—27). 28-ე რვეულისა გადარჩენილია უკანასკნელი ფურცელი (ფ. 145), წინა შვიდი ფურცელი კი დაკარგულია. საბედნიეროდ, უკანასკნელი თექვსმეტი რვეული ყველა სრულად არის მოღწეული (რვ. 29-44, ფფ. 146-275).

თუ ვივარაუდებთ, რომ ნაკლულად დარჩენილ რვეულებსა და მთლად დაკარგულებშ რვა-რვა ფურცელი იყო, გამოდის, რომ დაზიანებულ რვეულებს აკლია 15 ფურცელი (1-ლს 2, მე-11-ს 2, მე-19-ს 4, 28-ეს 7). ამას გარდა, სულ დაკარგულია რვა რვეულის ფურცელთა რაოდენობა 64 იქნება. მაშასადამე, საერთო რაოდენობა ყველა დაკარგული ფურცლისა იქნება 79. როგორც აღნიშნულია, ხელნაწერში ამჟამად მოიპოვება 275 ფურცელი. თუ ამას მივათვლით დაკარგულ ფურცლებს, იქნება 354 ფურცელი. აი ეს უნდა ყოფილიყო ფურცლების პირვანდელი რაოდენობა სინურ

მრავალთავში, რომელიც 44 რვეულისგან ყოფილა შემდგარი (უკანასკნელი რვეული 10-ფურცლიანია). რვეულებად თუ ვიანგარიშებთ, თავდაპირველად ყოფილა 44 რვეული. აკლია 8 რვეული მთლად და სხვადასხვა რვეულის 15 ფურცელი (თითქმის ორი რვეული). მაშასადამე, 44 რვეულიდან მოღწეულია 34 რვეული და ერთი ფურცელი.

წიგნს ბოლოში თავიდანვე სამი ცარიელი გვერდი ჰქონია, რომელთაგანაც ორი X საუკუნეში გამოუყენებია იოანე-ზოსიმეს, რომელსაც ეს წიგნი მესამედ „შეუმოსავს“ (დაუკაზმავს). მას ერთ გვერდზე (274 v) აღუნიშნავს წიგნის მესამედ შემოსვის ამბავი, მეორეზე კი მოუთავსებია პატრიოტული გრძნობით გამსჭვალული „ქებაჲ ქართულისა ენისაჲ“ (275 r).

ფურცლების ზომა 24,3 X 20,3 (24,8 — 20,5) სმ ყოფილა, გვერდები ნაწერია ორ სვეტად, სვეტში ზოგან 24, ზოგან 25 და 27 სტრიქონია (თუ არ ჩავთვლით ბოლოში ან სხვაგან სადმე წვრილად მიწერილ ან ჩაწერილ სიტყვებს, რომლებიც საზოგადოდ სტრიქონთა სათვალავში არ შედის). თვითებული ნაწერი სვეტის ზომა 18,2 X 6,2 ყოფილა, ასოთა სიმაღლე 3—4 მმ.

ტექსტი ნაწერია მრგვლოვანი ხელით და შავი მელნით, გარდა სათაურებისა და ახალი თავის პირველი ასოსი, რომლებიც სინგურით ყოფილა ნაწერი. ფოტოსურათზე წითურად ნაწერი ასოები მკრთალად გამოსული.

3. სამკაულები. განსაკუთრებული სამკაულები წიგნში არ მოიპოვება, თუ არ ჩავთვლით ასეთად წითურად ნაწერ სათაურებს, წითურადვე დაწერილს ახალი თავების დასაწყისთა პირველ ასოებს და, ამას გარდა, უკანასკნელი თხზულების ბოლოს დახატულ საბოლოოვებელ ფიგურას (ნახე ტაბ. 5).

სამკაულად რამდენადმე შეიძლება ჩაითვალოს ინიციალები, რომლებიც სვეტების გარეთ არის გამოტანილი. გვერდზე (ორსავე სვეტში) ჩვეულებრივ

#298

გვხვდება ხუთი, ექვსი, შვიდი ინიციალი, საკმაოდ არის 4-ც, თითქმის 8-ც, იშვიათია 3, 9 ან 10; კიდევ უფრო იშვიათია, რომ გვერდზე იყოს 11, 12 ან 13 ინიციალი, მაგრამ არის გვერდი, რომელზედაც მხოლოდ 1 ინიციალია (141 v), ერთზე კი 15-იც დავთვალე (189 v). ინიციალების სიმრავლეს იწვევს, თუ გვერდზე ერთი და იგივე მნიშვნელოვანი სიტყვა ხშირად გვხვდება და აბზაცს იწყებს; მაგ.: **Რ**იხაროდენ (98 v), **Წ**უარი (223 v), **Ტ**ოვა (206 r).

ინიციალები ზემოთ არის მეტი სასტრიქონო ასოებზე (ჩვეულებრივ 2,5-ჯერ, ან 3-ჯერ მეტი), თორემ მოხაზულობა იგივე აქვთ, რაც სასტრიქონოებს. ინიციალები საერთოდ თითო-თითო ასოა (სიტყვის პირველი ასო), მაგრამ იშვიათად გვხვდება ორიც (სიტყვის პირველი და მეორე ასო). წყვილ-წყვილი ინიციალები გარკვეულ ჯგუფს წარმოადგენენ: **Რ**ს (ესე, ესერა, ესრჳთ), **Რ**ს (ისწავლეთ, ისმინეთ), **Რ**ე (იტყვს),

ⲓⲡ (იხარებდინ, იხილეთ), **ⲓⲣ** (იწყეთ), **ⲓⲗ** (ეგრწოთ), **ⲓⲗ** (ეჰა 73 r, 75 r); არის აგრეთვე **Ⲙⲣ** და **Ⲙⲗ** (236 v). ერთი ასეთი შემთხვევაც არის: დიდად დაწერილი **ⲓⲡ** (ი ხ ა რ ე ბ დ სიტყვაში 147 v) ერთგვარ ლიტურგიკას წარმოადგენს, ორი ვერტიკალური ხაზი ათი ჰორიზონტალურით არის შეერთებული, რომლებიც ათ თვალს ქმნიან შიგ. ეგეც შეიძლება წიგნის სამკაულებს მივათვალოთ.

სამკაულებსვე უნდა მივათვალოთ ქვედა აშიაზე უკანასკნელი სტრიქონიდან არაჩვეულებრივად ჩამოგრძელებული ასოები, უმეტესად **ⲓ** ან **ⲓ**: **ⲓ**გრევე 246 r, **ⲓ**ონას 155 v, **ⲓ**ჯ 240 v, **ⲓ**სე 247 r, **ⲓ**სერა 248 v. **Ⲥ**მოვან 82 r, **Ⲥ**არნა 82 v. ასეთი ჩამოგრძელებული ასოების რიცხვი მცირეა.

ჩამოგრძელებულია აგრეთვე **Ⲣ** ასოს ბოლო: **Ⲣ**ამებაჲ 56 v, **Ⲣ**ყალობითა 273 v. „ქრონიკონ“ სიტყვის პირველი ასოს (**Ⲭ**) ვერტიკალური ხაზიც ჩამოგრძელებულია იმდენად, რომ მთელი სიმაღლე ხუთ სტრიქონს სწვდება (274 v; ტაბ. 10). ანდერძის პირველი სიტყვის პირველი ასო კი (**Ⲣ**ყალობითა) ისე ჩამოგრძელებულია, რომ ათ სტრიქონს სწვდება (ტაბ. 9).

რამდენიმე საკითხავს აშიაზე ქანწილი უზის, რომელსაც ბოლო აგრეთვე დიდად ჩამოგრძელებული აქვს (93 v, 109 v, 244 v, 252 v), მაგრამ არის ზომიერად დაწერილიც (143 r). სამკაულებსვე შეიძლება მივათვალოთ თხზულების რამდენიმე უკანასკნელი სიტყვის ისე დაწერა, რომ სტრიქონები სვეტში თანდათან მოკლდებოდეს, ორივე მხრიდან თანაბრად და ისე, რომ ნაწერი სამკუთხედის მსგავს ფიგურას აკეთებდეს, წვერით ძირს: 70 v (რვა სტრიქონი), 244 r (სამი სტრიქონი). განსაკუთრებით ლამაზად არის ეს გამოყვანილი სულ უკანასკნელი თავის ბოლოს, 273 r-ზე, სადაც დამოკლებული სტრიქონების ქვემოთ ა მ ე ნ სიტყვა არის თითო-თითო ასოდ ჩამოწერილი. ამ სიტყვის ასოებს იქეთ-აქეთ ერთგვარი სამკაული აქვს: ოთხ წერტილთაგან ორი შეერთებულია ჰორიზონტალური ხაზით და თითო წერტილი ხაზს ზემოთ და ქვემოთ უსხედს.

ამენ-ის ბოლოს მცირეოდენი თავისუფალი არე სვეტში გამოყენებულია უბრალო ორნამენტისთვის, რომლის ქვეშ მიწერილია ოთხი ასო: **ⲗ Ⲓ ⲣ ⲓ** (ლოცვა ყავთ) (ტაბ. 5).

#299

სამკაულადვე უნდა ვიცნათ თავების დასაწყისში გამოყვანილი ნიშანი, რომელიც ახალ თავზე მიუთითებს. ნიშნები სხვადასხვა სახისაა. უმეტესად არის ორი ხაზი, ერთმანეთის X-ივით გადაკვეთი, რომლის ოთხსავე კუთხეში პატარა ნულები ან წერტილებია ჩასმული. არის აგრეთვე ორწერტილთაგან ჯვარსავით გაკეთებული ფიგურა, რომლის კუთხეებში წერტილებია ჩასმული (13r, 45r), ან კიდევ ვერტიკალური ხაზი და ხაზის გვერდებზე ხმოვნის სიმოკლის ნიშნისებრი კავი

წყვილ-წყვილად. უნდა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ არა ყოველ თავს მოეპოვება ასეთი ნიშანი.

ახალი თავის დასაწყისის მისათითებლად ზოგჯერ ნახმარია ქანწილიც, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი. ქანწილს უმეტესად ბოლოში მოკაული ჰორიზონტალური ხაზის ნაცვლად სამ-სამი წერტილი უსხედს აქეთ-იქეთ, ზოგჯერ წერტილები თავში აქვს ჩაწერილიც (109 v), ერთ შემთხვევაში კი — კავშიც (252 v).

4. გადამწერლები. ხელნაწერი გადაწერილია რამდენიმე პირის მიერ. კარგად გაირჩევა სამი ხელი, რომელთაც აღვნიშნავ ლიტერებით: A, B, C. შეიძლება გადამწერი მეტიც იყოს: D, E. ანდერძში გადამწერად პირდაპირ დასახელებულია ერთი კაცი — ამონა, დედის ძმისწული მაკარი ლეთელისა, შვილი ვახტანგ მოძარღულისა.

რა ნაწილი აქვს გადაწერილი ამონას, არ ვიცით; ვიცით მხოლოდ, რომ თვით მისი მიმართვა მკითხველებისადმი ორ სტრიქონად ქრონიკონს შემდეგ (274 va), სადაც იგი თავის თავს „მჩხრეკალს“ უწოდებს („ლოცვა ყავთ ამონა მჩხრეკალისათჳს ცოდვილისა ფრიად, წმიდანო“), ნაწერია ნუსხურად და ეს მინაწერი არას გვეუბნება, რადგანაც საკითხავები ყველგან მრგვლოვანი ხელით არის დაწერილი.

A ხელი (1r-55r; 70 v – 116 v, 145 r – 160 r; 202- 274r, ტაბ. 4, 5).

ერთი გადამწერთაგანი (A) თვით მაკარი ლეთელი უნდა იყოს, რომელსაც წიგნის დიდი ნაწილი გადაუწერია. იგია მთავარი პირი, რომელსაც მრავალთავის შექმნა განუზრახავს, ეს საქმე „აღუსრულებია“ კიდევ და სრულიად გამზადებული ახალთ-ახალი წიგნი სინას მთისთვის შეუწირავს, სადაც ქართველობა ის-ის იყო მოღვაწეობას იწყებდა. შეწირვის საბუთს, რომელიც ნუსხურად არის დაწერილი (274rb), იგი დიდებით ათავებს, მაგრამ მრგვლოვანი ხელით: „დიდებაჲ შენდა, უფალო, რომელმან ღირს მყავ მე, უღირსი ესე, აღსრულებად საქმისა ამის“ (ტაბ. 10).

მაკარის გამოცდილი ხელი აქვს, ასოები სწორად და ლამაზად გამოჰყავს, სიტყვებს შორის საკმაო არეს სტოვებს, ხშირად ხმარობს წერტილებს, თითქმის ყოველი სიტყვის შემდეგ. წერტილები სხედს ასოს ზემო ხაზისგასწვრივ და ისე წმინდაა, რომ ფოტოზე ზოგჯერ ძლივს ჩანს. წინადადების შემდეგ იგი ორწერტილს სვამს, რომელიც უმეტეს ნაწილად ირიბია³⁹. აი ნიმუში სასვენი ნიშნების ხმარებისა A-ს ნაწერში:

³⁹ შეწირულობის აქტში, რომელიც ნუსხურად არის ნაწერი (274 rb), სიტყვების შემდეგ წერტილები არ არის ნახმარი, ორწერტილი არის აბზაცის შემდეგ.

ტსი ჯს · ზღუთზ · ზღ ღიჭღოჭ · ზღ სსზღოაზზ · ჭქჭჭზ-
 ღზ : ზღ ჟღზზღ სოაზს · ღღჭჭზღს ჭღჭჭზღ : (90 va).

აქა-იქ ერთი ასო მეორის მუცელშია ჩასმული: **ღპ** (ღ-ს მუცელში **პ**), **ღზ** (ღ-ს მუცელში **ზ**) და სხვ. შემხვდა ლიგატურაც: **ჭჲ** (15 rb, 1 ბოლოდან).

A ხელისთვის დამახასიათებელია გრძლად ჩამოსული **ჟ** მოკლე ფეხით და **ღ** ასოს ლამაზად გამოყვანილი ფეხი. ამას უნდა დავსძინოთ, რომ ინიციალებად დაწერილი დიდი **სსღ** ასოები იწყება სწორი ხაზით, შემდეგ მარცხნივ უხვევს რამდენადმე და აკეთებს რკალისებრ მონახაზს (171 vb, 154 r და სხვ). **ჯ** ასოს არ ჩამოუდის ბოლოები ძირს.

ყ იშვიათად არის თავ-შეკრული. საინტერესოა, რომ მაკარი თავის ანდერძს იწყებს მრგვლოვანი ხელით, განაგრძობს შეწირულობის ამბავს ნუსხურად და ამთავრებს დიდებისმეტყველებას ისევ მრგვლოვანი ასოებით. ყველა ეს მოთავსებულია ორ გვერდზე (273 v და 274 r, ტაბ. 9 – 10).

B ხელი (55 v – 70 r).

ასოები ვიწრო და არა-თანაბარია. **ჭ ზ ძ** ასოებს პატარა მუცელი აქვს. ძალიან დამახასიათებელია **ჩ** ასოს მოყვანილობა: მარჯვენა ფრთა ხშირად ვერტიკალურ ხაზს უერთდება და შემდეგ წვრილი ხაზია ამართული ოდნავ ირიბად. **ჯ** ასოს ხშირად ჩამოუდის ბოლოები ძირს. ასოები **ჟ ჟ** ხშირად არის თავ-შეკრული, ზოგჯერ **ჟ-ც**. ასოები მიჯრით არის მიწყობილი; სიტყვებს შორის თავისუფალი არე ნაკლებად არის. წერტილები სიტყვების შემდეგ იშვიათია, სამაგიეროდ ორწერტილი წინადადების ბოლოს იწერება, სამწერტილი კი – აზნაულის ბოლოს. მაგალითად:

საღსაოაღზ ჭღ ჟ · ტსუღსსი: ჟღ ტზღ ჟღაჟაღაღღ ჭღ: ზღ
 ჟღ ჟღ ჭღღღ ღღღღღ ჟღ ჟღ ჭღ ღღღღღ ღღ ღღ ღღღ-
 ღღ: ზღ ოაღაღღღღ ჟღღღ სსაღაღღაღღღ ჟღ ჟღ ჟღ ჟღ
 ჟღღღღღ ჭღ ჟღ ჟღ ჟღ ჟღ ჟღღღ : (67 vb).

C ხელი (117 r – 140 v, 160 v – 169 v, ტაბ. 7, 8).

ჩ ასო C-საც ისე გამოჰყავს, როგორც B-ს, ოღონდ C-სთვის დამახასიათებელია გაფარჩხული **ჯ**, რომელიც ნ. მარის ყურადღებასაც იქცევდა. ამას გარდა, მას ახასიათებს **ჟ** ასოს ხშირი ხმარება **ღჟ**-ს ნაცვლად (**ღაღაღაღაღა**). სიტყვების შემდეგ წერტილებს არ ხმარობს, აზნაულის ბოლოსაც არაფერს სვამს, ან სვამს სამწერტილს, ან წერტილით დაწყებულსა და წერტილითვე გათავებულს

ხაზს, რომელსაც ზემოთ და ქვემოთ თითო წერტილი უზის. ასოთაგან დამახასიათებელია **ზ**, რომელსაც მუცელი მარცხნივ აქვს შეწეული. ზოგჯერ თავ-შეკრულია: **ჟ ჟ ჟ**.

5. მინაწერები. როცა გადამწერლებზე ვლაპარაკობთ, არ ვთვლით იოვანე-ზოსიმეს, რომელსაც დაახლოებით ერთი საუკუნის შემდეგ, რაც დაიწერა

#301

ჩვენი მრავალთავი, მესამედ შეუმოსავს იგი სინას მთაზე და მიუწერია ცნობა ამის შესახებ (274 v). მასვე მიუწერია „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“ (275 r). ორივე მინაწერი ნუსხურად არის შესრულებული, მაგრამ არა ორ სვეტად, როგორც ნაწერია მთელი მრავალთავი ანდერძითურთ, არამედ სტრიქონების გაშლით გვერდის საწერი არის მთელ სიგანეზე. მოიპოვება მინაწერი 109 rb-ს ბოლოს, ქვემო აშიაზე ოთხი ასო, ერთიმეორეს დაშორებული – -ს მსგავსი ნიშნით: **ლ ც ყ თ** (ლოცვა ყავთ).

მოიპოვება მინაწერი 181 r-ს ზემო აშიაზე ნუსხურად: ქ~ე ლ~ო შ~ენ გ~ბლი და იგ~ნე (ქრისტე ღმერთო, შეიწყალენ გაბრიელი და იოვანე). მინაწერი, ხელის მიხედვით, X-XI საუკუნისაა. შეიძლება ესენი იყვნენ ის გაბრიელი და იოვანე-ზოსიმე, რომლებიც ერივნენ იმ კოლონიაში, რომელიც საბაწმიდის ლავრიდან სინას მთაზე გადასახლდა და იქ დამკვიდრდა საბოლოოდ⁴⁰. ქრონიკონიანი გვერდის I სვეტის ქვემოთ, ქვედა აშიაზე, ამონა მჩხრეკლის მინაწერის შემდეგ, ერთ სტრიქონად სწერია: ზ~ა წელი **ს~ჲ ლ ც ყ თ** (ზედა წელი 250. ლოცვა ყავთ). რადგანაც ეს მოსდევს ქრონიკონს, შეიძლება იგულისხმებოდეს, რომ წიგნის დაწერიდან გავიდა 250 წელი, ე. ი. ეს სიტყვები მიუწერიათ თითქმის 1114 წელს.

6. ყდა და საფარველი. ყდა, რომელიც ამჟამად მოეპოვება ხელნაწერს, (ზედა– პირველ ნაწილს, ქვედა – მესამეს), შეიძლება ის ყდა იყოს, რომელიც მესამედ შემოსვის დროს გაუკეთა მას იოანე-ზოსიმემ.

ყდას ამჟამად შიგნიდან ორივე მხარეს აკრავს ეტრატის საფარველი, რომელიც სირიულ ტექსტს შეიცავს. ეს სირიული ტექსტი, ორ სვეტად ნაწერი, წარმოადგენს, როგორც გაურკვევია ა. ლუისს⁴¹, ნაწყვეტს მათესა და იოვანეს სახარებიდან: მათ. 24,5–13, იოვ. 2,23–3,2. ზედა ყდის საფარველის სურათი მოყვანილი აქვს ნ. მარს (ტაბ. VI). ზედ არაბულად მიწერილია: „ჰომილიების წიგნი. პირველია ხარების შესახებ. წყეული იყოს, ვინც გამოახვას სინას მთას“.

⁴⁰ კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტერატურის ისტორია, I (1951), 144.

⁴¹ A. Smith - Lewis, Catalogue of the Syriac Manuscripts in the Convent of S. Catherine on Mount Sinai (Studia Sinaitica, 1). London, 1894, pp. 118–120 (ვიმოწმებ ქ. გარიტის მიხედვით: Catalogue, p. 49).

მამასადამე, ქართული წიგნის რაობა არაბულად არის აღნიშნული ხელნაწერის ბოლოს⁴².

ყდა ხისაა, ზემოდან გადაკრული აქვს ტყავი, რომელიც მოჭკრეთილია ლამაზად. ეს ყდა რიგიანი ნიმუშია ძველი ქართული წიგნის შემოსვისა.

ზედა მხარე. ტყავის მცირე ნაწილი მარცხნივ მოხეულია მთელ სიგრძეზე. ამ ნაწილს თან გაუყოლებია ორნამენტის ნაწილიც. ჩარჩოში X-ისებრი ფიგურებია ჩამწკრივებული. ჩარჩოს შიგნით კვადრატია ჩაწერილი, რომლის ზემოთ და ქვემოთ (რადგანაც წიგნის სიმაღლე მეტია მის სიგანეზე) თავისუფალი არეა დარჩენილი. ამ თავისუფალ არეში (ზემოთაც და ქვემოთაც)

302

როზეტია მოთავსებული შუა ადგილას. კვადრატში ჩაწერილია თანაბარმხრიანი ჯვარი, რომლის მხრები ებჯინება კვადრატის გვერდებს. თვით მხარი ერთგვარ ფიგურას წარმოადგენს: მას ქმნის ორი საკმაოდ ფართო ზოლი, რომლებშიც მსხვილი წერტილებია ჩასმული. ზოლები იწყება ერთად კვადრატის გვერდიდან, თანდათან ჰშორდებიან ერთმანეთს, შემდეგ, მაქსიმალური დაშორების ადგილას, თვითეული მათგანი ხვეულს აკეთებს, ისევ უახლოვდებიან ერთმანეთს, გადაჰკვეთენ (ერთი ზემოდან, მეორე ქვემოდან) შემხვედრი მხრების ზოლებს კვადრატის შუაში, კვლავ აკეთებენ ხვეულებს და ებჯინებიან კვადრატის საწინააღმდეგო გვერდს.

ჯვრის მხრის წვერებს ეხება მრავალ წერტილებ-ჩაწერილი ზოლი რკალად, რომელიც, მიუახლოვდება თუ არა კვადრატის კუთხეს, შეტრიალდება, მივა კუთხეში, ჩამობრუნდება, ისევ შემოტრიალდება და მეორე მხარეს გაუვლის წვერთან ისევ რკალისებრ. შემოტრიალების ადგილას ზოლის გარეთ, ჩარჩოსთან, ყველგან როზეტებია ჩასმული (თვითეულ მხარეს ორ-ორი). ამას გარდა, თვით ჯვრების მხრებში, თავისუფალ არეში ჩასმულია პატარა ფიგურები: ვარსკვლავიანი ან ჯვრიანი კვადრატი (ტაბ. 2).

ქვედა მხარე. ვარსკვლავებ-ჩამწკრივებულ ჩარჩოში ჩაწერილია ორი ხაზისაგან გაკეთებული კვადრატი. ამ უბრალო კვადრატის შიგნით ჩაწერილია წერტილებიანი ზოლისაგან გაკეთებული წრე და ამ წრეში – წერტილებიანი ზოლისაგანვე გაკეთებული კვადრატი, რომლის კუთხეები წრეს ებჯინება გარეთა კვადრატის შუა ადგილის პირდაპირ. გარეთა კვადრატს ყოველ მხარეს შიგნიდან ნახევარწრეები აქვს გაკეთებული. ამ ნახევარწრეების ერთი წვერი იწყება ერთ კუთხეში, გზაში გადაჰკვეთს წრის ერთ სექტორს, შიგნითა კვადრატის კუთხეს და

⁴² არაბული წერის მიხედვით იგი თავშია.

მეზობელი ნახევარწრეების ნაწილს. თავისუფლად დარჩენილ არეებში ჩასმულია პაწაწინა კვადრატები ჯვრის გამოსახულებით შიგნით (ტაბ. 3).

III გამოცემისთვის

1. **მეგლის ორთოგრაფია.** შეცდომები და მათი გასწორების საფუძველი. სინური მრავალთავი რამდენადმე სიჭრელეს გვიჩვენებს ორთოგრაფიულად: ერთი და იგივე ბგერა ან ბგერათა ჯგუფი სხვადასხვაგვარად არის გადმოცემული: ჯ და უი, ზ და ემ, ო უ-ს ნაცვლად (ან პირუკუ) და სხვა.

ამას გარდა, ხშირია ორი ზედიზედ მოსული ერთნაირი ბგერის გადმოცემა ერთი ნიშნით. საკმაოდ მოიპოვება შერყვნილი ადგილებიც.

ტექსტის გადმოცემისას აუცილებელი იყო შეცდომების გასწორება. შეცდომები სხვადასხვაგვარია.

ა) **კალმის შეცდომები.** სინურ მრავალთავში ზოგი შეცდომა გადამწერთა დაუდევრობით და უყურადღებობით აიხსნება. შეცდომათა ერთი წყება ასოს გამოტოვებაში გამოიხატება; მაგალითები (გამოტოვებული ასოები აქ ფრჩხილებშია ჩასმული): უს(წ)რობდა 25,38; დაემ(ტ)კიცოს 32,5; ჭუ(რ)ჭლად 35,10; ჯორ(ც)თა 84,24; მა(ს) 213,6 და მისთ.

303

მეორე წყება შეცდომებისა ზედმეტ ასოთა დაწერაში გამოიხატება: ლონცვათა 194,1; მარჯუენით 180,17 და მისთ.

მესამე წყება შეცდომებისა წარმომდგარია მწერლის უყურადღებობით სიტყვის გადატანის დროს სტრიქონიდან სტრიქონზე. აქ გვხვდება როგორც ზედმეტად დაწერილი ასოები, ისე დაკლებულებიც; მაგალითები (სიტყვის გაწყვეტის ადგილი ვერტიკალური ხაზით არის აღნიშნული): საუკუ|უნეთაჲ 17,4; ყოფა|ად 42,3; მოდ|დრიკენ 43,22; პირ|რველი 78,27; განმზადება|ად 78,38; ცნობად|დისა 187,9; აღგი|იდგინოს 191,22; მიეყ|ეყრდნა 196,32; სას|სუმურიცა 206,16 და მისთ.

გამოცემაში კალმის შეცდომები ყველა გასწორებულია.

ბ) **რ ა ს ო.** ეს ნიშანი ჩვენს მეგლში საერთოდ დიფთონგია უთუოდ და ემ-ს უდრის. ეს იქიდან ჩანს, რომ ე-ზე ფუძე-გათავებულ სახელთა სახელობით ბრუნვაში ჩვეულებრივია ზ (სახზ, მოწაფზ, ძზ, ზედაჲ ვითარცა ქუზ 248,7 და სხვ.), მაგრამ იშვიათად ემ-ზე გვხვდება: საქმედ 133,14. ორივე სახის დაწერილობა დავტოვეთ.

არის შემთხვევები, რომლებიც გვაფიქრებინებს, რომ **წ** შეიძლება მონოფთონგი იყოს და ე-ს უდრიდეს, რადგანაც ერთი და იგივე ფორმა **წ**-თიც იწერება და ე-თიც: ესრ^წთ (276,8; 276,28) და ესრეთ (117,25; 117,32).

უფროსობითი ხარისხის ფორმა **წ**-თიც არის (ხშირად) და ე-თიც (იშვიათად): უზეშთაეს და უმაღლ^წს 100,5-6; უზეშთაეს და უძლიერ^წს 105,35. ემ კი სულ იშვიათია: უსასტიკედს 220, 29.

დროის გარემოების აღსანიშნავად „დღე“ და „ღამე“ წრფელობითის ფორმით უნდა იყოს; ეგრეც არის, მაგრამ არის აგრეთვე „დღ^წ“ და „ღამ^წ“: მაგ.: ვითარცა-იგი იყო იონა მუცელსა ვეშაპისასა **სამ დღე და სამ ღამე**, ეგრ^წთ იყო ძ^წ კაცისაჲ გულსა ქუეყანისასა **სამ დღე და სამ ღამე^წ** (163,9 –11). მაშასადამე, აქ ერთ შემთხვევაში **სამ ღამე** იკითხება, მეორეში – **სამ ღამ^წ**. ცხადია, ღ ა მ ე და ღ ა მ ^წ ამ შემთხვევაში ერთნაირად გამოითქმოდა მისი დამწერისაგან; ეს გამოთქმაა უთუოდ: **სამ ღამე**. აგრეთვე საეჭვოა, რომ დიფთონგი იყოს **წ** ამ წინადადებაში: ვარსკვლავნი ღამ^წ გამოზრ^წყინდიან და დღისი დაეფარნიან, ხოლო მოციქულნი დღ^წ და ღამ^წ ბრ^წყინვენ (217,21). იგი უთუოდ ე-დ იკითხებოდა და ასეც გასწორდა.

ქრისტე. სახელობითში ჩვეულებრივ „ქრისტ^წ“ იწერება (მაგ., 165,16,18,20), მაგრამ გვხვდება „ქრისტე“-ც (73, 3, 9). ნათესაობითში კი ჩვეულებრივია „ქრისტ^წს“, მაგრამ გვხვდება ე-თიც (ქრისტეს-ი).

ამ მაგალითების გამო შეიძლება ითქვას, რომ ზოგ შემთხვევაში (ზოგიერთი გვირის გამოთქმაში) **წ** მონოფთონგი იყო და ე-ს უდრიდა. სხვათა შორის, „ცენება“ ზმნაში **წ**-ც გვხვდება და ე ც: აღმოც^წნა 35,1; აღმოცენებულისა 24, 14; მცენარემან 29, 23). ასეთ შემთხვევაში გასწორებას ვერიდებოდით: ორივე დაწერილობა უცვლელად დავტოვეთ.

უფრო რთულია მდგომარეობა, როცა გვაქვს **ეწ** ჯგუფი, რომელიც ათიოდე შემთხვევაში გვხვდება: ბქე^წ 172, 34; კაცთ-მოყუარე^წ 173, 28; ალოე^წ 160, 2;

304

კვრილე^წსი 83, 1; მეორე^წ 185, 1; უმეტე^წს 150, 14; უქეშთაე^წს 201, 24; უზეშთაე^წსად 171, 25; უქეშთაე^წს 201, 24. ასეთ შემთხვევებში გამოცემაში ორი ხმოვნის ნაცვლად ერთი დავტოვეთ (ე ამოვიღეთ: მეორე^წ, კვრილე^წსი და მისთ.), მაგრამ გამოსარკვევია ასეთი დაწერილობის წარმოშობის მიზეზი და მისი ბგერითი მნიშვნელობა: არის ეს **ეწ** დიფთონგი **ეჲ**, როგორც მე ვფიქრობ, თუ ე. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ იგი სხვა ძეგლებშიც გვხვდება და განსაკუთრებით ხშირად 968 წელს გადაწერილს იოვანე ოქროპირის ცხოვრებაში (H 2124), რომელიც პალესტინური წარმოშობისაა, როგორც ჩვენი სინური მრავალთავი.

გ) **ⴌ ასო.** ეს ასო დიფთონგს ქმნის: **აი, ეი, ოი, უი.** არის მისი გამოყენება ი-ს ნაცვლად: მცით (119, 1), აგრამ ეს შემთხვევითია. უფრო საყურადღებოა, როცა იგი არაა მოსალოდნელი და არის: მე მამაკაცი **არაი** ვიცი 4,10; **არაი** უდაბნოსა ქადაგებენ სახარებასა, არამედ ზეცისასა აქებენ გალობასა 31, 8; არაი უკმა მას მოღებად 49, 14; არაი თუ 105, 7; არაი სარგებელ არიან 105, 35; კარნი იგი დაჰშულნი არაი დათრგუნნა 172, 4; ჭეშმარიტებაი იგიცაი 205, 24. გვხვდება **ა ი-ს** ნაცვლად მარტო **ა-ც**: აქუნდა სიხარული დედისა 28, 4, მსგავსება გურიტისაი გაქუს 225, 15. ხომ არ ნიშნავს ეს, რომ **ა ი** ჯგუფს ზოგიერთი პირი **ა-დ** კითხულობდა და მათთვის **ი** მხოლოდ უბრალო ორთოგრაფიული ნიშანი იყო, ტრადიციით შემორჩენილი:

დ) **ⴍ ასო.** სინურ მრავალთავში ეს ასო **უი** გჯუფს უდრის. ეს არის ნორმა, მაგრამ ნორმიდან გადახვევაც ხშირია. **ⴍ** ნიშანი აქა-იქ გვხვდება **უ-ს** ნაცვლად, რომელიც ძველად ორი ნიშნით (**ⴍⴍ**) გამოიხატებოდა. მაგ.: **ⴌⴍⴍⴍⴍⴍⴍ** (118, 11), სადაც პირველი **ⴍ** **უი-ს** უდრის, მეორე — **უ-ს**: გუითქუამს. სხვა მაგალითები, სადაც **ⴍ** **უ-ს** უდრი: ცჳარი 129, 5(ცჳარი); ჯუარცჳმასა 93, 5 (ჯუარ-ცჳმასა), კიცჳსა 149, 4 (კიცჳსა), საჯჳმილსა 122, 6(საჯჳმილსა), შემოხჳედ 130, 6 (შემოხჳედ); ჩჳენისაჳე 139, 29 (ჩჳენისაჳე), აღვიტჳჳელნეთ 141, 23 და მისთ. უმარცჳლო **უ-ს** უდრის იგი აგრეთვე „კლავდიოს“ სახელში 61, 10.

ამიტომ ცხადია, რომ ხელნაწერის **ჳი** ჯგუფი სხვაგვარად ვერ წაიკითხებოდა, თუ არ **უი-დ**, და ვერ დაიბეჭდებოდა, თუ არ **უი-ს** სახით: რიცხჳი 121, 15 (რიცხჳი); იტჳჳი 129, 1 (იტჳჳი); შეირცხჳინეს 135, 24 (შეირცხჳინეს); შეხჳიდეთ 137,21 (შეხჳიდეთ); კიცჳი 143, 11 (კიცჳი); მჳჳიდობისაი 145, 10 (მჳჳიდობისაი); სჳიმეონ 145, 20 (სჳიმეონ) და მისთ⁴³.

ასეთ გასწორებას ისიც გვიკარნახებდა, რომ **უი** ჯგუფიც გვხვდება: სხუასა სიბოროტესა და ძუირის სიტჳუასა შეცჳიჳეს მის ზედა 147, 30; იტჳჳის 124, 17, 23; იტჳჳიან 149, 27; საკუირჳელეხანი 150, 7, მჳჳისნი 136, 13; ლელჳი 151, 4 და მისთ. რა თქმა უნდა, ერთი და იგივე სიტჳვა **ჳ-თი**ც შეიძლება შეგვხვდეს და **უი-თაც**, მაგ.: მჳჳსთა 135, 5; მჳჳისნი 136, 13 და მისთ. ორივე სახის დაწერილობა წესიერია და ორივე დავტოვეთ.

#305

ე) **ⴎ ასო.** ეს ასო მაშინ გვხვდება, როცა სიტჳვა წოდებითშია დასმული (გულისხმა-ყავ, ჳ საიდუმლოდ დიდებულნი! (175, 25). იწერება ჳსანა-ც (135, 26) და ოსანა-ც (143, 24).

⁴³ „შეემთხვის“ (65, 21) და „გამოირჳჳის“ ფორმებში, რა თქმა უნდა, დარჩა, რადგანაც აქ **ჳი** ჯგუფი მარცვალს შეიცავს.

ვ) ცხვირისმიერი ხმოვნების საკითხი. ზოგიერთი სიტყვის დაწერილობა გვაფიქრებინებს, კითხვა დავსვით: ხომ არ ხმარობდა მისი დამწერი ცხვირისმიერ ხმოვნებს? ეს კითხვა იმით არის გამოწვეული, რომ ნ ასო ზოგჯერ არ მოიპოვება სიტყვაში: შეგან 53, 4 (შენგან), გუდრუკი 2017, 31 (გუნდრუკი); შეგვდვეთ 282, 13 (შეგვნდვეთ), ებაზის 176, 16 (ემბაზის=ენბაზის). „ლოცვათა“ ფორმა (194, 1) ზემოთ კალმის შეცდომად ჩავუთვალეთ გადამწერს, მაგრამ ხომ არ არის ეს იმის მაჩვენებელი, რომ ო-ს იგი ცხვირში გამოთქვამდა? ამგვარი შემთხვევები გასწორებულია ნორმის მიხედვით.

ზ) ჰხ ჯგუფი. ჯერჯერობით მხოლოდ სინურ მრავალთავშია დადასტურებული ჰაეს გაჩენა ხანის წინ ხე-სა და ხილვა-ში: ჰხესა 201, 4; ჰხისა 201, 4; 209, 28; ჰხეო (201, 1); ჰხილვასა 197, 26; ჰხილვად 206, 15; 208, 28. მსგავსი მოვლენა ჩანს აგრეთვე გულისხჰმა-ში (გულისჰხმა-ჰყო 211, 13). ეს თავისებურება დიალექტურად არ უნდა იყოს, იგი უფრო ინდივიდუალური ჩანს და ერთ გადამწერს ახასიათებს. ბუნებრივად მივიჩნიეთ, რომ ასეთ შემთხვევაში ჰ ყველგან გამოგვეკლო და ტექსტი ისე დაგვებეჭდა.

წ) ორი ასოს ნაცვლად ერთი. ორი ერთნაირი ასოს ნაცვლად აქა-იქ ერთია დაწერილი; მაგალითები ხმოვნებზე: შის 36, 16 (შიის=ჰშიის, ჰმშიის); დადუმებენ 150, 3 (დაადუმებენ); იძულებოდეს 245, 12 (იიძულებოდეს). ასეთ მოვლენას მაშინაც აქვს ადგილი, როდესაც ერთი სიტყვა ხმოვნით თავდება და მეორე სიტყვა იმავე ხმოვნით იწყება: ელიადადგინა 130, 31 (ელია ალადადგინა); ერთიგი 66, 24 (ერთი იგი); დარა 32, 31 (და არა). გვაქვს როგორც აღსაარებად (107, 11), ისე აღსარებად (107, 20), სადაც ალბათ გრძელი ა გამოითქმოდა. „აღსაარების“ ანალოგიით პირიან ფორმაშიც ორი ა დაუწერიათ: აღიაარებდ (91, 5), რაც შეცდომაა და გასწორდა, მაგრამ „აღსარება“-ში ერთი ა დავტოვეთ.

მაგალითები თანხმოვნებზე: უფრო ხშირია მაინც, რომ ორი თანხმოვნის ნაცვლად ერთი იყოს დაწერილი: მისა 154, 30; 275, 28 (მისსა), თჳსა 275, 20 (თჳსსა), მიწეს 240, 27 (მიწესს), მომადლე 25, 16 (მომმადლე) და მისთ. მეორე ასო ყველგან აღდგენილია გამოცემაში.

თ) ო და უ ერთიმეორის ნაცვლად. სინური მრავალთავის ერთ თავისებურებას შეადგენს ო და უ ასოთა გამოყენება ერთიმეორის ნაცვლად: მოსალოდნელია ო (ღ), სწერია კი უ (ღჟ), ან პირუკუ: მოსალოდნელია უ (ღჟ) და დაწერილია ო (ღ). ასეთი მოვლენა ხშირი არ არის; მაგალითები:

ო-ს ნაცვლად უ: უწუდიან 58, 17 (უწოდიან); შეურგულდა 61, 4 (შეორგულდა); ბურცუსა 68, 31 (ბორცუსა); თუმა 172, 20 (თომა).

უ-ს ნაცვლად ო: უშჩოლო 121, 10 (უშჩულო); მოკოდა 130, 3 (მოკუდა); მოვლი 131, 2 (მუვლი); სოფევა 138, 2 (სუფევა), ღრობელთა 138, 14 (ღრუბელთა), საწოთროდსა 141, 13 (საწუთროდსა); შეორაცხ-ჰყოფენ 142, 1 (შეურაცხ-ჰყოფენ); მოძოდს 144, 18 (ძუძუდს); ნო 146, 17 (ნუ); ანო 223, 8 (ანუ); სოლნი 235, 6 (სულნი); ობრალო 250, 29 (უბრალო), ტაკოკო 200, 11 (ტაკუკო) და სხვ.

არა მგონია, რომ ამას რაიმე ფონეტიკური საფუძველი ქჰონდეს, ე.ი. რომ **ო** და **უ** ბგერა არ იყო გარჩეული. მოვლენა წმინდა ორთოგრაფიულია. მაგალითების მიხედვით შეიძლება ზოგ შემთხვევაში ასიმილაციაზე გველაპარაკნა (უწუდიან, ტაკოკო), მაგრამ ეს არ უნდა იყოს მიზეზი. რადგანაც ასეთი მოვლენა უფრო პალესტინურისა და სინასმთური წარმოშობის ხელნაწერებშია დადასტურებული, შეიძლება კითხვა დავსვათ: ხომ არ არის აქ რომელიმე სემიტური ენის გავლენა (არაბულისა, ასურულისა)?

ასეთ შემთხვევაში უყოყმანოდ ვასწორებდით.

ი) **მერყეობა საკუთარი სახელების ფორმებში.** დიდი მერყეობაა საკუთარი სახელების ფორმათა წერაში, როგორც ეს მაგალითები გვიჩვენებს:

ნაბუთჭსი 136, 24; ნაბოთე 136, 25. (შეიძლება ნაბოთე-ში **ო** უნის ნაცვლად იყოს დაწერილი და ეს მაგალითი წინა მუხლს განეკუთვნებოდეს); იესჴსსა 205, 2; იჴსჴს 7, 9; იაზაბელისა 129, 37; 130, 10; იეზაბელ 136, 23; იეზაბელისნი 136, 22. ქსანთიპე 245, 22; 246, 12; ქსანდიჴსისა 245, 24; ალფიანე 246, 4; აფინა 245, 25 ალფინოზ 246, 7; პატროკლოს 250, 14; 251, 8; პატროკლე 250, 20; 251, 3, 251, 11; დავით 105, 12; დავიდ 95, 6.

საკუთარ სახელთა ფორმების სწორება ამ გამოცემის მიზანს არ შეადგენდა და ისინი უცვლელადაა დატოვებული.

2. შერყვნილი ადგილები: გასწორებას მოითხოვდა შერყვნილი ადგილები:

10, 7. ეწერა: ნაყოფი მსხმოდ ზეთისხილი. გასწორდა: ნაყოფ-მსხმოდ (არის უნაყოფოდაც: მსხმოდ იგი ზეთისხილი (18, 29).

14,10. ხელნაწერში იყო: ღმრთის-მშობელ რად მეო, კუალადვე დამმარხა. აქ ქალწულობაზეა საუბარი და აშკარად გამოტოვებულია სიტყვა, რომელიც აქ კავებშია ჩასმული: კუალად [ქალწულად]ვე დამმარხა. გამოტოვება იმისი ბრალია, რომ „კუალად“ და „ქალწულად“ ერთნაირად ბოლოვდება და გადამწერს თვალი დასცდენია (შდრ.: დავიცევ ქალწულადვე 174, 11).

19, 3. წინადადებაში ორჯერ არის სიტყვა „ყოვლითავე“. ერთი ზედმეტია და ამოვიღეთ. იგივე წინადადება („ბრძენი იყო ყოვლითავე წმ ესე, ყოველთა ნათესავთა დედათა შორის არასადა იპოვა მსგავს მისა“ 19, 3—4) მცირეოდენი ცვლილებით მეორდება ცოტა ქვემოთ: 21, 30—31.

29, 23. ხელნაწერში იკითხება: „შენგან მცენარემან“. ხანმეტი მრავალთავის ნაწყვეტში სათანადო ადგილას იკითხება „შინაგან მცენარემან“ და ასე გადავასწორეთ (შდრ.: „შენგან აღმოცენებულისა“ 24, 14).

#307

36, 37—38, 1. ხელნაწერში ეწერა: „ღრობელთა ზედა სულმცირეთა ჯორცთა მათ ზედა მჯდომარჳ შევალს ეგვპტედ“. გადასწორდა: ღრუბელთა ზედა სულმცირეთა მჯდომარჳ ჯორცთა მათ შევალს ეგვპტედ („ჯორცთა“ აქ მოქმედ. ბრუნვის ფორმა გვგონია მრ. რიცხვში).

65, 21. ხელნაწერში იკითხება: „დედაკაცი მყარვე არა შეემთხვის“. შეცდომა გვგონია და გასწორდა: დედაკაცი მეზრვე არა შეემთხვის“. გასწორებისას მხედველობაში იყო მიღებული მსგავსი წინადადება თვით სინურ მრავალთავში: დედაკაცი მეზრვე არა ეხილვა 67, 1.

110, 1—2; 109, 9; 109, 12. ხელნაწერში სამ ადგილას „სიმართლე“ იკითხება „სიმრთელის“ ნაცვლად, რაც ქართულ ნიადაგზეა წარმოშობილი გადამწერის უყურადღებობი: მთრვალობათაგან იქმნა შენდა უწესოებაჲ, რომელმან განლიის სიმართლჳ და ძალი სულთა და ჯორცთაჲ (110, 1—2); დედად სიმართლისად ჰჰოო მარხვაჲ (109, 9); რამეთუ მათ დედა სიმართლისა თქჳან მარხვაჲ (109, 12). ყველგან გასწორდა: სიმრთელჳ, დედად სიმრთელისად, დედა სიმრთელისა.

143, 36. ერთ ციტატაში ესაიადან (42, 18 — 20) იკითხება: და ვინ ყრუ, რომელნი-იგი მათ ეუღლებიან. აქ ჩაემატა „გარნა“, და „ეუღლებიან“ ზმნის ნაცვლად „ეუფლებიან“ ჩაისვა, როგორც ეს იკითხება ბაქარისა და თბილისურ გამოცემებში.

158, 33. ციტატა ქებათა-ქებიდან (2, 13—14) კირილე იერუსალიმელის თხზულებაში „აღდგომისათჳს მკუდრეთით“ ასე იკითხება ხელნაწერში: „აღდეგ და მოვედ, მოყუასო ჩემო. და ამისა შემდგომად იტყჳს: საფლავისაგან კლდისა“. ამას იქვე თარგმანება მოსდევს: „საფარველი კლდისაჲ თქუა“ და შემდგომი. ცხადია, „საფლავისაგან კლდისა“ გადამწერლის შეცდომაჲ, რადგანაც ქვემოთ განმარტებულია „საფარველისაგან კლდისა“ და ასეც გასწორდა. ოშკურ ბიბლიაში (978 წ.) ამ ადგილას იკითხება: საგრილსა მას ქუეშე კლდისასა⁴⁴, ბაქარის გამოცემასა და თბილისურში — „საფარდულსა შინა კლდისასა“.

176, 8. ხელნაწერში ეწერა: არცალა მომავალი იგი მო-რად-ვიდა შენდა და განაძე. შეცდომა გვგონია და გავასწორეთ: არცალა მეძავი იგი.

192, 16. ხელნაწერში სწერია: რაიმე ვთქუა ანუ რასამე ვიდოდი. აშკარა შეცდომაჲ და გასწორდა: რასამე ვიტყოდი. ასეთი გამოთქმა („რაიმე ვთქუა ანუ

⁴⁴ ა. ცაგარელი, Сведения, 1. დამატება, გვ. 27.

რასამე ვიტყოდი“) რამდენჯერმე გვხვდება ათანასი ალექსანდრიელის საშობაო თქმულში: 33, 4; 33, 32; 34, 5; 37, 34; 38, 6.

261, 2. ეწერა: მე რაღა დღე. აშკარა შეცდომა ჩანს და გასწორდა: მარადღე.

რიგ შემთხვევებში გასწორება ეხება ზმნის პირის, რიცხვის ან მწკრივის ფორმებს, როგორც ამას მოითხოვს კონტექსტი:

#308

17, 24 მუცლად-ილე და შვე ძჳ და უწოდი სახელი მისი იესუ S] მუცლად-ილო და შვე ძჳ.

27, 28. მიუტევე მე შეცოდებანი S] მიუტევენ მე შეცოდებანი.

109, 27 განგუემორების S] განგემორების.

122, 11 ჰპოვე S] ჰპოვო

141, 16 გესმინოს S] გუესმინოს.

147, 2 გუაკურთხენ S] გაკურთხევთ.

—, 13 მისცეო S] მივსცეო.

175, 36 ნუ შეურაცხ-ჰყოფთ S] ნუ შეურაცხ-ვჰყოფთ.

201, 22 მიტევეს S] მიტევის.

—32 ჰრქუან S] ჰრქვან.

211, 31 აყუედრებ S] აყუედრებნ.

279, 29 შევწიროთ S] შევწირეთ.

ე. კვიპრელის თხზულების სათაურისთვის. შეცდომა ჩანს ეტიფანე (ეპიფანე) კვიპრელის თხზულების სათაურში (გვ. 46), სადაც ავტორის შესახებ ნათქვამია: „რომელი კონტანტინეს დედაქალაქისა იწამა სარწმუნოებისათჳს“. ცნობილია, რომ ეპიფანე კვიპრელი არავის უწამებია, ის გარდაიცვალა 403 წელს, როცა ბრუნდებოდა კონსტანტინეპოლიდან კვიპროსს, სადაც მოღვაწეობდა კონსტანტია (სალამის) ქალაქში. თავდაპირველად სათაური ასეთი უნდა ყოფილიყო: თქმული წმ. და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეტჳფანე მთავარეპისკოპოსისა კონსტანტია ქალაქისად, სარწმუნოებისათჳს წმ. მარადის ქალწულისა მარიამისა“. მაგრამ „სარწმუნოებისათჳს“ ისე გაუგიათ, თითქო წინა სიტყვებს ეკუთვნოდეს, რამაც გამოიწვია ალბათ „რ~ი“ და „იწამა“ სიტყვების ჩართვა, კონსტანტია ქალაქი“ კი კონსტანტინეს დედაქალაქთან (კონსტანტინეპოლთან) აურევიათ. ამას გარდა, „თჳს“ დაერთო მარიამს და ახალი სათაური გაკეთდა: „წმ. მარადის ქალწულისა მარიამისათჳს“.

სათაური არ შეგვისწორებია და ისე დავტოვეთ, როგორც შეიძლება გაგებულ იქნას ხელნაწერის სიტყვები. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ იმავე თხზულების სათაური და დასაწყისი შემონახულია A 19 ხელნაწერში, სადაც

იკითხება: „თქუმული წმ. და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეტჳფანე კჳპრელ მთავარეპისკოპოსისაჲ, რომელი კონსტანტია დედა ქალაქსა იწამა, სარწმუნოებისათჳს წმ. ღმრთისმშობელისა“⁴⁵.

საინტერესოა, რომ სინურ ხელნაწერში შემორჩენილია ნათ. ბრუნვის ფორმა: „(დედა) ქალაქისა“.

3. შემოკლებანი სიტყვათა გახსნისათვის. შემოკლებულ სიტყვათა გახსნისას ვხელმძღვანელობდით იმით, თუ როგორც არის სრულად დაწერილი იგივე სიტყვა თვით ხელნაწერში სხვაგან სადმე.

აწნ. ეს სიტყვა შემოკლებული სახითაც გვხვდება (49. 29; 73, 35) და შეუმოკლებლადაც, სრულად. სადაც სრულად არის დაწერილი, ყველგან **ამენ**

#309

იკითხება: 23, 25; 30, 10; 45, 8; 54, 8; 184, 9; 190, 8; 198, 6. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ სიტყვის თითო-თითო ასოდ ჩამოწერა უკანასკნელი საკითხავის ბოლოს (273 rb). ამიტომ, სადაც შემოკლებულად იყო დაწერილი, **ამენ**-ად გავხსენით.

თქმული. ეს სიტყვა იშვიათად გახსნილადაც გვხვდება: თქუმულთაჲ (176 vb, 24=186, 15), ამიტომ, სადაც დაქარაგმებული იყო, ყველგან ასე გავხსენით: თქუმული.

იწლმ, იწმ. ეს სიტყვა ერთ ადგილას შეუმოკლებლად არის დაწერილი და **იერუსალემ** იკითხება: იერუსალემს (54 ra, 11=55, 6). არის სხვა შემთხვევებიც გახსნილად დაწერისა, მაგრამ **იე**-ს ნაცვლად **იჭ** იწერება (თან ქარაგმა უზის თავზე), ხოლო ბოლო მარცვლად **ლემ** იკითხება: იწრუსალემასაჲ (147 va, 22=155, 2), იწრუსალემითგან (207 v, 15=218, 28). გვხვდება აგრეთვე შემოკლებულად წინა ნაწილში, მაგრამ ბოლო ნაწილში გახსნილად: ასულად იწსალემისად (216 ra, 10=226, 36), იწლემისანო (216 v, 1= 227, 13). ამ სიტყვაში **წ** ხმოვნის დაწერა გამართლებული იქნებოდა მხოლოდ **ლემ** მარცვალში (იერუსალმ, Ἱερουσαλὴμ, *Ἱερουσαλήμ*), აქ კი ყოველთვის **ლემ** გვხვდება და არავითარი ჭკუა არ იყო **წ** დაგვეტოვებინა ამ სიტყვაში გინდ თავში, გინდ ბოლოში. ამიტომ ყოველგან **იერუსალემ** გავატარეთ. შენიშვნებში ზოგჯერ აღნიშნულია ხელნაწერის ორთოგრაფია, ზოგჯერ კი — არა.

იწლ. ამ სიტყვის შესახებაც იგივე ითქმის, რაც **იწმ**-ის შესახებ: როცა გახსნილად არის, იკითხება **ე**: მას დღესა შინა იყოს **ისრაელისაჲ** მესამე ნაწილი (37 va 21-22=37, 3). ამიტომ აქაც ყველგან **ე** გავატარეთ (სქოლიოში შეიძლება ყოველთვის არ იყო ჩატანილი ხელნაწერის ორთოგრაფია).

⁴⁵ ილია აბულაძე, მრავალთავი: ენიშკის მოამბე, XIV, 260.

მზ, მდს. ეს სიტყვა გაუხსნელად თითქო არ გვხვდება, მაგრამ გვაქვს **მარადლე** (161, 1; 261, 3) და **მარადლ** 266, 7, რომლისაგანაც ნაწარმოებია მზ. ძველის-ძველად მისი გამოთქმა იქნებოდა **მარადლის**, მაგრამ თვით სინურ მრავალთავში უღანო ფორმა იკითხება მისგან ნაწარმოებ სიტყვაში: „თუმცა არა იყო წყობა **სამარადისო** 261, 4. ამიტომ ყველგან უღანოდ არის გახსნილი: **მარადის**.

ოკე. ეს სიტყვა სრულადაც არის დაწერილი: უკუნითი უკუნისამდე (170 va=188, 37). ამის გამო **ოკე** ყველგან **უკუნისამდე**-დ არის გახსნილი.

რჟს. მიუხედავად იმისა, რომ გვხვდება რაჟჟმს 185, 16-176 ra, 14) და რაჟჟმს (197, 29=188 rb, 2), საერთოდ მას ასე ვხსნიდით: **რაჟჟმს**.

ლთებაჲ. იგი ყველგან ღმრთეება-დ არის გახსნილი, მით უმეტეს, რომ ზოგად შემოკლებულია და ორი ე მაინც არის: ღთეებისაჲსა (16 rb=17, 4), ღთეებისაჲთა (17ra, 3=17, 38), ღთეებისა (19, 37) და სხვ. ამას გარდა, სრულად დაწერილიც გვხვდება: ნათელი ღმრთეებისაჲ (184 va, 4=194, 12).

#310

შზს. ყველგან გახსნილია ასე: **შორის**.

ცზრბჲ. ეს სიტყვა უმეტესად შემოკლებულად იწერება. მაგრამ არის გახსნილადაც, ოღონდ ხან ვინიანი ფორმა იკითხება (ცხოვრებაჲ), ხან უვინო (ცხოვრებაჲ): სრულად დაწერილი ფორმები: ა) ცხოვრებაჲ 12, 1; ცხოვრებისა 11, 12; 17, 24; 143, 20 და სხვ. ერთსა და იმავე გვერდზე (6v) ისედაც არის და ასედაც. ამიტომ, როდესაც სიტყვა შემოკლებულია და შიგ ვ არ ურევია (მაგ., ცზრბჲ 9, 1), ძნელია იმის გადაწყვეტა, თუ როგორ უნდა გაჰყოს. ასეთ შემთხვევაში **ცხოვრებად** ვხსნიდით, მაგრამ სქოლიოში ჩაგვექონდა ხელნაწერის შემოკლებული ფორმა.

წწყლი. ამ სიტყვის გახსნის საფუძველს გვაძლევდა მისი სრული დაწერა: წინაწარმეტყუელებით (4 ra, 10=7,4).

IV. შენიშვნები ენის თავისებურებათა შესახებ

სინური მრავალთავის ენის ყოველმხრივი შესწავლა მომავლის საქმეა. ამ წერილში მსურს შევჩერდე მხოლოდ რამდენიმე საკითხზე, ისიც გაკვრით.

ტ. ფონეტიკური მოვლენები

1. **ბგერათა შედგენილობა და მათი გამოხატვის საშუალება.** ძეგლში იხმარება 37 ნიშანი, რომლებიც გამოხატავდნენ ხუთ სრულ ხმოვანს (ა, ე, ი, ო, უ), ორ უსრულ ხმოვანს (უმარცვლო ი-ს და უმარცვლო უ-ს), და 29 თანხმოვანს (**ბ გ დ ვ ხ თ კ ლ მ ნ პ ჟ რ ს ტ ფ ქ ღ ყ შ ჩ ც ძ წ ჭ ხ ჯ ჰ ჳ**), სულ 36 ბგერას, მაგრამ ისე, რომ თანხმოვნებს ყველას ჰქონდა თავისი ნიშანი, ხმოვანთაგან კი — მარტო ოთხს (**ა ე ი ო**), მეხუთე ხმოვანი უ ორი ნიშნით გადმოიცემოდა (**ღ ფ**), რაც ბერძნულის გავლენას მიეწერება: ამ ორ ნიშანთაგან თვითეულს ცალკე თავისი ბგერითი მნიშვნელობა ჰქონდა: ერთი (**ღ**) იყო ხმოვანი ო, მეორე (**ფ**) იყო დიფთონგი უი. უმარცვლო ი გადმოიცემოდა განსაკუთრებული ნიშნით (**ძ**), უმარცვლო უ-ს კი თავისი ნიშანი არ ჰქონდა და ისე იწერებოდა, როგორც მარცვლიანი (სრული) უ. დიფთონგისებრი ხასიათი ჰქონდა აგრეთვე **ჩ** (წ) ასოს, იგი უდრიდა **ეა**-ს. ამგვარად, **ჩ** და **ფ** დიფთონგებს აღნიშნავდა, ხოლო **ჰ** (ფ) ბერძნული ომეგის ქართული სახე იყო (მაგრამ სიგრძის გარეშე). იგი **ო**-ს მაგივრობას ეწეოდა გარკვეულ შემთხვევებში (იწერებოდა ჟსანა-ც და ოსანა-ს).

ამ მხრივ სინური მრავალთავი ახალს არაფერს შეიცავს, იგი იზიარებს მასზე ადრინდელი ქართული ძეგლების (წარწერებისა და უთარილო ხელნაწერების) ორთოგრაფიის თავისებურებას, რომელიც V-VI საუკუნეში იყო შემუშავებული.

2. **ასიმილაცია.** აღსანიშნავია სრული ასიმილაცია „შაშოვალ“ სიტყვაში 192, 29 (საშოვალ) და ნაწილობრივი საჯ ფუძის ფორმაში: დაიშაჯებიან 92, 18. **შჯული** ჩვეულებრივია სხვა ძეგლების (მაგ., ოთხთავის) ენაშიც. **გც** კომპლექსის **ქც**-დ ქცევა ცნობილი იყო ადიშის სახარებიდან (897 წ.):

#311

ვინ მოიქცეს თქუენ (ლუკ. 16, 12). ამას მხარს უჭერს იმაზე 33 წლით ადრე გადაწერილი ხელნაწერი: მოქცეს 186, 19; მიქცე 209, 16, 22.

3. **დისიმილაცია.** ბერძნულიდან ნასესხებ „მარტვრ“ სიტყვაში (μαρτυριος) რაეს დისიმილაცია ხდება: მარტვლი (მაგ., 255, 4 და სხვაგანაც), მაგრამ შენახულია ორი რაეც: მარტვრი 196, 27; მარტვრნი 120, 39; მარტვრთა 116, 8, ნაწარმოებ სიტყვაშიც: დღეთა მარტვრიისათა 168, 35 (შდრ., საკითხავნი მარტვლიისანი 181, 1), მარტვრობისა 168, 5 და სხვ.

4. **შენაცვლება.** სახელი „ეპიფანე“ „ეტვფანედ“ ყოფილა ქცეული უკვე IX საუკუნეში, როგორც ამას აჩენს აპიფანე კვიპრელის თხზულების სათაური: „თქმული წმ. და ნეტარისა მამისა ჩუენისა **ეტვფანე** კვპრელ მთავარეპისკოპოსისაჲ (გვ. 46). მიზეზი არ ჩანს, თუ რის გამო არის აქ ვ (შეიძლება ევტიქი —» ეტვქი-ს ანალოგიით), მაგრამ **ტ** მაგრად დამკვიდრდა ქართულში: ცნობილია, მაგალითად, **ეტიფანე** კათალიკოსი, რომელმაც წარწერა ამოაკვეთინა ანისში 1218 წელს.

წარწერაში იკითხება: „ესე მე, ეტიფანეს კათალიკოზსა, ჩემითა ჯელითა დამიწერია, ოდეს ანის(ს) ეკლესიანი ვაკურთხენ“⁴⁶. გურიაში დღესაც ჩვეულებრივია ეტიპანე.

5. **გადასმა.** გადმოსმულია რ „კრმალ“ სიტყვის მრავლობითში: რკმლები 275, 7. გვხვდება ვ ბგერის გადასმა სლვა ზმნაში. როგორც გვიჩვენებს პირიანი ფორმები (ვალს, ხ-ვალ → ხუალ), თავდაპირველად ამ ზმნის საწყისი უნდა ყოფილიყო ს-ვლ-ა, მაგრამ (ალბათ ავიან ზმნათა ანალოგიით) ს-ვლ-ა-ს ნაცვლად ძველ ქართულში ნორმაა **სლვა**, „სვლა“-ში კი ვინი გადასმულად მიიჩნევა. გადასმის შედეგად ვ უმარცვლო უ-დ იქცევა: **სლვა → სვლა → სულა**. რა თქმა უნდა, ამ ძეგლშიც ნორმაა **სლვა** (მაგ., გარე განსლვასა და შინა შემოსლვასა 53, 25; შესლვასა 141, 2; აღმოსლვისა 37, 10; მოსლვისა 42, 16 და მრავალი სხვა), მაგრამ **სულა-ც** გვხვდება: მოსულად 33, 14; მოსულისა 40, 24; შესულად 77, 33; გამოსულასა 131, 8; შესულასა 132, 3 და სხვ.

აქა-იქ გვხვდება ძველი ფორმა „თავყანის-ცემა“ ზმნისა, სადაც ვ თავის ადგილზეა (თავყანის-ცემა 98, 21; თავყანი(ს)-სცემდენ 91, 33; თავყანის-საცემელ 91, 32), მაგრამ უფრო ხშირია და, შეიძლება ითქვას, ჩვეულებრივი ვ-გადასმული ფორმა, სადაც გადასმის შედეგად ვ უმარცვლო უ-დ არის ქცეული: თაყუანი(ს)-სცეს 37, 7; თაყუანი(ს)-სცა 243, 35; თაყუანი(ს) სცემენ 256, 20 და სხვ.

6. **ბგერათა დაკარგვა.** ა) სინური მრავალთავის მიხედვით, 3 სუსტი ბგერა ყოფილა, რომელიც ადვილად იკარგებოდა ხმოვნების წინ. ამიტომ გვაქვს პარალელური ფორმები:

#312

ჰაბაშთა 273, 12; ჰაბაშთა 272, 26, ჰაბაშთასა 276, 25 და აბაშთა კერძო 272, 25.

ჰეროდღს 37, 2 და ეროდე 35, 26; ეროდღს 35, 37;

ჰელენე 238, 23 და ელენე 238, 19, 26;

გვხვდება აგრეთვე: აერნი 133, 15; აერთა 66, 16 და ჰაერთა ზედა 73, 25, მაგრამ აქ შეიძლება უფრო განვითარებაზე ვილაპარაკოთ, ვიდრე დაკარგვაზე: ᾠρჱ აერ ი (მერმინდელი გამოთქმით: აირ-ი.)

ბ) იკარგება სუბიექტური ნიშანი მეორე პირისა და ობიექტური ნიშანი მესამე პირისა გარკვეული ბგერების წინ (ნახე ქვემოთ, გვ. 317).

გ) უმარცვლო უ შეიძლება დაიკარგოს არა მარტო ბაგისმიერი ბგერის მეზობლობაში: იკმევდეს 14, 27 (იკუმევდეს); უჩხო 80, 36 (უჩხო), განიძარცოთ

⁴⁶ Н. Марр Надпись Епифания, Католикоса Грузии, ИАН 1910, 1438-39; В. Дондука, К социально-экономической жизни средневековой Грузии по анийской надписи (1218) Епифания (კრებული: Академия Наук академику Н. Я. Марру. 1935, გვ. 613 და შემდგომ).

176, 22 (განიძარცუოთ), არამედ სხვაგანაც: კისა 150, 19 (კიცუსა); მიუწუდომელი 192, 3; 193, 15, მაგრამ: მიუწუდომელი 194, 10; მიუწუდომელისა 194, 32; 279, 23; მისაწდომელ არს 168, 12; უკდავებისა 195, 11 (უკუდავებისა).

დ) ზოგჯერ **ლ** იკარგება **ვლტ** ფუძეში: ივლტოდა 121, 11; ივლტოდი 130, 11; მიივლტოდა 121, 37; მიივლტოდის 122, 17, მაგრამ: შეივტინ 119, 11; ივტოდა 120, 27; მოივტოდის 120, 31. იკარგება იგივე **ლ** „მართლუკუნ“-ში: მართუკუნ 120, 8.

ე) იკარგება მ ბანის წინ: ბრწყინვალე 187, 2 (მაგრამ: მბრწყინვალე 186, 37 და სხვაგანაც).

ვ), „შევრდომა“ ზმნის ფორმებში (შევრდომაჲ 197, 21) **უ**-ს შემდეგ შეიძლება შენახულ იქნეს **ვ** (შეუვრდა 73, 20; 128, 32). მაგრამ შეიძლება დაიკარგოს: შეურდების 80, 26; შეურდეს 166, 8.

ზ) იკარგება **რ** თანხმოვნებს შორის: ჩვეულებრივ იწერება ყრმაჲ (მაგ., 239, 6, ყრმანი 149, 15, ყრმათა, ყრმებსა 149, 8; 150, 3 და მისთ.,) მაგრამ ასეთი ფორმებიც არის: ყმაჲ 204, 30; ყმისა 25, 32; 204, 29.

„ძრწოლის“ ძრწ კომპლექსი შენახულია, თუ უძღვის ხმოვანი (მაგ., შეადრწუნა), თუ არა და, იკარგება **რ**: ძწოლით 81, 22; 161, 14; ძწის 209, 36; ძწიან 174, 12; ძწოდეს 213, 19.

ძრწ კომპლექსი გამარტივებულია რ-ს ამოღებით: ძწემი 65, 16; 213, 9; უძწემძს.

წ) **ოვ** → **ო. ო**-ნის შემდეგ რომ შეიძლება **ვ** დაიკარგოს, ეს **ცხოვრება-ცხოვრების** მაგალითზედაც ვნახეთ ზემოთ (გვ. 310). დამატებით აქ აღვნიშნავთ, რომ გვხვდება როგორც **შოვრ**, ისე **შორ**: შოვრით 35, 36; განეშოვრნეს 117, 8; შორს 109, 32; 120, 37, განშორებლ არს 126, 25;

თხოვ ისგან გვაქვს: ითხოვენ 138, 2 და ითხოენ 138, 23. „პროვადიკე“-ს ნაცვლად „პროადიკე“ იკითხება: საბანელსა პროადიკისასა 90, 13 (πρωαδικι). ეს დაწერილობა გულისხმობს, რომ ბერძნ. β ვ-დ არის ქართულში გადმოსული უკვე IX საუკუნეში (პროვადიკე → პროადიკე).

#313

თ) ოთხთავების მიხედვით **ზოგ** ფუძეს ვიცნობდით. სინურ მრავალთავში კი პარალელურად **ზოვგ**-იც გვხვდება: ზოგადი 115, 28; ზოგადნო 123, 8; ზოგად 123, 8, მაგრამ ამასთანავე: ზოვგად 116, 17, 20; ზოვგადი 116, 24.

ი) თავისებური ვითარებაა ბერძნული ψ-ს გადმოცემისას, რომელიც „ფსალმუნში“ გვხვდება. სინურ მრავალთავში ჩვეულებრივი ფორმაა **ფსალმუნ** ი: ას და მეცხრე ფსალმუნი 168, 27; ფსალმუნისაჲ 75, 7; ფსალმუნითა 142, 8; მეფსალმუნჲ 156, 16; ფსალმუნებს 173, 2 და სხვაგან. მაგრამ აქა-იქ გვხვდება

სალმუნ-ი (156, 26; 161, 12, 15; 167, 5; 274, 20). ქართულში უნიანი ფორმა დამკვიდრდა (ფსალმუნი), და არა ონიანი (ფსალმონი), თუმცა კი ბერძნული სიტყვის ბრალობითი ბრუნვის ფორმა ონითაც გვაქვს (μοιχλός მოქლონ-ი: მოქლონნი და კლიტენი 50, 27). ფსალმუნ-ში ო-ნის უ-ნად ქცევას უთუოდ ხელი შეუწყო ბაგისმიერმა მ-ანმა. სვანურში ბერძნ. ბრალობითის ფორმა უნ-ით გვაქვს; უ(შკუს) სტარუნ-ს ორენი („პირს ჯვარს იწერს“)⁴⁷. ეს სხვათა შორის. ამჟამად ჩვენს ყურადღებას უფრო ფარის დაკარგვა იქცევს: სალმუნი. მსგავსი ფორმი სომხურშიც გვაქვს (*սաղմուն* *სალმოს*) და შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ „სალმუნ-ი“ სომხურიდან მოდისო, მაგრამ არა. ეგრე რომ იყოს, მაშინ „სალმოსი“ გვექნებოდა. ქართული „სალმუნ ი“ იმავე ბერძნულიდან მოდის, საიდანაც სომხ. **სალმოს-ი** (ახალი სომხ. გამოთქმით **საღამოს-ი**). ფარის დაკარგვა — ეს რაღაც დიალექტური მოვლენაა თვით ბერძნულში. იგივე მოვლენა (ე. ი. **ფს** ჯგუფის გამარტივება: **ფს** → **ს**) დადასტურებულია **ფსეფ** სიტყვაში, რომელიც ცნობილია ბეთლემის ქართული მონასტრის ნანგრევების ერთი წარწერიდან: „მომსხმელი ამის სეფისაჲ“⁴⁸. **ფსეფ-ი** → **სეფ-ი** (ψήφιος, ἥ, „კენჭი“, მოზაიკა).

6. **კუმშვა**. „მკერდ“-ი ისევე იკუმშება, როგორც „ღმერთი“: ვიდრე მკრდადმდე 276, 7. იკუმშება „გრმალ-ი“: რგმლები (275,7), მეგრმლემან 253, 14; მეგრმლეთა 253, 10, მაგრამ გვხვდება შეუკუმშავი ფორმაც: მეგრმალესა 253, 14, რაც შეიძლება კალმის შეცდომა იყოს. გვხვდება: უდბად და უდებად, ნაყროვანებისაგან 100, 27 და ნაყროვნებითა 109, 27.

7. **განვითარება**. ქართ. „ექუს“-ის გავლენით განვითარებულია უმარცვლო უ ბერძნულისაგან ნასესხებ ექსორია-ში: ექუსორია იქმნა 201, 6.

9. **სჟ და სჯ კომპლექსების ცვალება**. ა) **საჯ** ფუძის შეკუმშული სახე ნაწილობრივი ასიმილაციის ძალით **შჯ**-ს გვადლევს, რაც კაგად ცნობილია ოთხთავის ენიდან (სჯ → შჯ). იგივე მოვლენა, რა თქმა უნდა, აქაც გვაქვს: შჯულისა 238, 40 და სხვა. საყურადღებოა, რომ ეს **შჯ** პირველი ბგერის გავლენით **შჩ**-დ არის ქცეული: შჩული 249, 35; შჩულსა 239, 12; უშჩულო 121, 10; შემდგომი საფეხურია **რჩ**: ურჩულონო 275, 6, განრჩად ცხოველთა და მკუდართა 51, 24 (განრჩად=განსჯად), დარჩილ იყო 159, 31;

#314

დარჩილთასა 43, 5; მოვიდეს სარჩელად 70, 5; ერჩიან 51, 33 (ესჯიან, ეშჯიან).

⁴⁷ ა. შანიძე, ბერძნული სიტყვა აკუზატივის ფორმით სვანურში (თხზულებანი, I, 1957), გვ. 320-322.

⁴⁸ მ. თარხნიშვილი, Le iscrizioni musive del monastero di Bir el-Qutt [P. Virgilio Corbo-ს წიგნში: Gli scavi di kh. Siyar el-Ghanam (Campo dei pastori) e I monasteri dei dintorni. იერუსალიმი 1955, გვ. 135, ტაბულა 34].

უნდა აღინიშნოს, რომ **რჩ** კომპლექსი ადიშის სახარებაშიც გვაქვს, სახელდობრ ლუკას თავში: ახალი რჩული (ლუკ. 22, 20); რჩულის მეცნიერმან (ლუკ. 11, 45).

ბ) **სჭუ-ალ** ფუძისაგან გვაქვს ნაირ-ნაირი ფორმები (რომლებშიც სჭარბობს ასიმილაციური (**სჭ** → **შჭ**): სამსჭუალთა 172, 17; სამშჭუალნი 243, 32; 244, 2; სამშჭუალთა 243, 12, 26; 244, 1; შემშჭუალეს 243, 13; დაემშჭუალნეს სამშჭუალნი 243, 16 და სხვ. მაგრამ ამასთანავე გვაქვს **ს**-ანის (resp. **შინის**) ცვალება **რ**-დ: სამრჭუალთა 172, 18 და შერეული ფორმა: სამრსჭუალთა 172, 26, რაც „სამსჭუალთა“ და „სამრჭუალთა“ კონტამინაციისაგან არის წარმომდგარი ან შეიძლება კალმის შეცდომას მიეწეროს.

მას შემდეგ, რაც „სამსჭუალის“ ნაცვლად ქართულში არაბული „მუსმარი“ შემოვიდა (რომელიც უკვე **X** საუკუნის ძეგლშია დადასტურებული)⁴⁹, „სამსჭუალი“ თანდათან გადავარდა, მაგრამ „მარჭვალის“ ფორმით ეხლაც არის აქა-იქ შემორჩენილი, ოღონდ ნიშნავს **ხის** სამსჭვალს და იხმარება ღურგლებისა და ხუროების ენაში⁵⁰. **რჭ** კომპლექსი შემონახული გვაქვს **რჭობა**-ში („ვარჭობ“, „დავარჭვე“), მაგრამ **სჭ** (**შჭ**) დღესაც უცვალეზელად იხმარება ხევსურულში: „სხვათ ნაშჭობ ისარივ ყუნჭს ესჭვავ“⁵¹ (ანდაზა: „სხვების ნარჭობი ისარიო კუნძს ერჭოო“, ე. ი. სხვების ნასროლი ისარი მიზანს კი არ მოჭხვდა, არამედ კუნძსაო).

წ.მორფოლოგია

A. სახელები.

1. **რიცხვი.** ებ-იანი მრავლობითის შემთხვევები ცოტაა: ეტლები, ცხენები, რტოები; ყრმები და დედები 273, 20; მახვლები 275,1, გუამები 278, 6, 14; წყაროები 278, 18, ხარჭები და სხვ., მაგრამ ეგევ სიტყვები ნარ-თანიათი ფორმებითაც იხმარება. გაკვირვებას იწვევს **ეტლ** სიტყვის ფორმა ებიან მრავლობითში: ეტლეები ეფრემისი 132, 16. კაცი იტყოდა, შემთხვევითიაო, მაგრამ ორი ე („ეტლეებ“-ი) სხვა ძეგლებშიც გვხვდება⁵² და თვით სინურ მრავალთავშიც მეორდება: ეტლეებითა 133, 3 (ეფრემ-ში ორი ე შემთხვევითი უნდა იყოს).

2. **ბრუნება.** ა) „ეკლესია“ ჩვეულებრივ ივეცს ბოლოკიდურ ა-ს (მაგ., კარი ეკლესიისა 70, 20), მაგრამ გვხვდება ძველი, უკვეცელი ფორმაც, რომელიც ხანმეტ ძეგლებშია დადასტურებული: ეკლესიამსა 47, 12; 52, 6. ერთხელ

⁴⁹ „შენ განაცვ აქლემსა მუსმარი ცხვრთა და მით დაიმორჩილე იგი“: მამათა სწავლანი, გამოსცა ილია აბულაძემ, 1955, გვ. 148, 2.

⁵⁰ ქართ. ენის განმარტებით ლექსიკონში არ არის შეტანილი.

⁵¹ ბეს. გაბუური, ჰევსურული მასალები: „წელიწდეული“, 205, 18.

⁵² ი. იმნაიშვილი ორ ე-ს „ეტლეებ“-ში „ჭუნეებ“-ის გავლენით ხსნის: სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957, გვ. 95.

გადამწერს „ეკლესიასას“ დაუწერია, მაგრამ შემდეგ (ალბათ, დედნის გავლენით) სიტყვის თავზე ა დაუსვამს (ოღონდ მეორე ი აღარ გადაუსწორებია) და „ეკლესიასას“ გამოუყვანია, რაც უთუოდ ასე უნდა წავიკითხოთ: ეკლესიასასა (129, 25).

ბ) ე-ზე ფუძე გათავებულ სახელებს სახელობით ბრუნვაში ზ აქვს: საქმე 153, 1; 219, 17; 16 და სხვ. გამონაკლისია: საქმე 133, 14.

გ) „მთოვარე“ ნათ. ბრუნვაში იკვეცს ბოლოკიდურ ხმოვანს (ნათელი მთოვარისა-ი 178, 10), მაგრამ გვხვდება შეუკვეციელი ფორმაც: მეთათხმეტე იყო მთოვარესა მის რიცხვ 165, 33.

დ) ე-ზე ფუძე-გათავებულ საკუთარ სახელებს ნათ. ბრუნვაში ზს აქვთ: ფილიპეს-ი 212, 33; ჰეროდეს-ი 212, 34); გამონაკლისია: იესუ ძე ნავედისი 58, 21, რომელიც ბგერობლივ იგივეა, მაგრამ სხვა ორთოგრაფიით.

ე) „ქრისტე“ სიტყვის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი (გვ. 303). დამატებით აქ უნდა აღვნიშნო, რომ ნათ. ბრუნვაში გვხვდება აგრეთვე „ქრისტის“: ქრისტის შობასა 190, 10 და სან-დაკარგული ფორმაც: შემდგომად ქსიტომობისა 268, 31.

ვ) „იესუ“ ნათ. ბრუნვაში ჩვეულებრივ „იესუს“ ფორმას გვამღვებს (შემოკლებით: იჴეს, მაგ., 123, 21), ზოგჯერ მ არ არის, ბრუნვის ნიშნად მარტო ს რჩება (იესუ-ს, შემოკლებით: იჴს) და ნათ.-ის ფორმა მიცემითისას ემსგავსება: მივიდა ღამე მაცხოვრისა ჩუენისა იესუს-ა 64, 39.

3. წარმოქმნილ ფორმათათვის. სახელთა წარმოქმნის თვალსაზრისით საყურადღებოა ება და ობა სუფიქსთა მონაცვლეობა ერთსა და იმავე სიტყვაში: ჯორციელებისა 139, 6 და ჯორციელობისა 138, 18, 31, 139, 9; ურწყულებისაგან 129, 7 და ურწყულობისაგან 129, 21; ნაყროვნებითა 109, 27 და ნაყროვნობისაჲთა 100, 28.

4. უფროობითი ხარისხის ფორმათა წარმოებისათვის. წარმოქმნის კატეგორიას განეკუთვნება უფროობითი ხარისხის ფორმაც, რომელიც სინურ მრავალთაგანში მოკლე სახითაც გვხვდება და გრძელითაც. ნორმალურად, რა თქმა უნდა, გრძელი (ზს-იანი) ფორმა. მაგალითები: ყოველი მწუხარებაჲ, რომელი უკეთესად მოიქცევიან კაცთათჳს, ძმანო, უპატიოსნეს და უმეტეს სიხარულ არნ, რამეთუ კაცთა ნათესავი დღითი-დღედ უმეტესსა და უმჯობესსა ეძიებნ კეთილსა 232, 5-7. როგორც აღნიშნულია (გვ. 303), ზს-ის გვერდით ეს-იც გვხვდება; უპირადეს 8, 4, 6; 17, 4 და უპირადეს 94, 13; უწინარეს 126, 7 და უწინარეს 96, 25; უმეტეს 127, 8, 12 და უმეტეს 117, 5; უზეშთაეს და უმაღლეს 100, 5; უზეშთაეს და უძლიერეს 105, 35.

ეს-იანი ფორმების შესახებ ნახე ზემოთ (გვ. 303-304).

მოკლე ფორმათა მაგალითები: უმძიმე და უძნელე 105, 9; უმრავლე ხართ თქვენ 70, 26; უმახლობელე 10, 23; უადვილე 264, 25; უმტკიცე 208, 20; უადრე 83, 13 და მისთ.

#316

შეიძლება გრძელი და მოკლე ფორმა გვერდი-გვერდს იხმარებოდეს ერთსა და იმავე წინადადებაში; მაგ., წმიდამცა ესე ქარწული უდიდებულს და უწმიდს და უპატიოსნე შობილ იყო, ხოლო უბრწყინვალს უფროს თოვლისა აქუნდა გონებად, რამეთუ ყოვლისა ოქროსა გამოცდილისა უწმიდე იყო ჯორცითა 9, 31-34.

ჩვეულებრივია უფროს (34, 38; 123, 15 და სხვაგან), მაგრამ გვხვდება უფროს (118, 21; 118, 25 და სხვაგანაც) და სულ გამარტივებული უფრო, რომელსაც გვერდში უდგას უჩრო (80, 36) და უმცრო: რამე ჰყვნეა, რომელთაგან ითხოვს უფრო, ვიდრე რომელი-იგი ითხოვს ღმერთი უმცრო 138, 37-38; მცირედ უმცრო 269, 15. რა თქმა უნდა, გვხვდება უმცირესიც: უმცირესსა 27, 21; უმცირეს 167, 29.

უფროობითი ხარისხის ფორმას თუ ვაწარმოებთ „ტკბილ“-ისაგან, მას ილ სუფიქსი უნდა ჩამოჰშორდეს და გვაქვს „უფროს“-ებრ ნაწარმოები ფორმა: უტკბოსსა და უსარგებლსსა იტყოდა 86, 7. აქედან მოდის ვეფხის-ტყაოსნის „უტკბოსი“ („უტკბოსნი მამა-ძეთასა“ 597, 3). მაგრამ ამის გვერდით არის ილ-იანი ფორმაც: უტკბილს 235, 15; 274, 6. ეს ილ შენახულია აგრეთვე სიჩჩვლე-ში (119, 20); მოსალოდნელი იყო: სიჩჩო (შდრ. უჩჩო 80, 36).

B. ზმნები.

1. **ხანმეტობის ნაშთი.** სინური მრავალთავი გადაწერილია მაშინ, როცა ხანმეტობა უკვე დიდი ხანია გადავარდნილი იყო, და გადაწერილია საბაწმიდამი (იერუსალიმში), სადაც ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმა მოახდინეს, მიმართული სწორედ ხანმეტობის წინააღმდეგ. გიორგი მთაწმინდლის ცნობა „საბაწმიდურ“ სახარებათა შესახებ, ჩემი აზრით, გულისხმობს მის დროს არსებულ ოთხთავებს, რომელთაც ხანმეტობა არ ახასიათებდა; ასეთებია, მაგ., ჩვენამდე მოღწეული ადიშისა (897 წ.), ოპიზისა (913 წ.), ჯრუჭისა (936 წ.), პარხლისა (973 წ.) და ტბეთის (995 წ.) ოთხთავები, ასე რომ „საბაზმიდური“ არა შინაარსობლივ განსხვავებულ რედაქციას გულისხმობს (ვთქვათ, ადიშურს ჯრუჭ-პარხლურის მიმართ, ან პირუკუ), არამედ ენობრივად განსხვავებულს⁵³ და, როგორც ხანმეტის

⁵³ ამავე აზრისაა კ. კეკელიძეც (ძვ. ქართ. მწერლობის ისტორია, I, 1951, გვ. 385)

საპირისპირო, აღნიშნავს ხანკლებულს, ე. ი. ისეთს, რომელშიც მეორე პირის სუბიექტურ ნიშნად და მესამე პირის ობიექტურ ნიშნად არის არა **ხ** ყველგან (ხმოვნის წინაც და თანხმოვნის წინაც), არამედ **ჰ** ან მისი ბგერინაცვლები: ხმოვნების წინ არაფერი, თანხმოვნების წინ **ჰ** და **ს**. როდის მოხდა ეს რეფორმა, არ ვიცით. ვარაუდით იგი უნდა მომხდარიყო VIII-IX საუკუნეში რომელიმე გავლენიანი პირის თაოსნობით, რომლის სახელი ისტორიულმა წყაროებმა არ შემოგვინახა.

ჩვენი მრავალთავი ხან-კლებული ძეგლია, სან-ნარევი. აქ **ს**-ად და **ო**-ად ან არაფერია (ხმოვნების წინ), ან არის **ჰ** და **ს** (შიშინა თანხმოვნების წინ — **შ**). მიუხედავად იმისა, რომ ძეგლი საკმაოდ დიდია, ხანმეტობისა და ჰაემეტობის ნაშთი ცოტაა. ამ მხრივ იგი დიდად ჩამოუვარდება ადიშის სახარებას.

#317

ხანმეტობის ნაშთთან უნდა მივიჩნიოთ **ხუნდა** 103, 15 და, თითქო, ესენიც: მო-**ხ**-ეფინა 85, 4, შე-**ხ**-უდგინებდა 117, 26, შე-**ხ**-უდგინა 136, 35, **ხ**-იქმნებოდა 107, 20, **ხ**-იქმნეს 209, 25, სადაც ქარაგმა ხანზე ზედმეტი უნდა იყოს.

ამ მაგალითების მიხედვით არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეს მრავალთავი ხანმეტი დედნიდან იყო გადმოწერილი; დედანი, ალბათ, ხან-კლებული იყო და მასშიც ხანმეტი ფორმები გადმონაშთი იყო, მწერლის მიერ უნებურად შეცდომით გადმოწერილი.

2. ჰაემეტობის კვალი. ჰაემეტობის კვალი ჩანს მხოლოდ ერთს თანხმოვნით დაწყებულ ზმნაში: ჰწიხნიდა 134, 4.

იშვიათია ფორმებიც გარდამავალი ხანისა ჰაემეტობიდან სან-ნარეობამდე (**ჰს**): შეჰსძრწუნდე 92, 29; მოჰსწყედით 117, 36; ჰსწადოდა 207, 23; ჰსწადოდაცა 207, 19.

3. მე-2 სუბიექტური პირის ნიშნისა და მე-3 ობიექტური პირის ნიშნის დაკარგვა სპირანტების წინ. სინური მრავალთავი პირის ნიშნების ხმარების თვალსაზრისით წარმოადგენს ნიმუშს კლასიკური ნორმების დაცვის საკითხში: ზმნური პრეფიქსი **ჰ** ხმოვნების წინ იკარგება, მაგრამ რჩება თანხმოვნების წინ, ოღონდ ცხრა თანხმოვნის წინ შეცვლილია **ს**ანად, რომელიც შიშინა თანხმოვნების წინ შინად იქცევა. ეს წესი გატარებულია ყველგან, მთელს წიგნში. მაგრამ აქა-იქ გამოჩნდის გვხვდება: **ჰ** შეიძლება დაიკარგოს სპირანტების წინ (**ს, ზ, შ, ხ**); არის აგრეთვე რამდენიმე შემთხვევა მისი დაკარგვისა **რ**-ს წინ, **მ**-ს წინაც. მაგალითები:

ს₂: ნუცა მათ თანა შჰამთ, ნუცა მათ თანა **ს**უამთ 48, 10; ჭამადითა დასტენო და აღმოივსო მუცელი შენი დღეს, და ხვალე და შემდგომად **შესუა** წამალი იგი 109, 38; **დასაჯე** 175, 9 (კილო თხრობითია, მოსალოდნელი იყო: დაჰსაჯე); **ნუ ზრუნავთ**

153, 9; შობ 203, 27. შევ 52, 32; 203, 10, 13, 33 (მაგრამ: ჰშევ 52, 25); რაღსა სძე და ხურინავ 163, 17; ხედავა 233, 34 (შდრ.: ჰხედავა 108, 9); ხადით 59, 31 (ჰხადით).

ოა: არავის ზრახავნ 270, 11; შის 36, 16 (ჰშის, ჰმშის); შიოდა 50, 9; რქუა, რქუეს 149, 26; ვის მე არა ვრწამ, ღმერთი არა რწამს 147, 25; დამარხეს 61, 24 (მაგრამ: დაჰმარხეს 64, 36).

4. ნართაული ი. თანხმოვანზე გათავებულ 1-ლი პირის ფორმებს ნართაული ი გასჩენიათ წყვეტილში: ვითარცა კრავი ნათესავისათვის კაცთაღსა მოვედი დაკლვად 81, 19; მე მამისაგან მოვედი 147, 25; შთავკედი 164, 29; აგრეთვე II ბრძანებითში: აღდეგი 163, 17.

სამაგიეროდ, იგივე ნართაული ი ზოგჯერ არ მოგვეპოვება იმავე წყვეტილსა და II ბრძანებითში ენ სუფიქსსა და თ-ს შორის: ვიხილენტ ცანი 136, 30; მოვიცსენენტ 236, 7 ბრძანათა აღიხილენტ 143, 35; მოაქციენტ გულნი თქუენნი 144, 20; აღიხილენტ თუალნი თქუენნი 145, 1; ჩუენ მოგუანიჭენტ 145, 16 (თანის წინ ამოვხევილია ი; ჯერ „მოგუანიჭენით“ დაუწერია); მაგრამ, რა თქმა უნდა, ი-ჩართული ფორმებიც ბევრია; მაგ., განვაცრუენით 152, 8; მიავლინენით 152, 8; გამოირჩიენით 238, 37 და

#318

სხვ. ხანმეტ ლექციონარში, რომელიც ერთ დროს სინას მთაზე იყო დაცული, იკითხება: წარვედით და მოიმოწაფენტ ყოველნი წარმართნი (მათ. 20, 19)⁵⁴, ხოლო სინურ მრავალთავეში იგივე სიტყვები ასეა მოყვანილი: წარვედით და მოიმოწაფენით ყოველნი წარმართნი (197, 30-31).

სათანადო ვნებითში თითქო არ უნდა გვხვდებოდეს უინო ფორმა: იპოენით 144, 37; ვიპოვენით 165, 17; იწოდენით 172, 12; იდიდენით 172, 12; აღვიზარდენით 52, 8 და სხვ.

5. იეს დაბოლოებისათვის. I თურმეობითში გარდამავალ ზმნებს იეს დაბოლოება აქვთ ჩვეულებრივ: გისწავიეს 98, 37; გიყოფიეს 147, 14; გულისხმა-უყოფიეს 214, 21 და სხვ. ეგევე იეს სტატიკურ ზმნათა აწმყოშიც გვხვდება: უპყრიეს 70, 13; ამ დაბოლოების ნაცვლად IX საუკუნეში ცოცხალ მეტყველებაში უკვე ია ყოფილა, რომელსაც ორიოდ შემთხვევაში ჩვენს ძეგლშიც უჩენია თავი: გიპყრია 70, 7; რად უდებ-გიყოფია 246, 8; აწ რომელი გიყოფია, თავს-იდევ 129, 3.

6. ორი პირის ნიშანი რთულ ზმნაში. „ღაღადება“ ზმნას II სერიის ფორმებში რთული ზმნა ენაცვლება: ღაღად-გყავ. 1-ლი პირის ფორმაში შეიძლება ვ თავ-

⁵⁴ ხანმეტი ლექციონარი, ფოტოტიპური რეპროდუქცია. გამოსცა და სიმფონია დაურთო ა. შანიძემ. (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 1). 1944.

ზმნაშიც გადმოვიდეს: ვლადატ-ვყოთ 20, 25 (აქ სხვა მოვლენაც არის საყურადღებო: დონის დაყრუება ყარის გავლენით: ღაღად-ყო → ღაღატ-ყო; ვლადატ-ვყოთ).

7. ზმნისწინთა გამარტივება. ზმნისწინები **აღ, გან, წარ** ზოგჯერ კარგავენ ბოლო თანხმოვანს: ა(ღ), გა(ნ), წა(რ).

ა(ღ): უფრო ხშირია აღ-ის გამარტივება: ადგომა 174, 20; 234, 40; ადგომითა 168, 6; წმ. ადგომისა 280, 7 (ტერმინში, რომელიც დღესაც ინარჩუნებს ღ-ს: ადღგომა), ადგომასა 124, 5; ასდევით 169, 14; ავიდოდა 193, 24; ახუედ 65, 37; 67, 7; ახვდე 67, 18; ზარი აჰვალს 210, 29; აგირებ 175, 12; აიარებენ 234, 8; აუვარო უფალსა 71, 8; აიხუნეს 219, 7; აჰმართნეს 123, 18; აჯოცად 102, 32) და სხვ.

გა(ნ): გაეშორნიან 141, 11 (მაგრამ: განეშოვრნეს 93, 5; 117, 8); გავლო 199, 15.

წა(რ): წაიკითხონ 216, 3 (შდრ.: შემდგომად წარკითხვისა 71, 21); წამოცვენებულ 268, 9.

„სავსე“ და „სავსება“ სიტყვას შეიძლება ზმნისწინი დაერთოს წინ: განსავსე 175, 12; აღსავსება 12, 14.

8. „ჩუნება“ ზმნისთვის. თანამედროვე ქართულში ეს ზმნა სხვადასხვა ფორმით იხმარება: **აჩვენა-ც** ითქმის და **უჩვენა-ც**, მაგამ მათ შორის ფუნქციებზე განსხვავება არ არის.⁵⁵ ამგვარივე ვითარებაა არსებითად

#319

სინურ მრავალთავშიც, ოღონდ ეს კია, რომ, თუ ირიბი ობიექტია წინადადებაში, ზმნა **უმეტესად** სასხვისო ქცევით იხმარება:

ა) აჩუნებს თავსა თვსსა 43, 6; აჩუნა 247, 38; 267, 22; რადთამცა აჩუნა ძალი საქმეთად მათ 102, 10; დიდითა შრომითა სინანული აჩუნის 103, 7; ირიბი ობიექტით: მაჩუნე ხოლო ადგილი იგი 241, 11.

ბ) გიჩუნო შენ 72, 28; გიჩუნო თქუენ 76, 7; უჩუნა მას ადგილი იგი 68, 32; გვჩუნა ჩუენ სახჴ მარხვისად 101, 15-16; გიჩუნო თქუენ ადგილი ჯუარისად მის 241, 19; უჩუნენ ძუალნი იოსებისნი 241, 40; გვჩუნე ჩუენ საფასჴ 275, 22.

9. „არს“ ზმნისთვის. „არს“ ზმნა ორიოდ შემთხვევაში შემოკლებული ფორმითაც გვხვდება: ჩემია შურის-გება 197, 20; დაწერილა (48, 4 = დაწერილ არს), არა კეთილა დევნად იგი უჟამოდ მოწმისად 207, 30. მყოფადის ფორმა იქნება **იყოს ან ყოფად არს**: პირველ საუკუნეთასა იყო, არს და იყოს 46, 12; არცა იყო, არცა არს, არცა ყოფად არს 43, 3.

⁵⁵ ა. შანიძე, ქართ. გრამატიკის საფუძვლები, 1953, § 412.

ტ. სინტაქსი

1. **შედგენილი შემასმენელი.** შედგენილი შემასმენლის სახელი ჩვეულებრივ წრფელობითში დგას. მაგალითად: ჩემი დიდებაა **დიდება არს** მამისა თანა 147, 26; და ლათუ **უძღურ იყვნეს** დედანი იგი ჯორცითა, არამედ **მჯნე** იყვნეს გონებითა 161, 1 და მისთ. მაგრამ აქა-იქ ეს წესი დარღვეულია და წრფელობითის ნაცვლად სახელობითია: ჯუარი **ცხოვრება არს** ეკლესიისა (233, 19), მაგრამ იქვე: ჯუარი **სიქადული არს** ყოველთა მოსავთა **მისთა** 223, 20; **ბრძენი იყო** ყოვლითავე წმიდად ესე 19, 3; 21, 30 და სხვ.

2. **უჩვეულო სინტაქსური კავშირი.** ძეგლში აქა-იქ გვხვდება ისეთი შეწყობა სახელისა ზმნასთან, რომლის მსგავსი ახალ ქართულში შეუძლებელია; მაგ., იაკობ, **რომელსა წოდებულ იყო** ძმად უფლისა (55, 5); (ახალი ქართულით: რომელიც წოდებულ იყო, ან რომელსაც სწოდებოდა); **რომელსა** (sc სოლომონს) არცა **ბრმასა** თუალნი აეხილნეს 150, 5. აქ ორი სახელია მიცემითში დასმული („რომელსა“ და „ბრმასა“), როემლთაგანაც ერთია ქვემდებარე („რომელსა“), მეორე კი — ირიბი დამატება („ბრმასა“). XI საუკუნის ენით ეს იქნებოდა: რომელსა არცა **ბრმისა** და თუალნი აეხილნეს. მსგავსი მაგალითია: რომელსამე მახვლითა ნაწლევნი გამოუსხნიან გარე და **რომელსა მემჯარსა** ეხეთქნა და ორად განეპო 276, 6-7. აქ ერთ შემთხვევაში ზმნის ფორმა II სერიისაა („გამოუსხნიან“), მეორე შემთხვევაში - III-ისა („ეხეთქნა“), მაგრამ მათთან შეწყობილი „რომელსამე“ ორსავე შემთხვევაში ირიბი დამატებაა⁵⁶.

#320

3. ყურადღებას იქცევს მეშველი ზმნის კლება ზოგიერთ შედგენილ შემასმენელთან: შენ— მოხუცებულ და გარდასულ დღეთა მისთა 27, 12; უღელი ჩემი ცხებულ და ტვრთი ჩემი ფართო 134, 26 და სხვა.

შ. ლექსიკა

სინურ მრავალთაგში შესული საქრესტომათიო მასალა სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ენისაგან (ბერძნულისა, სომხურისა, ასურულისაგან) და სხვადასხვა პირის მიერაა ნათარგმნი; ამიტომ არ არის გასაკვირველი, რომ შიგ ძველისძველ

⁵⁶ მსგავსი შემთხვევები სხვა ძეგლებიდან აღნუსხული აქვს დ. გეწაძეს: „სამ-პირიან ზმნათა III სერიის ფორმების შესახებ ძველ ქართულში“ (ქუთ. პედ. ინსტიტუტის შრომები. ტ. XVIII, 1957, გვ. 469-472).

სიტყვებთან და ფორმებთან ერთად შეიძლება ახალიც გვხვდებოდეს⁵⁷. ზოგი საკითხავი უთუოდ ხანმეტობის დროიდან მოდის, მაგრამ ენა შესწორებულია.

რომ ძეგლი ნარევი მასალისაგანაა შემდგარი ენობრივა, ამას ისიც ჰმოწმობს, რომ ერთი და იგივე ციტატა (ფს. 23, 7) სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა გვარად არის ნათარგმნი.

A.

აღახუენით ბჰენი თქუენნი, მთავარნო⁵⁸, და **განეხუენენ** ბჰენი საუკუნენი და შევიდეს მეუფჳ დიდებისაჲ (167, 3-8).

B.

აღამაღლენით ბჰენი თქუენნი, მთავარნო, და **აღმაღლდედ** ბჰენი საუკუნენი და შევიდეს მეუფჳ დიდებისაჲ (179, 24-25).

არის მესამე (C) ვარიანტიც: **განმიხუენით** მე ბჰენი თქუენნი, მთავარნო“... მერმე კი ისე, როგორც A (71, 22).

ძეგლის ლექსიკა სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს დედნებთან შედარების გზით, საიდანაც ნათარგმნია ესა თუ ის თავი. აქ შევჩერდები რამდენიმე სიტყვაზე, რომელთაგანაც ზოგი ძალიან დამახასიათებელია ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისათვის ძველ პერიოდში. მივჰყევთ ანზნის რიგზე.

არშებრ. ჩემთვის ამჟამად არ არის ნათელი, თუ როგორ წარმოდგა „არშებრ“ ამ წინადადებაში: „და იწყეს მათ უცხოთა ენათა, ვითარ სული იგი მოსცემდა მათ სიტყუად: გალილეველ იყვნეს პეტრე და ანდრეა და სპარსლებრ და **არშებრ** იტყოდეს, იოვანე და სხუანი მოციქულნი ყოველსა ენასა ეტყოდეს წარმართთა მათ“ (186, 24-26). მოყვანილი ნატყვეტი თავისი

#321

სიტყვით გადმოგვცემს „მოციქულთა საქმის“ ერთ ადგილს (2, 8-9), სადაც იკითხება: „და ვითარ ჩუენ გუესმის კაცად-კაცადსა თჳსი სიტყუად ჩუენი, რომელნი ვართ **სპარსნი** და **უჟიკნი** და **ელამიტელნი** და მკჳდრნი შოვამდნარისანი და ჰურიასტანისანი და კაბადუკიადისანი, პონტოსსა და ასიადისანი“⁵⁹ და სხვ.

აშკარაა, რომ „მოციქულთა საქმის“ სინური ხელნაწერები ამ მუხლში **ჲ** რედაქციას უჭერენ მხარს; **ჲ** რედაქციაში ერების ჩამოთვლა ასე იწყება: „**მარნი** და

⁵⁷ ყველაზე გვიან ნათარგმნი ჩანს სინა-რაითის მამათა მოსრვის ამბავი, რომელშიც გვხვდება: ხუასთავი (273, 3). „ზოგი“ (ახალი მნიშვნელობით, 273, 28-30), გორი (273, 15), აჯობეს (277, 36). მიუხედავად იმისა, რომ ძეგლი გადაწერილია იერუსალიმში, რომელიც კაი ხანია არაბებს ეპყრათ, შიგ არაბული წარმოშობის სიტყვები არ გვხვდება.

⁵⁸ ამ ციტატის დასაწყისი დ. გურამიშვილს მოჰყავს: „აღახუენით, მთავარნო, ბჰენი (ღვთისმშობლის მიცვალების დღის შესხმაში).

⁵⁹ L'ancienne version géorgienne des Actes des apôtres d' après deux manuscrits du Sinaï. Par Gérard Garitte (=Bibliothèque du Muséon, vol. 38). Louvain 1955.

უჟიკნი და ელამიტელნი და მკვდრნი შუვა ასურეთისანი“, ხოლო 𐎲 რედაქციაში — ამგვარად: პართნი და უჟიკნი და ელამიტელნი და მკვდრნი შუამდინარისანი⁶⁰. ამგვარად, „უჟიკნი და ელამიტელნი“ სამსავე რედაქციაში იკითხება, განსხვავებას ვხედავთ პირველ სიტყვაში: მარნი (𐎠), სპარსნი (𐎶), პართნი (𐎶). ბერძნული ტექსტი აქ შემდეგს იძლევა: Πάρθοι καὶ Ἑλαμίται⁶¹. სომხურიც მასვე იმეორებს: *պարթևք և Մարք և Էլամացիք*⁶². ასეთი განსხვავება ქართული ტექსტისა, ალბათ, იმან გამოიწვია, რომ „უჟიკნი“ და „ელამიტელნი“ სინონიმებია და, როგორც ნ. მარი ვარაუდობდა, თავდაპირველად ქართულ ტექსტში, უთუოდ, ერთი მათგანი იყო (ალბათ, „უჟიკნი“); შემდეგ კი, ქართ. ტექსტის გამართვისას ბერძნულის მიხედვით, მას გვერდში ამოუდგა მისი სინონიმი და ერთი ხალხის ნაცვლად ორი მივიღეთ: უჟიკნი და ელამიტელნი⁶³.

უჟიკები (ჰუჟიკები, ხუჟიკები) ცხოვრობდნენ ქვეყანაში, რომელიც ბიბლიაში ელამის სახელით არის ცნობილი. ბერძნებისათვის ეს იყო სუსიანა; ასურულად მას ბეთ-ჰუზადე-ს უწოდებდნენ, სპარსულად — ხუზისტანს (خوزستان), ამჟამად კი უფრო არაბისტანე ემახიან⁶⁴. იგი მდებარეობს სპარსეთის ყურის ჩრდილოეთით და შატ-ალ-არაბის აღმოსავლეთით ირანისა და ირანის საზღვრებში (უმთავრესად ირანისაში). მისი მთავარი ქალაქი იყო გუნდი-შაპური (ასურულად: ბეთ-პლაფატ-ი)⁶⁵. უჟიკი — იშჯი, სპ. خزر. მაგრამ ამასთანავე შემდეგია გასათვალისწინებელი: „უჟიკეთი“ („ხუჟიკეთი“, „ხუჟასტანი“) მიდიადაც

#322

ესმისთ (Μηδία) და „უჟიკი“ — მიდიელად. ასეთ გაგებას ვხვდებით ოშკური ბიბლიის (978 წ.) ზოგიერთ წიგნში: დანიელისა, ივდიითისა და ტობიასაში; მაგალითად: ნათესავისაგან უჟიკთაჲსა (დან. 9, 1) = ἀπὸ τοῦ σπέρματος τῶν Μηδων, *Դ զաւակէ Մարաց*, დღეთა არფაქსადისთა, რომელი მეფობდა ხუჟასტანელთა⁶⁶ ზედა ეგბატანს (ივდიით 1, 1) = ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀπφαζάδ, ὅς ἐβασίλευσε Μηδων ἐν Ἐκβατάνοις;

⁶⁰ საქმე მოციქულთა ძველი ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა ილია აბულაძე, თბილისი, 1950.

⁶¹ Novum Testamentum graece. Vol. I. Lipsiae 1872.

⁶² Աստուածաշունչ Մատենան. Հատ . չորրորդ. Ի Վենետիկ. 1805.

⁶³ რეცენზია უორდროპების მიერ ინგლისურად ნათარგმნ „წმ. ნინოს ცხოვრებაზე“: ЗВО XIII, 1901, გვ. 0137.

В. Болотов, Древнейшие митрополии в церкви персидской: Христ. чтение 1899, февраль, стр. 330-331, К. Кекелидзе, Иерусалимский канонарь VII века 1912, стр. 339.

⁶⁴ В. Бартольд, Историко-географический обзор Ирана, СПб 1903, стр. 123.

⁶⁵ В. Болотов, იქვე, გვ. 330.

⁶⁶ ხელნაწერში: ხოჟასტანელთა.

და ეწყო ერთთა თვსითა არფაქსადს, მეფესა ხუჟიკეთისასა⁶⁷; შემდრწუნდეს სპარსნი კადნიერებასა მისსა და უჟიკნი — სიხუესტესა მისსა [ივდით 16, 10 (22)] = *ἐφ' ἧς Πέρσαις τὴν τήλμαν αὐτῆς, καὶ Μηδοὶ τὸ θράσος αὐτῆς ἐταράχθησαν, ἡτοίμασαν ὡς ἔβουλον ἡ παρασκευάσαν*; არცაღა გზად ხუჟიკეთისად ვიცი (ტობია 5, 2) = καὶ τὰς ὁδοὺς τὰς εἰς Μηδίαν οὐ γινώσκω⁶⁸, და სხვაგანაც (ტობ. 5, 4; 5, 5). მიდია ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ქვეყანა იყო, რომელსაც სამხრეთით ხუჟისტანი ეკრა. მისი სატახრო ქალაქი იყო ეგბატანი (ანუ აგბატანა) — დღევანდელი ჰამადანი. ამიტომ არ არის გასაკვირველი, რომ ხუჟიკეთის სახელით მიდიაც აღენიშნათ⁶⁹. აქედან კი დასკვნა გამოდის, რომ მოციქულთა საქმის **„უჟიკნი“** რედაქციის ხელნაწერების „პართნი და უჟიკნი და ელამიტელნი“ ასე უნდა გავიგოთ: „პართნი და მიდნი და ელამიტელნი“. გიორგისეულ რედაქციაში, როგორც ძველი გამოცემებიდან ჩანს (მაგ., ბაქარისეული ბიბლია 1742/3 წ., ახალი აღთქმა 1912 წ.), „მიდნი“-ც იკითხება და „უჟიკნი“-ც: „პართნი და მიდნი და უჟიკნი და ელამიტელნი“, სადაც „მიდნი“ და „უჟიკნი“ სინონიმებად უნდა გავიგოთ.

„ხუჟიკი“ და „ხუჟასტანი“ სხვა ძეგლებშიც გვხვდება, მაგრამ ნათლად არ ჩანს მათი მნიშვნელობა: „და ორნი (ვინმე) სიკუდილისა თანამდებნი მის თანა ჯუარს-აცუნეს; ერთი იგი იყო ხუჟიკთა კრებულისაგან, რომელი მოიყვანეს ჯუარ-ცუმად“ (მარტვლობად იზიდბოზიდისი)⁷⁰; „ხოლო (საბურ) ბრძანა შეკრვად არშაკისი საკრველითა რკინისადთა და წარსცა იგი ხუჟასტანს ციხესა, რომელსა ეწოდების ხუჟასტან“ (მარტვლობად ნერსე მთავარეპისკოპისისად)⁷¹.

სულხან ორბელიანის წარმოდგენით უჟიკეთი ბაღდადის ქვეყანაა. ამას იმეორებს თავის ლექსიკონში დ. ჩუბინაშვილიც და ქალდეას უმატებს: „უჟიკეთი — ბათდადის ქვეყანა, ქალდეა, მხოვრებნი მესაპოტამიისა,

#323

ქალდეველნი⁷². უთუოდ აქედან გაჩნდა „მოციქულთა საქმის“ ჟ. გარიტის ლათინურ თარგმანში „უჟიკთა“ შესატყვისად Chaldaei (ქალდეველნი)⁷³.

⁶⁷ აქ ბერძნულში არ არის ნათქვამი, თუ ვისი მეფე იყო არფაქსადი.

⁶⁸ ამ შემთხვევაში ქართული ტექსტი რედაქციულად მისდევს იმ ბერძნულს, რომელიც ტიმენდორფისეულ სინურ ბიბლიაშია დაცული (Septuaginta. Edidit A. Rahlfs. Vol. I. Stuttgart 1952).

⁶⁹ ნ. მარს აღნიშნული აქვს, რომ ასურების ჰუჟიკები ზოგჯერ სპარსელებსაც გულისხმობდა, რის გამოდახილი ქართულშიც გვაქვს: დარიოს ხუჟიკი (შატბერდის კრებულში).

⁷⁰ ი. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX-X საუკუნეებში. თბილისი 1944, გვ. 122.

⁷¹ იქვე, გვ. 75, 5-7.

⁷² საუნკე ქართულისა ენისა, ქართულ-რუსული ლექსიკონი. 1887-90.

⁷³ Actes des apôtres, p. 25.

„არშებრ“ გვხვდება კირილე იერუსალიმელის სამარტვილიო საკითხავში, სადაც სათანადო ადგილას ბერძნულ დედანში იკითხება: Γαλαθῆς ὁ Πέτρος καὶ Ἀνδρέας ἢ ἐπ᾽ ὁσίων, ἢ ἐμῶν (PG 33, 987). აქედან ჩანს, რომ „არშებრ“ შეესატყვისება „მიდიურს“ (ზედმიწევნით: „მიდიურად“). მიდიელები (მედიელები) ძველ ქართულში (ისე როგორც ძველ სომხურში) **მარების** სახელით იყვნენ ცნობილნი⁷⁴. ასე რომ აქ მოსალოდნელი იყო: „მარებრ“, რომელიც როგორღაც შერყვნილა და „არშებრ“ ფორმად ქცეულა.

ასო. ნახე წესი.

ასპიროზ. ნახე ღამის მხერვალი.

აღფართება, აღმაფართებელი. ნახე ფართო (სულმცირესთან).

განცოცხლება. ნახე ცოცხალი.

განცხოველება. ნახე ცხოველი.

გოდოლი. ნახე კოშკი.

დუზუნი. ნახე ვიგრი.

ელამიტელნი. ნახე არშებრ.

ერთიერთსა. ნახე სიტყვების მონაცვლეობა.

ეჯი. ნახე სავანე.

ვიგრი. იოანე ნათლისმცემლის თავის კვეთის მეორე საკითხავში, რომელიც იოანე ოქროპირს მიეწერება, იკითხება: „მე უწყი, რამეთუ ასპიტნიცა ნელითა სიტყვთა დაიმწყესებინ და ვეფხნიცა ფუფუნებით დამშვდდიან, ლომნიცა და **ვიგრნიცა**, ხოლო დედაკაცსა ბოროტსა აგინებდე თუ, აღგიბორგდეს; უკუეთუ ექენებოდი, აღზუავნეს“ (214, 14-16). ამ ნაწყვეტის ბერძნულ დედანთან შედარებით (PG LIX, 1862, 487) ირკვევა, რომ „ვიგრი“ არის παράβαλις, ე. ი. ლეოპარდი ანუ ჯიქი.

ვეფხის ტყაოსანმა „ვიგრი“ არ იცის, სამაგიეროდ იქ არის „ჯიქი“, რომელიც ერთხელ გვხვდება და ისიც პროლოგში:

იგია ჩემი სიცოცხლე, უწყალო ვითა **ჯიქია** (19, 3).

სულხან ორბელიანი თავის ლექსიკონში „ვიგრის“ გამო ამბობს: „ქართლის ცხოვრებაში სწერია: „ვახტანგს აქუნდა ფარი ვიგრისაო“. მართლაც, ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრებაში“ ჯუანშერი ამგვარად მოგვითხრობს ვახტანგ მეფისა და ბაყათარ ოვსის შებმის ამბავს: „განაწესნა ვახტანგ სპანი და დაადგინნა განმზადებულად. და აღჯდა ტაიქსა, შეჭურვილსა ჯავშნითა, და აღიღო ფარი მისი **ვიგრის ტყავისა**, რომელსა ვერ ჰკუეთდა მახული“. ბრძოლა რომ შეიქნაო, „ვერა ჰკრა ისარი ორისა ისრისა მეტი ბაყათარ ფარსა ვახტანგისსა და ვერ ჰკუეთა ყოვლად. და კუალად ჰკრა სხუად ისარი

⁷⁴ „სპარსთად და **მართად** და ბაბილოვნელთად“; ნ. მარი, TP III, გვ. LXV.

ცხენსა ვახტანგისსა და გააგდო შიგა. და ვიდრე დაეცემოდა ცხენი ვახტანგისი, მიუტდა ზედა და უხეთქნა კრძალი მკარსა ბაყათარისსა და ჩაჰკუთა ვიდრე გულამდე⁷⁵. იმავე ფარზე საუბარია კიდევ, სადაც აწერილია ვახტანგის შებმა პალეკარპოს ბერძენთან: „და დასცა ლახუარი პალეკარპოს ფარსა ვახტანგისსა, რომელი იყო **ვიგრის ტყავისა**, და განვლო ფარსა ვითარ წყრთა ერთი, რამეთუ იყო სიმსხო ლახურისა ვითარ მკლავი კაცისა“-ო⁷⁶.

მოყვანილი სიტყვებიდან არ ჩანს, თუ რა იგულისხმება ვიგრად. სულხანი ამავე სიტყვას ბასილი დიდის თხზულებიდანაც იმოწმებს: „წმ. ბასილი წერს: ლომი, ვეფხი და ვიგრიო“⁷⁷, თანაც დასძენს: „აწ ვიგრის ტყავს ზღვის თევზის ტყავს უკმობენ და ჯმელთა ცხოველიც არს. მისი ტყავი აგრევე ძვლით მოლურსმილია“.

როგორც ცნობილია, სულხანმა თავისი ლექსიკონი რამდენჯერმე გადაამუშავა. ზემორე მოყვანილი ახსნა უკანასკნელი (მეხუთე) რედაქციიდანაა აღებული (ZA). სულ უძველეს რედაქციაში (E) „ვიგრი“ ზოგადად არის აღნიშნული („ოთხფერჯი“). შემდგომ გადამუშავებულში (D) ახსნა უკვე კონკრეტულია: „ვიგრი რაღაცა მკეცია, ლომსა და ვეფხსა თანა აკსენებს წერილი. აწე რომე ვიგრის ტყავს უწოდე, იგი კორკოდილოს ტყავი არს, რომელსა ქართულებრ ხვითქი ეწოდების“. შემდგომ საფეხურზე (C) სულხან ამავე ახსნას იმეორებს და უმატებს: „კვალად არს ოთხფერჯი ცხოველი, რომელსა სპარსნი **დუზუბანს** უწოდებენ; და თევზიც არს, მსგავსი ტყავ-მოსილობით მათითა“. მეოთხედ გადამუშავებულ რედაქციაში (B) იკითხება: „ვირგი არს, რომლისა ტყავსა ფარად შემზადებენ, რომელსა სპარსნი **ქარგარდანს** უკმობენ. აწე რომელ ვიგრის ტყავს უკმობენ, რომელიმე ზღვუს თევზთა ტყავი არს, რომელიმე ჯმელთა ცხოველთანი“⁷⁸. „დუზუბანი“ არა და, „დუზუნი“ კი (دزونی) შეტანილია სპარსულსა და თურქულ ლექსიკონებში (შტაინგასისა, ბიანკისა) ნილოსის კროკოდილოს მნიშვნელობით. რაც შეეხება „ქარგარდანს“, ეს არის **ქარგადანი** (کرگدن), რომელიც სპარსულად მარტორქას ნიშნავს.

სულხანის ახსნიდან გამოდის, რომ „ვიგრს“ მნიშვნელობა უცვლია. ამიტომ, „ამირან-დარეჯანიანის“ ერთ გვიანდელ (XVIII ს.) დამატებაში რომ საშინელი

⁷⁵ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, I, 1955, გვ. 155, 9-13.

⁷⁶ იქვე, გვ. 175, 13-15.

⁷⁷ სამწუხაროდ, სულხანი ბასილის თხზულების სათაურს არ ასახელებს, რომ კაცმა ადვილად მონახოს სიტყვა და შეამოწმოს მისი მნიშვნელობა.

⁷⁸ მომყავს საიუბილეო გამოცემის მასალებიდან, რომლებიც ილია აბულაძისა და ჩემი რედაქციით მზადდება.

მხეცია აწერილი და მის შესახებ ნათქვამია: „ტყავი ვიგრისა მგზავსი აქვსო“⁷⁹, აქ შეიძლება კროკოდილოს ან მარტორქის ტყავი იგულისხმებოდეს.

#325

ვიგრ-ის პარალელურად თითქო იგრ-იც უნდა იხმარებოდეს, როგორც ეს აქვს ნაჩვენები დ. ჩუბინაშვილს: „იგრი, ნახე ვიგრი“-ო⁸⁰. თუ ნამდვილია, „ვიგრი“ და „იგრი“ ისე მიემართება ერთმანეთს, როგორც „ვიწრო“ და „იწრო“, მაგრამ საეჭვოა: ს. ორბელიანის ერთ გამგრძელებელს „იგრი“ ჯოჯოდ მიაჩნია⁸¹.

სომხურში ჩვეულებრივ სიტყვაა ვაგრ-ი (*վագր*), რომელიც ვეფხვს ნიშნავს (πύρις). ქართ. „ვიგრ“-ი სომხურიდან არის ნასესხებიო, ამბობს ჰ. აქარიანი⁸². მაგრამ, როგორც უკვე აღნიშნა მზია ანდრონიკაშვილმა თავის დისერტაციაში⁸³, ასეთი დასკვნის ნებას არ გვაძლევს ხმოვანთა სხვაობა (სომხ. ვაგრ. ქართ. ვიგრ). ნამდვილად კი ქართ. „ვიგრ“-იც და სომხ. „ვაგრ“-იც — ორივე ირანულიდან მოდის, თვითეული მათგანი უშუალოდ, თავ-თავისი გზით, მაგრამ მნიშვნელობით დასცილებიან ერთმანეთს.

„ვიგრი“ დღევანდლამდეა შემონახული ხევსურულ პოეზიაში „მიგრის“ ფორმით:

როშკის გორელთა ციხეთა ჩაიცივეს მიგრის ტყავიო⁸⁴.

ეს სიტყვა ხევსურებმა ვერ ამიხსნეს. არაფერი აქვს ნათქვამი მის შესახებ თ. რაზიკაშვილსაც, რომელმაც ეს ლექსი ჩაწერა და მე დავბეჭდე. რაღაც მაგარი ტყავი კი უნდა იგულისხმებოდეს, რადგან როშკის გორი ვერ გაუტეხია საძელის გორზე გადმოსულ „თავ-უჩინარ“ ჯარს; ლექსში ნათქვამია:

შიგ ნადგომმ ახალ ვაჟებმა დააყრევით მკვდარიო.

დასასრულ, უნდა შევნიშნოთ, რომ „მაგრი“ ერთ დროს საკუთარ სახელად ყოფილა ხმარებული. „მიგრ“-ის კნინობითი ფორმა იქნება „მიგრა“, ამის კნინობითი კი - „მიგრია“. ეს „მიგრია“ საფუძვლად უნდა ედოს კარგად ცნობილ მიგრიაულების გვარს ფშავში⁸⁵. „მიგრია“ ისეთ ურთიერთობაშია „მიგრ“-თან, როგორც „დათვია“ „დათვ“-თან ან „ეფხია“ „(ვ)ეფხ“-თან. „დათვია“ და „ეფხია“

⁷⁹ „ამირან-დარეჯანიანის“ დამატებანი: ს. ყუბანეიშვილი, ძვ. ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია. II (1949), 123, 9.

⁸⁰ საუნჯე ქართულისა ენისა. ქართ-რუს. ლექსიკონი, 1887-90.

⁸¹ „ჯოჯო ანუ იგრი“ (ნახე ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონის 1928 წლის გამოცემაში „მსევან“-თან).

⁸² ჯ. Աճառեան, հայերէն առնասական բառաւոր, ტ. VI, ერევანი 1932.

⁸³ ირანული წარმოშობის სიტყვები ძველ ქართულ ორიგინალურ ძეგლებში V-VI სს (მანქანაზე გადაბეჭდილი). თბილისი 1946, გვ. 121.

⁸⁴ ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია. I. ხევსურული. 1931, გვ. 5 (#12). [ეს ადგილი მზია ანდრონიკაშვილსაც აქვს დამოწმებული].

⁸⁵ ალექსი ჭინჭარაულის სიტყვით, ხევსურეთში ამბობენ: „მიგრივით გაჭდა“-ო, რაც ნიშნავს: გაბრაზდაო.

კაცის სახელებია: „დათვია“ ხევსურული სახელია, „ეფხია“ კი მე გუდამაყარში გამოიგონია.

ზოგი. ნახე სიტყვების მონაცვლეობა.

ზოგს-რად, ზოგს-რაიმე. სინურ მრავალთავში რამდენჯერმე გვხვდება „ზოგს-რად“ (ან „ზოგს-რადმე“): „არა ზოგს-რად არს მადლი ესე, არამედ სრულ არს ძლიერება“ 186, 29. აქ „ზოგს-რად“ უპირისპირდება „სრულს“ და ნიშნავს ნაწილობრივს. ცოტა ზემოთ იკითხება: „აწ მიიღეთ

#326

ზოგს-რადმე, რომელი იგი მიიღეს მათ“ 186, 12. ეგევე სიტყვა მოიპოვება იოანეს თავიდან ამოღებულ ციტატაში: არა თუ ზოგს-რადმე მისცის ღმერთმან სული“ (199, 12), ოღონდ თვით იოვანეს ტექსტში სათანადო ადგილას (3, 34) სხვა სიტყვა იკითხება: არა **ზომით** მოსცის ღმერთმან სული DE (არა **ზომით** მისცა ღმერთმან სული იგი C, გიორგისეულში: არა **ზომით** მოსცა ღმერთმან სული).

თანა-წარცოდვა. სინურ მრავალთავში გვხვდება „თანა-წარცოდვა“ ასეთ ფრაზაში: „აწ ჩუენცა, ძმანო, ნუმცა თანა-წარვსცოდავთ სულთა ჩუენთა ზიარებისა მისგან სულისა წმიდათაჲსა“ (183, 33). „თანა-წარცოდვა“ აქ მნიშვნელობით იგივეა, რაც „გარე-წარცა“ ასეთი ფრაზიდან: „სულმან სიყუარულმან გარე-წარცადის შიში“ (161, 8 = I იოვ. 4, 18). ამის გამო არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ადიშის ოთხთავის ერთი ადგილი: „გარე-წარმცოდე მე სასუმელი ესე“ (მარკ. 14, 36, რასაც უდრის ჯრუჭ-პარხლის „თანა-წარსლვად სასუმელი ესე ჩემგან“). თუ ყურადღებას მივაქცევთ იმ გარემოებას, რომ ადიშის ოთხთავში „გარე“ გარკვეულ შემთხვევებში „თანა“-ს ფუნქციის მქონეა (შდრ.: უკუეთუ შესაძლებელ არს, რადთა თანა-წარცდეს ჟამი ესე = უკუეთუ ჯერ-არს, რადთამცა გარე-წარცკდა მას ჟამი იგი, მარკ. 14, 35), „გარე-წარმცოდე“ ფორმა, რომელმაც მე დამაქცვა სამი შატბერდული ოთხთავის გამოცემის დროს და გადავასწორე⁸⁶, უნდა აღვადგინოთ, რადგანაც მას მხარს უჭერს სინური მრავალთავის „ნუმცა თანა-წარვსცოდავთ“.

იგრი. ნახე ვიგრი.

კავშირი. ნახე წესი.

კიოსკი. ნახე კოშკი.

კოშკი. ეს სიტყვა კარგად ცნობილია ვეფხის-ტყაოსნიდან; ტარიელი ამბობს:

ნესტან-დარეჯანიო

ზოგჯერ კოშკს ჯდის, ზოგჯერ ბაღჩას ჩამოვიდის, რა დგის ჩრდილი (330, 2).

შევჯე, წავე, ბაღჩას მივე, ვითა სცნობდე ლხინთა ზომით!

⁸⁶ ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, 1945, გვ. 043.

ბაღჩა შევვლე, კოშკი დამხვდა, ასმათ ვნახე ძირსა დგომით (518, 1-2).

ოღონდ ეს სიტყვა ვეფხის-ტყაოსანზე ადრე ყოფილა ხმარებაში სამ საუკუნე-ნახევრით მაინც, როგორც ეს ჩანს სინური ლექციონარიდან, სადაც იგი სინარაითის მამათა მოსრვის ამბავში ოთხჯერ გვხვდება ერთ გვერდზე (გვ. 267, 13, 14, 19, 31). „კოშკი“ აქ არის ეკლესიის მახლობლად აშენებული გოდოლი, რომელშიც მამასახლისის სამყოფია და რომელშიც შეიძლება თავის შეფარება შიშიანობის დროს (267, 14). ამ მნიშვნელობით გიორგი მთაწმიდლის მიერ შედგენილ იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრებაში „გოდოლი“

#327

გვხვდება: „თვთ მის ნეტარისა (მამისა ეფთვემეს) საყოფელი სიმაღლესა იყო, გოდოლსა ზედა მაღალსა“⁸⁷.

„გოდოლი“ სინურ მრავალთავში გვხვდება: გოდოლნი მტკიცენი 121, 37; პირად-პირადითაღა მით მანქანითა ჰბრძოდიან მას, ხოლო გოდოლი იგი მისი მტკიცე დამყარებულივე დგეს 223, 35. მაგრამ „გოდოლთან“ ერთად „კოშკიც“ იხმარება.

როგორც აღნიშნულია დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში⁸⁸, „კოშკი“ ჩვენში სპარსულიდანაა შემოსული უშუალოდ იგივე სიტყვა სპარსულიდან თურქულში გადავიდა და კოშკად იქცა, აქედან კი ევროპაში გადავიდა და ფრანგულში kiosque მოგვცა⁸⁹, რომელიც რუსულში გადმოვიდა киоск-ად და რუსულიდან ჩვენში მეორედ შემოვიდა კიოსკ-ის ფორმით და სხვა მნიშვნელობით.

მანა. ი. ნათლისმცემლის თავის კვეთის პირველ საკითხავში, რომელიც ი. ოქროპირის თხზულებად ითვლება (გვ. 206-212), იკითხება: „დედაკაცი ვინმე იყო ცოდვილი ქალაქსა მას შინა. ვითარცა ესმა იესუმსი მუნ ინაჯით-ჯდომად, მოვიდა იგი სახლსა მას და აქუნდა მანითა ნელსაცხებელი და დაასხა ფერჯთა უფლისათა“ (212, 7). აქ ნახმარი „მანა“ სიტყვის განმარტება მოცემულია ცოტა ქვემოთ: „მოვიდა იესუმსა აღჭურვილად, მოაქუნდა ნელსაცხებელი მანითა, ცრემლი თუალითა, უსულოდთა მით ჭურჭლითა, ნელსაცხებელი“ (211, 36). ორსავე შემთხვევაში სიტყვა მოცემულია მოქმედ. ბრუნვის ფორმით („მანითა“), მისი სახელობითი

⁸⁷ გ. მთაწმინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთვემესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 3), 1946, 58, 7 (გვ. 33).

⁸⁸ ქართულ-რუსულ-ფრანგიული ლექსიკონი. СПб 1840; საუნჯე ქართულისა ენისა. ქართულ-რუსული ლექსიკონი. СПб. 1887-1890.

⁸⁹ ზიანკის თურქულ ლექსიკონში აღნიშნულია, რომ „კოშკი“ ფრანგულია წარმოშობით, ლარუსის მცირე სურათებიანში კი, პირუკუ, ნათქვამია, რომ ფრ. kiosque თურქულიაო. ფრანგ. სიტყვის ფორმა მართლაც თურქულის მეშვეობას გულისხმობს, მაგრამ წარმოშობით სპარსულია.

შეიძლება იყოს ან **მანი**, ან **მანა**, მაგრამ აქ **მანა** იგულისხმება, რომელიც წარმოადგენს ასურულ (სირიულ) სიტყვას (მანა „ჭურჭელი“).

მანძილი. ნახე სავანე.

მარნი. ნახე არშებრ.

მესია. ნახე მშია.

მეშალილება. ნახე შალილი.

მთიები. ნახე ღამის მხერვალი.

მიგრი. ნახე ვიგრი.

მიგრიაული. ნახე მიგრი (ვიგრთან).

მორდარი, მორდალი. ნახე მუჰრაკი.

მურდარი. ნახე მუჰრაკი.

მუჰრაკი. ი. ოქროპირის ერთ თხზულებაში იკითხება: „ამისა შემდგომად [წინაწარმეტყუელი იონა] შევიდოდა ქალაქსა მას შუენიერსა და დიდსა და ქადაგებდა ბრძანებასა მას პატიჟისასა, ვითარცა მუჰრაკითა სამეუფოდთა

#328

მოსასრველსა მას ბრძანებასა, და იტყოდა, ვითარმედ: შემდგომად სამისა დღისა ნინევს დაქცევად არს“ (107, 30-33). აქ ნახმარი „მუჰრაკი“ საშუალ-სპარსული სიტყვაა, რომელიც ნიშნავს საბუთს, დოკუმენტს, რომელსაც ხელს აწერს ან ბეჭედს ასვამს მისი გამცემი, კერძოდ, ეს არის მეფის ბრძანებულება. სიტყვა სომხურშიც იხმარება, მაგრამ იქ **ჰ** თანხმოვანი გადასმულია რაეს შემდეგ: *մութիակ* (მურჰაკ)⁹⁰. ამ სიტყვის ფუძეა **მუჰრ** და იგი ახალ სპარსულში იხმარება „ბეჭდის“ მნიშვნელობით **مهر**. მისგან ნაწარმოებია **مهردار** (მუჰრდარი), რომელიც ქართულში შემოსულია ჰაე-დაკარგულად: მურდარი, მორდარი-ი, ასიმილაციით: მორდალ-ი⁹¹. იგი აღნიშნავდა პირს, რომელსაც სახელმწიფო ბეჭედი ებარა.

მშია, მესია. ქართული საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგიის კავშირს ასურულთან (სირიულთან) ამჟღავნებს **მშია**, რომელიც ქართული ფორმაა, მიღებული ასურ. **მშიჰა**-საგან („ცხებული“, „ქრისტე“). „მშია“ გვხვდება „ჯუარის გამოჩინების“ საკითხავში: „ზაქეოს, მამის მამამან ჩემმან, ამცნო მამასა ჩემსა სიმონს და ჰრქუა, და მამამან ჩემმან მე მამცნო და მრქუა: ეკრძაღე, შვილო ჩემო, რაჟამს ძიებაჲ იყოს ძელისაჲ მის, რომელსა ზედა **მშია** ჯუარს-ეცუა, გამოუჩინე

⁹⁰ H. Hübschmann, Armenische Etymologie, Strassburg 1895, 167.

⁹¹ „დაიჭირეს გივი, აიყვანეს მალა ციხეში, სამი დღე იქ დააპატიმრეს და მერე გაისტუმრეს ხელმწიფესთან, თან გაატანეს კახი ბატონის მორდალი სოლომონ და ყაზახის სულთანი“ (პაპუნა ორბელიანი, საქართველოს ცხოვრება, ჩუბინაშვილის გამოცემა: ქართლის ცხოვრება, II, 1854, გვ. 380).

იგი პირველ ვიდრე გუემად შენდამდე, რამეთუ არღარა ებრაელთა ნაშობნი მეფობდენ, არამედ მიერთგან მათი მეუფებაჲ იყოს, რომელნი ჯუარ-ცუმულსა თაყუანის-სცემდენ“ (239, 36-240, 3). ეს ნაწყვეტი მე ერთხელ უკვე დავიმოწმე, ოღონდ უდაბნოს მრავალთავის მიხედვით⁹², სადაც „ზაქეოს-ის“ ნაცვლად **ზაქე** იკითხება და „სიმონ-ის ნაცვლად — **შიმონ**. სინურ მრავალთავში ეს სახელები ბერძნული ფორმით არის მოცემული (ზაქეოს, სიმონ), მაგრამ მშია მაინც ხელ-უხლებლად არის დატოვებული. ამ 32 წლის წინათ მე შევნიშნავდი: „**შიმონ** და **მშია** (=მშიჰა, მესია) ასურული ფორმებია, რომელთაც სომხეთზე უნდა გამოვევლოს და რომლებიც, უეჭველია, ძველი ლიტერატურული გზების მაჩვენებელია“. ეს შენიშვნა დღესაც ძალაში რჩება, მაგრამ სომხეთზე გამოვლა შეიძლება აუცილებელი არ იყოს.

რაც შეეხება „მესია“-ს, იგი უკვე ოთხთავის ენაში გვხვდება და უეჭველია, რომ ეს არამეული (კერძოდ, ასურული) სიტყვა ბერძნულის გზით არის ჩვენში შემოსული: Εὐρηκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὃ ἐστὶν μεθρημύευσόμενον Χριστὸς ვპოვეთ მესია, რომელ არს თარგმანებით ქრისტე (იოვ. 1, 41), არაბულიდან კი „აბდულ მესია“ მოდის: عبد المسيح (აბდ-ულ-მესიჰი). მაგრამ მასაც ასურულის ა ახლავს ბოლოს, რაც „მესია“-ს გავლენით აიხსნება.

მცირე. ნახე სულმცირე.

მხერვალი. ნახე ღამის მხერვალი.

#329

მცირე, სულმცირე, ფართო. „მძიმის“ საპირისპირო სიტყვად ძველად, ადრინდელ პერიოდში, იხმარებოდა „მცირე“ ან „სულმცირე“. მათეს თავის ორსავე ძველ რედაქციაში იკითხება: „რამეთუ უღელი ჩემი ტკბილ არს და ტვრთი ჩემი **მცირე** არს“ (მთ. 11, 30)⁹³. „მცირის“ ნაცვლად გიორგისეულ რედაქციაში უკვე „სუბუქი“ (სპ. سب) იკითხება: „რამეთუ უღელი ჩემი ტკბილ არს და ტვრთი ჩემი **სუბუქ** არს“⁹⁴. ტბეთის ოთხთავში იკითხება: „ტვრთი ჩემი მცირე არს“, მაგრამ ოპიზის 913 წ. ხელნაწერში „მცირე არს“ გადასწორებული ყოფილა ასე: „სუბუქ არს“⁹⁵. სინურ ლექციონარში კი იმავე მნიშვნელობით „სულმცირე“ იხმარება: იოვანწესსა მას ნათლის-ცემასა შთავიდოდა კაცი ტვრთოსანი ცოდვითა და აღმოვიდოდა სულმცირე 78, 1-11; სულმცირემან ღრუბელმან 40, 20; ღრუბელთა ზედა სულმცირეთა მჯდომარე 36, 38-37, 1. „სულმცირე“ კომპოზიტია და

⁹² ხანმეტი მრავალთავი: ტუმ, VII (1927), გვ. 107.

⁹³ ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით. გამოსცა ა. შანიძემ. 1945.

⁹⁴ ახალი აღთქმა. 1912.

⁹⁵ „По скобленному из другого чтения, от которого разбирается буква о“: Четвероевангелие в древнегрузинском переводе. Издал В. Бенешевич, СПб 1909. [თ შეიძლება ფართო-ს ნაშთი იყოს].

იმგვარადვეა შედგენილი, როგორც სომხ. *փոքրոցի զի լուս իմ քաղցը է և բռն իմ փոքրոցի*, მათ. 11, 30).

როგორც ჩანს, მჩატის ანუ მსუბუქის მნიშვნელობით „ფართო“-ც იხმარებოდა და აქედან **აღფართება** — შემსუბუქება. სევერიანე გაბალონელის თხზულებაში („შესხმისათვის ყრმათადას“) იკითხება: აწ იპოვე შენ, კიცო (=კიცუო), ქრისტჳსა და შეიწურე (=შეიჭურე?) ზედა-მჯდომელი იგი არა თუ **დამამძიმებელი**, არამედ **აღმაფართებელი**. და ვიდრემდის ჩუენ ქრისტჳ არა ვიტჯრთით, ყოვლითა ცოდვითა ტჯრთ მძიმე ვიყვნით. ხოლო, ოდეს ქრისტჳ ვიტჯრთით, ყოვლისაგან თავისუფალ ვიქმნით, ვითარცა თვთ იტყვს, ვითარმედ⁹⁶: აღიღეთ უღელი ჩემი თქუენ ზედა და ისწავეთ ჩემგან, რამეთუ მშჯდ ვარ და მდაბალ გულითა, რამეთუ უღელი ჩემი ცხებულ და ტჯრთი ჩემი **ფართო**“ (134, 20-26). აქედან ჩანს, რომ **ფართო** — მჩატე, მსუბუქი; **აღმაფართებელი** — შემამსუბუქებელი.

პალავანდი. ს. ორბელიანს **პალავანდი** დუშაყად აქვს ახსნილი, ხოლო „შეჰპალავანდა — დუშაყით შეკრა“. თვით დუშაყის შესახებ კი იგი ამბობს: „სხუათა ენაა, ქართულად პალავანდი ჰქვიანო“. სულხანზე დაყრდნობით დ. ჩუბინაშვილი განმარტავს: **პალავანდი** — ცხენთ ფეხთ სახლათი თასმა, დუშაყი, *ремень*“. სულხანი წყაროს არ უჩვენებს, მაგრამ მგონია, რომ მან „შეჰპალავანდა“ ამოიღო ი. ოქროპირის თხზულებიდან, რომელიც იოანე ნათლისმცემლის თავის კვეთის ხსენების დღის საკითხავად არის განკუთვნილი (ამ წიგნში 206-212)⁹⁷. აქ იკითხება: „იხილე უფლისა

#330

მოდღურებაჲ: ნუ ჰფუცავ ყოვლადვე; რადთა არა ფიცსა ზედა შეჰპალავანდო თავი თვისი“ (210, 13-14). „პალავანდი“ საშუალ-სპარსული სიტყვაა (პალავანდა „ფეხის ბორკილი“⁹⁸), რომელმაც სომხურში „პარავანდ“-ი მოგვცა (*պարավանդ* „ხელის ან ფეხის ბორკილი“ აჭარიანით)⁹⁹ და ახალ სპარსულში — ფაბანდ-ი ან ფაბანდ-ი (*فابند* „ფეხის ბორკილი“; „დაბორკილი“).

ეს ახალ სპარსულში „ფაბანდი“ მეორედ შემოსულა ჩვენში (არ ვიცი, რა გზით) და რაჭაში იხმარება **ფარმანდ**-ის ფორმით, როგორც ეს ჩანს ვ. ბერიძის „სიტყვის კონიდან“. სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობა ყოფილა „ცხენთ საბორკავი, პალავანდი, დუშაყი“¹⁰⁰. ჩემი რაჭაში ყოფნისას 1916 წ. ვ. ბერიძის წიგნის ჩემს ცალში „ფარმანდ“-ის ახსნასთან მიმიწერია ფანქრით: „ღვედისა“.

⁹⁶ მოსდევს ციტატა მათედან: 11, 29-30.

⁹⁷ სულხანმა იგი უთუოდ სხვა ხელნაწერიდან მოიყვანა.

⁹⁸ H. Hübschmann, Arm. Grammatik. I Theil. Arm. Etymologie, 1895-97 p. 227.

⁹⁹ Հ. Աճառեան, հայերէն առմաստական բարբարան, Թ. V. 1931, გვ. 967.

¹⁰⁰ ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა (МЯЯ. VI). СПб 1912.

სავანე. სინა-რაითის მამათა მოსრვის ამბავში იკითხება: „და შორის რაითსა და შორის მთასა სინასა არს ორის დღის **სავანე**, პირსა ზღვსა მეწამულისასა“ (268, 37). გული მიმწევდა, გამესწორებინა და „სავანის“ ნაცვლად „სავალი“ დამეხეჭა, მით უმეტეს, რომ, როგორც კ. კეკელიძის გამოცემიდან ჩანს (კიმენი, I, 31, 11), ათონის მრავალთავში სათანადო ადგილას **სავალი** ყოფილა („ორის დღის სავალი“), მაგრამ დავეჭვდი: არის კი საჭირო, რომ გასწორდეს? მართალია, „სავალი“-ც იკითხება ძეგლის სხვა ადგილას: „და ვითარ მოვიდეს დღისა სავალსა (98, 6), მაგრამ „სავანე“ ნიშნავს ჩამოსახდომ ადგილსაც (დიდ საქარავნო გზაზე), სადაც დაივანებენ, ე.ი. ღამის გასათევ სახლს, სასტუმროს. ამ მნიშვნელობით იკითხება ეს სიტყვა ლუკას სახარებაში: და შვა ძჳ იგი პირმშოდ და შეხჳ იგი სახუვეელითა და მიიწვინა იგი ზაგასა, რამეთუ არა იყო მათა ადგილ სავანესა მას“ (ლუკ. 2, 7)¹⁰¹. სათანადო ადგილას ბერძნულში იკითხება: *διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι*, სომხურში კი: *qhi nq qoyr tngas xhaxatsin* (ვარიანტი: *xhaxatsin*).

ეს სახელი („სავანე“) უნდა ჰრქმეოდა ძველად არა მარტო სასტუმროს, არამედ საზოგადოდ დასასვენებელ ადგილს, სადგომ სახლს, სადგურს, ქარვასლას დიდ საქარავნო გზაზე, რასაც არაბულად „მანზილი“ (مَنْزِل) ჰქვია, რომელიც ქართულში „მანძილ“-ის სახით შემოვიდა და რომელიც თავდაპირველად ჩამოსახდომ ადგილს, სადგურს აღნიშნავდა, შემდეგ მანძილს სადგურიდან სადგურამდის და უკანასკნელ — მანძილს საზოგადოდ, ე. ი. დისტანციას ორ პუნქტს შორის.

#331

ვეფხისტყაოსანში მანძილის მნიშვნელობით „ეჯი“ (სომხ.էջ) იხმარება:

ადრე დავბრუნდით, ვიარეთ არ **ეჯი** გზისა შორისა (477, 3).

„სავანის“ ერთი მნიშვნელობა თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო სადგური დიდ შარაგზაზე, სადაც მოგზაურნი დაივანებდნენ, აქედან შემდეგ დისტანცია სადგურებს შორის, და, უკანასკნელ, საზოგადოდ მანძილი. ამიტომ ჩვენი ძეგლის „ორის დღის სავანე“, თუ იგი შეცდომით არ არის, იგივე უნდა იყოს, რაც „ორი დღის გზა, ორი დღის მანძილი“.

ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ მოვიგონოთ, რომ **სავანე** სოფელს ჰქვია, რომელიც მდებარეობს საჩხერის რაიონში (არგვეთის სასოფლო საბჭოში), ხოლო **სავანისუბანი** სოფელია ხაშურის რაიონში (ტეზრის სასოფლო საბჭოში). მგონია, რომ ამ სოფლების სახელები იქიდან წარმოდგა, რომ იქ ძველად გადიოდა დიდი შარაგზა და იყო სავანე, სადაც შეიძლებოდა ჩამოხდომა და დავანება, დასადგურება.

¹⁰¹ ეს ადგილი სინურ მრავალთავშიც არის დამოწმებული (15, 26; 37, 17). „სავანე“ სამაყოფი ადგილის მნიშვნელობით თვით ამ ძეგლშია ნახმარი: მივიდა სავანესა მას პავლჳსს — 250, 15.

სიცოცხლე. ნახე ცოცხალი.

სმნიერი. სულხან ორბელიანს **სმნიერი** „სამ წლისად“ აქვს ახსნილი და იმოწმებს ადგილს მეფეთა წიგნიდან (I, 1, 24), სადაც ბაქარის გამოცემაში (1742/3) და თბილისურში (1884) „სამ-წლოვანი“ იკითხება („ზუარაკითა სამ წლოვანითა“). სულხანს ხელთ სხვა რედაქციის ტექსტი ჰქონებია და იქიდან ამოუღია **სმნიერი**, რომელიც ოშკის ხელნაწერებშიც იკითხება: „და შემდგომად მისა აღვიდა იგი სელომდ და თანა-წარიბა მან ზუარაკი ერთი სმნიერი“. სამაგიეროდ იმავე ოშკური ბიბლიის პირველ წიგნში სათანადო სიტყვაა „სამ წლისად“: „და ჰრქუა მას ღმერთმან: მომგუარე მე დიაკეული სამ წლისად და თხად სამ წლისად და ვერძი სამ წლისად და გურიტი და ტრედი“ (დაბ. 15, 9). სწორედ ეს ადგილია დამოწმებული სინურ მრავალთავში, მაგრამ აქ „სამ წლისას“ ნაცვლად **სმნიერი** იკითხება: „ამისთვს ამცნო გურიტისად უფალმან აბრაჰამსა, ვითარმედ: მოიყვანო შენ ჩემდა დიაკეული ერთი სმნიერი და ვერძი ერთი სმნიერი და ვაცი სმნიერი და გურიტი და ტრედი“ (226, 23-26). ამ სიტყვაში საყურადღებოა ხმოვნის ამოღება **სამ**-იდან და **ნიერ** სუფიქსი, რომელიც „ბედნიერ“-შიც გვაქვს. **სმნიერი** — სამის მქონები, სამიანი (იგულისხმება ხნოვანება, წლებით განსაზღვრული).

სტუქო. ნახე წესი.

სულმცირე. ნახე მცირე.

ტაბასტაკი. სინურ ლექციონარში იკითხება: იოანე ნათლისმცემელიო „ტაბასტაკ-დაგებულთა მათ და სამეუფოდსა ტაბლასა ზედა მსხდომარეთა დაადგა ზე და მბრძანებელსა ეგრე ეტყვის: არა ჯერ-არს“ (208, 6-8). „ტაბასტაკი“ სპარსულია და ხალიჩას ჰქვია. თავისი აკ-ით იგი საშუალ-სპარსულობას ამჟღავნებს, ახალ სპარსულში იგი „ტაბასტა“-დ იქცა (تبسته) a fringed carpet, „ფოჩებიანი ხალიჩა“, შტაინგასით). იმავე მნიშვნელობით სიტყვა ძველ სომხურშიც იხმარება, მაგრამ პარით (*տապաստակ* ტაპასტაკ).

ურთიერთას. ნახე სიტყვების მონაცვლეობა.

უჟიკ-ი. ნახე არშებრ.

#332

ფართო. ნახე მცირე.

ფარმანდი. ნახე პალავანდი.

ქარგადანი. ნახე ვიგრი.

ღამის მხერვალი, მთიები. როგორც ცნობილია, ვენერა (ასპიროზი, აფროდიტე) ყველაზებრწყინვალე მნათობია ცთომილებსა და ვარსკვლავებს შორის. იმის მიხედვით, თუ რა მდგომარეობაშია ეს ცთომილი ორბიტზე

დედამიწისა და მზის მიმართ, იგი ან დასავლეთით კაშკაშებს, საღამოს, მზის ჩასვლის შემდეგ, ან აღმოსავლეთით, გათენების წინ, მზის ამოსვლამდე. ამიტომ იგი ორ სხვადასხვა ვარსკვლავად მიაჩნდათ ძველად და სახელიც ორი ჰქონდა, რომელთაგანაც ერთია ბერძნული **ასპიროზ** (ἄσπερις) მეორე — ქართული **მთიები**. უკანასკნელის შესახებ ს. ორბელიანი ამბობს: „**მთიები**. ესე არს აფროდიტი, რომელ არს ცისკრის ვარსკვლავი“. მაგრამ ბერძნული „ასპიროზის“ ნაცვლად წინათ სხვა ქართული სახელი ყოფილა, რომელიც ცნობილი ხდება იოანე ოქროპირის „სატფურების“ საკითხავიდან, სადაც მოციქულები ვარსკვლავებთანაა შედარებული. აქ იკითხება: „ვარსკვლავთაჲ რომელიმე **ლამის მხერვალ** არს, რომელიმე — მთიები, ხოლო მოციქულთაგანი არავინ ლამის მხერვალ არს, არამედ ყოველნივე ვითარცა მთიებნი ბრწყინვალე არიან“. ეს გადმოგვცემს შემდეგ ადგილს ბერძ. ტექსტისას: Ἐν τοῖς ἀστέροις ὁ μὲν ἔστιν ἄσπερις, ὁ δὲ φωσφόρις, ἐν δὲ τοῖς ἀπιοστῆσιν ἄσπερις οὐδὲν, ἀλλὰ φωσφόρι πάντες. „მთიების“ ეტიმოლოგია სწორად მოჰყავს ს. ორბელიანს: „**მთიები** ითქმის განმანათლებლად (+გინა მთენებელად B)“. მართლაც, „მთიები“ წარმოდგება თევა-საგან და ასე დაიშლება: მ-თი(ვ)-ებ-ი → მთიები, რომელიც ათი(ვ)ებს, ანუ ათევს, ე.ი. ათენებს (შდრ. ღამე გავათიე, გაათია).

რაც შეეხება „ლამის მხერვალს“, რომელიც ბერძნ. ἄσπερις-ს უდრის, მისი მეორე ნაწილი („მხერვალი“) წარმომდგარია „ხერვა“ ზმნისაგან და ისეა ნაწარმოები, როგორც მკერვალი, მხატვარი, მღებარი, მწერალი და სხვ., მაგრამ რას ნიშნავს „ხერვა“, არ ვიცით, რადგანაც ასეთი ზმნა სხვა წყაროებიდან ჯერჯერობით არა ჩანს.

შალილ-ი. ამ სახით სიტყვა არ გვხვდება ძველში, მაგრამ გვხვდება მისგან ნაწარმოები **დაშალილნეს** და **მეშალილება**. ერთგან იკითხება: „არა არიან დღეს მკეცნი მძვნვარენი, რომელთამცა მძორებრ **დაშალილნეს** კორცნი ჩუენნი უფლისა ჩუენისათჳს, რადთამცა უძლეთ მას და გვრგვნოსან ვიქმნენით“ (261, 18-21). სხვაგან იკითხება: „და ღათუ [ლომნი] განძვნებულ იყვნეს კლვად მისა (იგულისხმება: დანიელისა) **მეშალილებისა** მისგან ბუნებისა დამზადებულსა მას ზედა კორცსა და ღათუ ბუნებაჲ იგი მკეცთაჲ აწუევდა, შეიშინეს და ვერ იკადრეს შეხებად კორცთა“ (108, 17-19). „შალილი“ — ეს არის სომხ. շալիլ, რომელიც გვხვდება, სხვათა შორის, გამოსლვათა წიგნის 21-ე თავში. აქ ოშკურ ბიბლიაში ქართულად იკითხება: „უკუეთუ ვინმე მოაღოს ჯურღმულსა ანუ აღმოჰკუეთდეს ჯურღმულსა და არა დაარქუას მას და შთავარდეს მას ზროხაჲ ანუ ვირი, უფალმან მის ჯურღმულისამან“.

მისცეს ვეცხლი უფალსა მათსა, ხოლო მკუდარი იგი მისი იყოს“ (21, 23-34)¹⁰². აქ მოყვანილი სიტყვები „მკუდარი იგი მისი იყოს“ სომხურში აგრეთა გადმოცემული: *և չափիւն նորա լիցի* („და შალილი იგი მისი იყოს“). **შალილი** — მკუდარი ცხოველი, მძორი, ხორცი; **მეშალილე** — ხორცის მჭამელი, მძორის მჭამელი; **მეშალილება** — ხორცის მჭამლობა, მემძორეობა; „მძორებრ **დაშალილნეს** კორცნი ჩუენნი“ — მძორსავით შეჭამონ ჩვენი ხორცი.

შარავანდი, შარავანდედი. როგორც ნ. მარმა აღნიშნა, **შარავანდი** სპარსულია და მეფის გვირგვინს ნიშნავს. აქედან არის **შარავანდედი** — გვირგვინოსანი, მეფე¹⁰³. ჩვენს ძეგლში „შარავანდ“-იც იხმარება და „გვრგვნი“-იც. მაგრამ მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ „გვრგვნი“ ყოველგვარ გვირგვინზე ითქმის (მაგ., ასპარეზზე გამარჯვებულს ძლევის გვირგვინით აჯილდოებენ: „გვრგვნის მომცემელი იგი მძლეთა“ 186, 25), „შარავანდი“ კი უმეტესად მეფის გვირგვინზე ითქმის: მეფე იგი მათი, რომელსა შარავანდნი თავსა ედგნეს 108, 2; მეფენი, რომელთა ედგნეს შარავანდნი თვსნი აღუმაღლებიან 224, 27 (შდრ. 155, 20).

„შარავანდედი“ გვირგვინოსანს, მეფეს ნიშნავს თამარ მეფის ისტორიის სათაურში: „ისტორიანი და აზმანი **შარავანდედთანი**“, მაგრამ ამ სიტყვამ ახალ ქართულში ბრწყინვალეობის, ბავშვის მნიშვნელობა მიიღო. ამ ახალი მნიშვნელობით „შარავანდედი“ უკვე ეფრემ მცირის ერთ ნაშრომში გვხვდება: „ხოლო თანამონადირენი იგი მისნი ჩუჭულებისაებრსა მას ხედვიდეს **შარავანდედსა მზისასა** და იგი ოდენ მხოლოდ დაშთომილ იყო შეკრულად საკრველთა ვერმხედველობისადათა“¹⁰⁴.

ცოცხალი. ნახე ცხოველი.

ცხებული. „ფართო“-სთვის მოყვანილ ციტატაში მათედან (11, 29-30)¹⁰⁵ სხვაც არის საყურადღებო: აქ იკითხება: „უღელი ჩემი **ცხებულ**“, რაც იმით აიხსნება, რომ აურევიათ ერთმანეთში ბერძ. *χρῖστος* („საამური“, „ტკბილი“) და *χρῖστος* („ცხებული“). ბერძნული ტექსტის სათანადო ადგილას იკითხება *Ὁ γὰρ ζῡς μὴν χρῖστος ἐστίν*. ეტა (η) წაუკითხავთ ი-დ (ქრისტოს ან ხრისტოს) და სიტყვა „ცხებულად“ უთარგმნიათ.

ცხოველი, ცოცხალი. ძველის-ძველად „ცხოველი“ აღნიშნავდა ცოცხალს და მისი საპირისპირო სიტყვა იყო „მკუდარი“ (მრავლ. რიცხვში „მკუდარნი“ ან ზოგჯერ „მომწყუდარნი“), ხოლო **განცხოველება** გაცოცხლებას ნიშნავდა.

¹⁰² წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი. ტ. I, ნაკვ. 1. გამოსცა ა. შანიძემ. 1947.

¹⁰³ TP III, სტ. LXX-LXXI. მზია ანდრონიკაშვილი ერთს მის ჯერ დაუბეწდავ წერილში „შარავანდის“ მეორე ნაწილს სხვანაირად ხსნის, ვიდრე ნ. მარი.

¹⁰⁴ ეფრემ მცირე, უწყებად მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა. თ. ბრეგაძის გამოცემა. 1959, გვ. 7 (ეს უდრის ბერძნულის ტექსტს: *καὶ οἱ μὲν συσθρεῖοντες τῆς ἀκτῖνος συνήθως ἀπὸ πλάνου* და სხვ.).

¹⁰⁵ ნახე ზემოთ (გვ. 329) ფართო (მცირესთან).

ეს ძველი მნიშვნელობა სიტყვისა კარგად ჩანს სინურ მრავალთავშიც: განრჩად ცხოველთა და მკუდართა 51, 24; შენ სამ დღისა მკურადი და უკუნისამდე

#334

ცხოველი 174, 33-34; რაფთა ცოდვითა მომკუდარი იგი კაცი კუალაც განაცხოველოს 17, 34; მომწყუდართა განაცხოველებს 11, 37; (ქრისტე) შთაჲდა ჯოჯოხეთა... და განცხოველდა და აღდგა 154, 27.

იმავე ძველის ძველ ენაში **ცოცხალი** აღნიშნავდა ტანმრთელს, ჯანმრთელს, **სიცოცხლე** — ჯანმრთელობას, ხოლო **განცოცხლება** — მორჩენას. „ცოცხლის“ საპირისპირო სიტყვა იყო „სნეული“. ამის მაგალითები სინურ მრავალთავშიც მოიპოვება: (პეტრე) მასვე ღამესა დაეცა და აღმართა, იწყლა და დასნეულდა და მერმე განიკურნა და განცოცხლდა 103, 13-14 (ე.ი. მერმე მორჩა და ტანმრთელი შეიქნაო); სნეულისა სიცოცხლისათჳს ევედრების 122, 21 (ავადმყოფის ჯანმრთელობისთვის ევედრება); [მოციქულებს მკურნალი იმიტომ ეწოდებაო], რამეთუ წყლულებანი ჩუენნი განკურნნეს და ნაგუემნი ჩვენნი განაცოცხლნეს 218, 18-19. ეს იყო ძველი მნიშვნელობა „ცოცხლისა“ და მისგან ნაწარმოები სიტყვებისა.

შემდეგში „ცოცხალმა“ მნიშვნელობა იცვალა და მიიღო ის მნიშვნელობა, რომელიც დღესაც აქვს, ე. ი. დაუპირისპირდა „მკუდარს“.

პავლე მოციქულის წამებაში მოთხრობილია, რომ ნერონ კეისრის პირის მწდე ახალგაზრდა პატროკლე დაინტერესდა პავლეს ქადაგებით და წავიდა მის მოსასმენადო, მაგრამ ხალხის სიმრავლის გამო ვერ შევიდა პავლეს სადგომში და ავიდა სამ-სართულიან სახლში, გადმოჰდა სარკმელზე და იქიდან უსმენდა, მაგრამ ძილი მოეკიდა, გადმოვარდა და მოკვდაო. ეს ამბავი აცნობეს კეისარს, რომელიც შეწუხდა, მაგრამ რაღას გააწყობდა, პატროკლეს ადგილას სხვა კაცის დაყენება ბრძანაო. ამასობაში მკვდარი პატროკლე მიუტანეს პავლეს, რომელმაც იგი ლოცვით გააცოცხლაო. გააცოცხლებული პატროკლე კეისართან გაგზავნესო და მოახსენესო: „პატროკლე **ცოცხალ** არს და დგას იგი ბჭეთა გარე“. როცა შეიყვანეს კეისართან, მან ჰკითხა: „პატროკლე, ცოცხალ ხარა“? ხოლო მან ჰქუა: ცოცხალ ვარ, უფალო კეისარ. კეისარმან ჰრქუა მას: და ვინ არს, რომელმან განგაცოცხლა შენ“? (250-251). ამ ადგილიდან ჩანს, რომ „ცოცხალს“ და „განცოცხლებას“ იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც დღევანდელ ქართულში.

შემდგომი თხრობიდან ვტყობილობთ, რომ ნერონმა განაჩინა პავლეს თავის მოკვეთა და, როცა მიჰგვარეს მას პავლე, მან კეისარს უთხრა: „კეისარ, არა მცირედ ჟამ **ცხოველ** ვარ მე ჩემისა მეუფისა და, ოდეს თავი მომკუეთო, მე აღვდგე და გამოგეცხადო შენ, რაფთა სცნა, რამეთუ **არა მოგვუედ**, არამედ **ცხოველ** ვარ მე უფლისა ჩემისა მიერ იესუ ქრისტჳსა“ (252, 9-11).

აქედან ჩანს, რომ ერთსა და იმავე მოთხრობაში ერთისა და იმავე ცნების გადმოსაცემად (живой) ძველი ტერმინიც არის ნახმარი („ცხოველი“) და ახალიც („ცოცხალი“).

შეიძლება ითქვას, რომ IX საუკუნის მეორე ნახევარში „ცოცხალი“ ახალი მნიშვნელობით იხმარებოდა არა მარტო სასაუბრო ენაში, არამედ სალიტერატუროშიც, როგორც ეს ჩანს მაკარი ლეთეთელის ანდერძიდან, სადაც „ცოცხალს“ „მიცვალებული“ უდგას პირისპირ: მაკარი ამბობს:

#335

„რომელნი აღმოიკითხვიდეთ წმიდათა ამათ სიტყუათა ამათ მიერ, ჩვენ პირველ მოვსენებულნი ესე **ცოცხალნი** და **მიცვალებულნი** მოგვკსენენით ღმრთისათჳს წმიდათა ლოცვათა თქუენთა შინა“ (280, 17-18), და რა გასაკვირველია, რომ ერთი საუკუნის შემდეგ იოვანე-ზოსიმესთვის, რომელმაც მესამედ შემოსა სინური მრავალთავი, „მიცვალებულის“ საპირისპირო ცნება „ცოცხალი“ ყოფილიყო: „გვედიეთ წმიდასა ლოცვასა თქუენსა მე, ფრიად ცოდვილი იოვანე, და მიქაელ და მიქაელ და მშობელნი და ძმანი ჩუენნი და ყოველნივე ჩუენეულნი, **ცოცხალნი** და **მიცვალებულნი**, სულიერნი და ჯორციელნი“ (282, 9-11).

თუ როგორ ცვლის „ცხოველს“ „ცოცხალი“, ეს კარგად ჩანს ფსალმუნის ერთი ადგილიდან (ფს. 54, 16), რომელიც სხვადასხვანაირად იკითხება ძველ ხელნაწერებში: **℣** რედაქციის ტექსტი (A 38 ხელნაწერისა) ასეთია: „მოვედინ სიკუდილი მათ ზედა და **ცხოველნი** შთაჲდენ იგინი ჯოჯოხეთად“. **℣** რედაქციის ძველ ხელნაწერებში (რომლებიც აღნიშნულია BCDE ლიტერებით) იგივე სიტყვა მეორდება, თუმცა კი სხვა ფორმით: „და **ცხოველი** შთაჲდენ იგინი ჯოჯოხეთა“, ხოლო **℣** რედაქციაში (ე. ი. გიორგისეულში) ფორმა იგივეა, რაც **℣** რედაქციაში, მაგრამ სიტყვა - სხვა: „და **ცოცხლი** შთაჲდენ იგინი ჯოჯოდეთა“¹⁰⁶.

წარცოდვა. ნახე თანა-წარცოდვა.

წესი. ეს სიტყვა სომხურშიც იხმარება (**ძէս** წეს), მაგრამ იქ იგი ქართულიდან ნასესხებად ითვლება¹⁰⁷. მას სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს, რომელთაგან ერთი თითქმის უცნობი იყო და სინური მრავალთავიდან ხდება ცნობილი. აქ წყლის შესახებ იკითხება: „უკუეთი ვისმე სწადის კითხვად, ვითარმედ რადსა წყლისაგან და არა სხვსაგან **წესისა** მოეცემის მაღლი იგი, საღმრთონი წიგნნი აიხუენ და ჰპოო, ვითარმედ დიდ და მთავარ არს წყალი და **ოთხთა** საჩინოთა მათ **წესთა** უმჯობეს“ (85, 9-12). სათანადო ბერძნულ ტექსტში იკითხება: Εἰ δὲ τίς πῖναι γυνῆται διὰ τί δι' ἡδονῆς, καὶ μὴ δι' ἐξέριου τῶν στοιχείων ἢ χάρις

¹⁰⁶ მომყავს მზექალა შანიძის მიერ დასაბუქდად მომზადებული ტექსტის მიხედვით.

¹⁰⁷ ჰრ. აჭარიანი, სომხური ენის ეტიმოლ. ლექსიკონი, III (სომხ.).

δίδεται, τὰς θείας γραφὰς ἀναλαβὼν εὐρίσκει. Μέγα γάρ τι τὸ ᾤδωρ, καὶ τὸν τεσσάρων τοῦ κόσμου στοιχείων τὸν φαινομένων τὸ κάλλιστον (PG 33, pp. 432-433). მაშასადამე, აქ „წესს“ იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც შემდეგში იოანე პეტრიწის „ასოს“ მის ნათარგმნ ნემესიოსის წიგნში: „არიან უკუჭ ასონი ოთხ: ქუჭყანად, წყალი, აირი, ცეცხლი“¹⁰⁸. მაგრამ, როგორც აღნიშნავს მენესიოსის წიგნის გამომცემელი ს. გორგაძე, ი. პეტრიწი შემდეგში სხვა ტერმინზე გადავიდა: იმავე მნიშვნელობით „კავშირს“ ხმარობდა¹⁰⁹. მაგალითად, იგი ერთგან ამბობს: სტუქიოდ ეწოდების

#336

კავშირსა... ოთხთა ამათ ვიტყვ: ცეცხლსა, აირსა, წყალსა და ქუეყანასა“.¹¹⁰ სწორედ ეს უკანასკნელი ტერმინი დამკვიდრდა ქართულ ფილოსოფიაში. რაც ჩანს ვეფხისტყაოსნიდანაც, სადაც იკითხება:

დამშლიან¹¹¹ ჩემნი კავშირნი, შევჰრთვივარ სულთა სირასა (884, 4).

„კავშირნი“ აქ სტიქიებია ანუ ელემენტები, რომლებიც სახელდებით ჩამოთვლილია ნესტან-დარეჯანის წერილში:

ღმერთსა შემვედრე, ნუთუ კვლა დამხსნან სოფლისა შრომასა,
ცეცხლსა, წყალსა და მიწასა, ჰაერთა თანა ძრომასა¹¹²

(1304, 1-2).

ს. ორბელიანმა „ასო“-ც იცის და „კავშირი“-ც; იგი „ასოს“ კავშირად განმარტავს და „კავშირს“ - ასოდ: „ასო ელადელთა ჯმითა ჰრქვიან კავშირთა. ამისთვის ფილასოფოსთა მიერ ასონი სახელ-ედებიან: ცეცხლსა, აირსა, წყალსა და ქუეყანასა“. „კავშირი — ოთხი იგი ასონი: მიწა, წყალი, აირი და ცეცხლი არიან, ვინაითგან ამათ მიერ არს ყოველთა სხეულთა შემტკიცება“. ამას გარდა, მან ბერძნული სიტყვა „სტიქია“-ც იცის „სტუქო“-ს ფორმით: „სტუქო. ესე არს ოთხთა კავშირთა ანაქსენი“ და სხვ., მაგრამ მან არ იცის „წესი“ კავშირის მნიშვნელობით. ეს სიტყვა მის ლექსიკონში რომელიდაც მისი საქმის გამგრძელებელს ჩაუმატებია წყაროს დაუსახელებლად: „წესნი ოთხნი ნივთნი“. ამას მოსდევს კავებში რედაქციის ახსნა სულხანის სიტყვებით [=კავშირი, ოთხნი იგი ასონი: მიწა, წყალი,

¹⁰⁸ ნემესიოს ემესელი. ბუნებისათვის კაცისა ბერძნულითგან გადმოღებული იოვანე პეტრიწის მიერ. გამოსცა ს. გორგაძემ. 1914.

ეს მნიშვნელობა „ასო“ სიტყვისა უკავშირდება სომხ. տասն („ასო“) სიტყვის მნიშვნელობას: տասն, տարի (ძრ.տարի „ასონი“, „სტიქიები“).

¹⁰⁹ იქვე, გვ. 179.

¹¹⁰ იოანე პეტრიწის შრომები. ტ. II. ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. 1937, გვ. 5.

¹¹¹ დამშლიან - დამშლია.

¹¹² ეს ოთხი ელემენტი გამოსაცნობი კითხვაა „ქალვაჟიანში“. „ქალმა ჰკითხა ვაჟს: ვინ არის მამა შენი? ვაჟმა მიუგო: ჰაერი და ცეცხლიო. ქალმა ჰკითხა: ვინ არის დედა შენი? ვაჟმა მიუგო: მიწა და წყალიო („ქალვაჟიანი“, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, 1887).

აირი და ცეცხლი¹¹³. რამდენადაც ვიცი, სხვა ლექსიკონებში ეს სიტყვა ამ მნიშვნელობით არ არის შეტანილი.

წინამსრბოლი. იოანე ნათლისმცემლის წოდებად ქართულ თეოლოგიურ ლიტერატურაში ბერძნ. πρίνδριμის შესატყვისად საბოლოოდ დამკვიდრდა „წინამორბედი“, რომელიც სინურ მრავალთავშიც გვხვდება (მაგ., 25, 23), მაგრამ მასთან ერთად „წინამსრბოლიც“ იხმარება (28, 1; 29, 1; 29, 31), რომელიც იმავე ზმნის ფუძისაგანაა ნაწარმოები, რომლისაგანაც „წინამორბედი“.

წუნ: მწუნს. ამჟამად მოგვეპოვება წყვილ-წყვილი ზმნები, რომელთაგანაც ერთი გარდამავალია და მეორე — გარდაუვალი: ვიძინებ — მიძინავს, ვიძულებ — მიძულს, ვიწონებ — მომწონს და მისთ., მაგრამ გვაქვს გარდამავალი **ვიწუნებ** და არ გვაქვს მისი ცალი, რომელიც გარდაუვალი უნდა იყოს.

#337

ძველად კი გვექონია და შემდეგ დაგვკარგია. სინურ მრავალთავში იკითხება: „ნუმცა **გუწუნს** ჩუენ სიმცირჳ ესე კრებულისაჲ“ 77, 16. ეს ნიშნავს, რომ ყოფილა გარდაუვალი ზმნა: მწუნს („ვიწუნებ“, „არ მომწონს“), გწუნს, სწუნს, გუწუნს (=გვწუნს).

ხუჟიკი. ნ. არშებრ.

ჰუჟიკი. ნ. არშებრ.

სიტყვების მონაცვლეობა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (გვ. 320), ჩვენს ქრესტომათიაში მოთავსებული თხზულებანი სხვადასხვა დროს არის ნათარგმნი. ამიტომ იგი ასახავს კიდევ სხვადასხვა დროის ფორმებსა და სიტყვებს ან სიტყვათა სხვადასხვა დროის მნიშვნელობას. მაგალითად, ოთხთავის ენამ „ურთიერთას“ იცის, აქ კი ეგევ იხმარება, მაგრამ მას ხშირად „ერთიერთსა“ ენაცვლება: **ურთიერთას** ეტყოდეს და **ერთიერთსა** უბრძანებდეს 120, 14-15:

დღევანდელი „ზოგის“ მნიშვნელობით ძველად „რომელიმე“ იხმარებოდა (მრ. რიცხვის ფორმით: რომელნიმე). იგი აქაც გვხვდება: **რომელნიმე** ივტოდეს, **რომელნიმე** დაემორჩილებოდეს, **რომელნიმე** ირყეოდეს, **რომელნიმე** ხილვადმდე ტანჯვისათჳს უმეტეს შეშინდეს (117, 4-5). მაგრამ მის გვერდით „ზოგი“-ც ჩნდება: და **რომელნიმე** ჩუენგანნი კადნიერ იყვნეს სიკუდილსა ზედა მხიარულითა გულითა, და **ზოგნი** — მწუხარე და შემუსრვილ გულითა, და **ზოგნი** ილოცვიდეს და ჰმადლობდეს ღმერთსა, და **ზოგნი** ერთიერთსა ნუგეშინის-სცემდეს 273, 28-30.

ვარიანტები. ძეგლში ერთი და იგივე სიტყვა ხშირად სხვადასხვა ფორმით გვხვდება, რაც დიდად საინტერესოა ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიის

¹¹³ ს.-ს. ორბელიანი. ქართული ლექსიკონი. პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით. 1928, გვ. 435.

თვალსაზრისით: დაკსული 199, 15 და დაკშული 199, 16; მწიკული (შემწიკულული 77, 10) და მწინკული 77, 11; ქრევა და ნქრევა (ქარნი აქრევდეს 119, 21; ქარი ანქრევდა 118, 29); ყუდრო და მყუდრო (ვითარცა ცხოვართა შორის მშვდთა და ყუდროთა 108, 16; მშვდსა მას და მყუდროსა და შუენიერსა მარხვასა 110, 21), უხრწნელი 201, 36, უხრწნელად 203, 10 და უკრწნელო 201, 13, უკრწნელად 203, 12; ძალიან მრავალფეროვანია „ზეშთა“-ს ვარიანტები: ზეშთა 65, 23, ჟესთა 172, 3, ჟეშთა (უჟეშთაეს 202, 25); გვაკლია „ჟეჟთა“, რომელიც ადიშის ოთხთავშია დადასტურებული (იოვ. 3, 31).

ტერმინები. საინტერესო სურათს იძლევა ძეგლში შესული ტერმინები სხვადასხვა დარგისა: სოფლის მეურნეობისა, საფეიქრო, ნაოსნობისა, ანატომიისა და სამკურნალო, სამუსიკო და სხვ. ჩამოვთვალოთ ზოგი მათგანი:

ა) სოფლის მეურნეობისა: ყანაჲ 48, 21 (და სხვაგანაც), ყანობირი 67, 32; 68, 25; ჯეჯილი 26, 34; აღმოცენება (სხვადასხვა ფორმით, მრავალგან: აღმოსცენდა, მცენარე და სხვ.), ულუაწი ადგილი 64, 15; განირყუნეს ყანაჲ შენი და ნაყოფი შენი 48, 21-22; უქმნელი და უთესველი ყანაჲ 31, 30; იფქლი წმიდაჲ 51, 37, იფქლი თავ-ქარსხმული 25, 24; ფეტვ 233, 2;

338

ღუარძლი 51, 37; ნაყოფი 26, 34 (და სხვაგან), უნაყოფო, ჯარი უკუანა საბამი, მშრომელი, ურნატ-სავსედ განმმართებელი და ურმად მკნე 66, 16; საწნველი 139, 18; 139, 24; მანგლი 205, 1; მომკა 34, 21; მოთიბა (მოთიბნა ჯეჯლნი 25, 24), თაფლი, თაფლუჭი 55, 8; რტოდ ვენაჲსაჲ 34, 15; ვენაჲსა კვრტი, რომელმან ტევანი გამოიღო 47, 25; კუფხალი 261, 36, სხლვა 159, 2; მარანი 18, 17; მწნეხარი 261, 31; მოსთულება 233, 4; ხუასთაგი 273, 3; ცხენი, ჰუნე, კიცვ, კაჰრაული, ცხოვარი, ვერძი და სხვ.

საინტერესოა აღწერა იფქლისა, ვენახისა და ზეთისხილისა, გვ. 232-233; არა ნაკლებ საინტერესოა „ურგები ყანის“ დამუშავების წესი: „მუშაკმან ყანაჲ ურგები და განრყუნილი პირველად ცეცხლითა მოწვს და ამისა შემდგომად ძირი იგი საწნველითა აღმოჰფხურის და განარჩიის“ (139, 23-25).

ბ) ნაოსნობისა: მენავენი, მენავეთ-მოძღუარი, აფრაჲ უბოვანი 106, 2, სუეტი, საბელნი განზიდულნი 106, 2, კმელად გამოდგინებაჲ ნავისაჲ 107, 16, საბელნი კავთა ნავისათანი 277, 21, აღძრვაჲ ზღვსაჲ, დაათქა 105, 2, ღელვაჲ 106, 21, ნავი დაეჟცა და სხვ.

გ) საფეიქრო: ქსოვილი 44, 12, მატყლისა სამოსელი 55, 11, სელისა სამოსელი 55, 12; მთელი რიგი სიტყვები, რომლებიც საჭიროა ქსოვის პროცესისათვის: ქსელი, მქსოველი, მატყლი, საგუსალი (=საგსუალი?), ცხემლი¹¹⁴ (40, 21-28) და სხვ.

დ) სამკურნალო: წამალი სამკურნებელი 109, ვნება თავისა და სალმოზა ფერჯთაჲ, მეყს შებოროტებაჲ 109, 14, განსივებაჲ სტომაქისაჲ, წყლით განსივებაჲ მუცლისაჲ და მსივანებაჲ (109), სტომაქ სალმოზიერი 109, 28 და სხვ. შემადრწუნებელი სურათია დახატურლი, თუ როგორ თანდათან კვდება ყინვისაგან დამზრალი კაცი (118).

∴

სხვაც ბევრია საინტერესო სინურ მრავალთავში (მაგ. თვეების სახელები, სამუსიკო ტერმინები, ჭურჭლისა, ქორწილისა, წვეულებისა და სხვ.), მაგრამ შეიძლება ამით დავამთავროთ. ვიტყვი მხოლოდ, რომ ეს ძეგლი იმდენად მნიშვნელოვანია ქართული ენის ისტორიისათვის, რომ აუცილებელია მისი სიმფონიის შედგენა, რომ გამოვლენილ იქნეს გრამატიკული ფორმების მრავალფეროვნება და სიტყვიერი მარაგის მთელი სიმდიდრე¹¹⁵.

¹¹⁴ ილია ჭყონიას თავის „სიტყვის-კონაში“ (პეტერბ. 1910, МЯЯ, I) თ. რაზიკაშვილის ცნობის მიხედვით შეტანილი აქვს: „ცხემლა — საქსოვი იარაღი, რაზედაც ძაფს გააბმენ და ქსელში გააქვთ და გამოაქვთ“. ჩემი ჩანაწერების მიხედვით (1913 წ.) მთიულეთში აგრეთვე „ცხემლა“ ითქმის, მაგრამ ხევსურეთსა და თუშეთში — „ცხემლი“. მოხვევები კი მის აღსანიშნავად „ჭალა“-ს ხმარობენ.

¹¹⁵ მაღლობას მოვახსენებ დოც. ლ. კიკნაძეს, რომელმაც ეს წერილი გადამიკითხა და რამდენიმე შენიშვნა მომცა.